



**T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİMDALI**

**TÜRK- İNGİLİZ İLİŞKİLERİNDE RESTORASYON
DÖNEMİ (1926-1939)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şefika ÖZMEN

Danışman: Doç. Dr. Süleyman SEYDİ

ISPARTA, 2009

T.C
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ SAVUNMASI ve SÖZLÜ SINAV TUTANAĞI

Gönderen : TARİH EABD Başkanlığı

Gönderilen : Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Enstitü Anabilim Dalımız **YÜKSEK LİSANS / ~~DOKTORA~~** Programı öğrencisi **Şefika ÖZMEN** tez çalışmalarını sonuçlandırmış ve kurulan jüri önünde tezini savunmuştur. Sınav tutanağı aşağıdadır.
Tez Adı Değişikliği **YAPILDI / ~~YAPILMADI~~**

02.06.2009
Tarih

Prof. Dr. Bayram KODAMAN
Enstitü Anabilim Dalı Başkanı

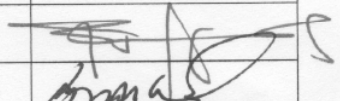
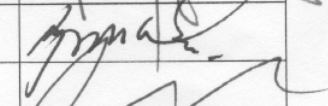
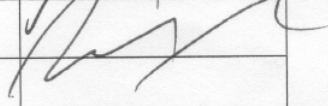
SINAV TUTANAĞI:

Jürimiz Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 25./39. maddesi uyarınca 02/06/2009 Salı günü saat 14.00 'de toplanmış ve yukarıda adı geçen öğrencinin **Türk-İngiliz İlişkilerinde Restorasyon Dönemi** konulu tezini incelemiş ve yapılan sözlü sınav sonunda **OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞU~~** ile aşağıdaki kararı almıştır.

☒ KABUL

☐ RED

☐ DÜZELTME

Tez Sınavı Jürisi	Ünvanı, Adı Soyadı	İmza
Başkan	Prof. Dr. Bayram KODAMAN	
Üye	Doç. Dr. Bayram AKÇA	
Üye	Doç. Dr. Süleyman SEYDİ	
Üye		
Üye		

Yukarıda adı geçen öğrenci Sınav Tutanağı'nda belirtildiği üzere mezun olmaya **HAK KAZANMIŞTIR / KAZANMAMIŞTIR.**
Gereğini rica ederim.

ENSTİTÜ YÖNETİM KURULU KARARI :

Tarih:

Karar No:

Enstitü Müdürü

MADDE-25 Tez Sınavının tamamlanmasından sonra Jüri tez hakkında salt çoğunlukla “KABUL”, “RED”, veya “DÜZELTME” kararı verir. Bu karar, Enstitü Anabilim Dalı Başkanlığınca tez sınavını izleyen üç gün içinde ilgili Enstitüye tutanakla bildirilir. Tezi reddedilen öğrencinin Enstitü ile ilişkisi kesilir. Tezi hakkında düzeltme kararı verilen öğrenci en geç üç ay içinde gereğini yaparak tezini aynı jüri önünde yeniden savunur. Bu savunma sonunda da tezi kabul edilmeyen öğrencinin Enstitü ile ilişkisi kesilir. Düzeltme alan öğrenci bir sonraki dönemde kayıt yaptırmak zorundadır.

MADDE-39 Tez Sınavının tamamlanmasından sonra Jüri tez hakkında salt çoğunlukla “KABUL”, “RET” veya “DÜZELTME” kararı verir. Bu karar, Anabilim Dalı Başkanlığınca tez sınavını izleyen üç gün içinde ilgili Enstitüye tutanakla bildirilir. Tezi reddedilen öğrencinin Yüksek Öğretim Kurumu ile ilişkisi kesilir. Tezi hakkında düzeltme kararı verilen öğrenci en geç altı ay içinde gereğini yaparak tezini aynı jüri önünde yeniden savunur. Bu savunma sonunda da tezi kabul edilmeyen öğrencinin Enstitü ile ilişkisi kesilir.

ÖNSÖZ

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Osmanlı Devleti büyük güçler tarafından tasfiye edilerek Anadolu toprakları işgal edilmiştir. Savaştan sonra, askerî ve ekonomik olarak zayıf ama jeopolitik yönden zengin olan Türkiye'nin çizmesi gereken politika kendi çıkarları ile büyük güçlerin çıkarlarını ortak noktada buluşturmaktır. Dünyanın büyük güçleri ile savaşıldıktan sonra kurulacak olan yeni devletin komşularının yine bu büyük güçler olacağı hesaba katıldığında bu ortak noktanın bulunmasının zarurî olması kaçınılmazdır. Bu durumda Türkiye'nin Batılı devletlere özellikle İngiltere'ye bakışı önemlidir. Çünkü Türk dış politikası şekillenirken İngiltere'nin göz ardı edilmesi mümkün değildir.

İngiltere, Batı uygarlığının güçlü temsilcisi ve yeni kurulmuş olan Türk Devleti'nin devlet ve toplum yapısı açısından model bir ülke durumundadır. Ancak Türkiye, İngiltere'ye Türk Devleti'nin varlığını kabul ettirmesi için önce onunla savaşmak gerektiğini de bilmektedir. Türkiye bu politikadan hareketle önce büyük güçlerle kıyasıya bir savaş süreci gerçekleştirdikten sonra yine aynı kıyasıya mücadele ile barış anlamasını imzalamıştır. Bundan sonra gerçekleşecek olan süreçlerde ise yavaş yavaş dostluğa doğru adımlar atılacaktır.

Çalışmamın gerçekleşmesi sırasında bana değerli fikirleri ile yol gösteren, yapıcı eleştirilerde bulunan, İngilizce tercümelerimde bana yardımcı olan ve sabrını benden hiçbir zaman esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Süleyman Seydi'ye teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca tezimin hazırlanma sürecinde Ankara'dan almam gereken kaynaklar konusunda bana yardımcı olan arkadaşlarım Mehmet Tosun, Gülşen Dişli ve Ahmet Özmen'e; yine Ankara'da olduğum süreçte bana evinde çalışma imkânını sunan biricik ablam Nadire Hosta'ya; aynı zamanda Akdeniz Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nden kaynak alımında yardımlarını esirgemeyen arkadaşlarım Burcu Çekin, Galip Sipahi, İpek Agcadağ'a ve çalışma sürecinde bana yardımcı olan Kuntay Yetkin'e çok teşekkürler ediyorum.

En son olarak maddî ve manevî desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen aileme sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Şefika ÖZMEN

Mayıs 2009

ÖZET

TÜRK- İNGİLİZ İLİŞKİLERİNDE RESTORASYON DÖNEMİ (1926–1939)

Şefika ÖZMEN

Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Yüksek Lisans
Tezi, 125 sayfa, Mayıs 2009

Danışman: Doç. Dr. Süleyman SEYDİ

Bu tez, Türk- İngiliz ilişkilerinin Musul sorununun çözümüyle artık dostluğa doğru bir yola girildiğini ve bu yolda Avrupa’da 1930’larda meydana gelen olaylara paralel olarak Türkiye’nin İngiltere’ye ve İngiltere’nin Türkiye’ye olan tutumlarını ortaya koymaktadır.

Çalışmamızın temel çıkış noktası, Musul sorununun çözümünden sonra iki ülke ilişkilerinin bir süre bu sorunun gölgesinde kalması ve daha sonra atılan adımlarla ittifaka doğru ilerlemesidir.

Yaptığımız çalışmamızdan çıkan bulgulara göre;

İngiltere, XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünü korumayı ana siyaseti olarak takip ederken bu siyaseti aynı yüzyılda revizyona uğramıştır. Birinci Dünya Savaşı’yla başlayan savaş dönemi Millî Mücadele süreciyle de Yunanistan’a destek verilerek devam etmiştir. Sonunda imzalanan barış antlaşması ile ilişkiler normalleşme sürecine girmiştir.

İki ülke ilişkilerinin iyileşmesinde en önemli sorun olan Musul konusu çözüme kavuşmuş, artık ilişkilerde restorasyon dönemi başlamıştır. Avrupa’da meydana gelen revizyonist hareketlenmelerin iki ülke ilişkilerinin yakınlaşmasında etkin bir rol oynadığı da göz ardı edilemez. Türkiye anti- revizyonist hareketlenmelerin ortaya çıkmaya başladığı süreçte barıştan yana tavrını koyması İngiltere ile ilişkilerinin gelişmesinde en önemli faktördür.

Türkiye, barıştan yana tavır sergileyerek sorunlarını uluslararası anlaşmalar yoluyla çözüme gitmiştir. Bu da ilişkilerin gelişmesinde önemli bir etkidir. Çünkü o günkü koşullar içinde böyle bir politika izlemek alışılmadık bir durumdu. Böylece Türkiye, İngiltere ile aynı doğrultuda bir seyir takip ettiğini Üçlü İttifaka imza atarak göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İngiltere, Restorasyon, Revizyon, Anti- Revizyon.

ABSTRACT
RESTORATION PRIOD IN TURK-ENGLISH RELATIONS (1926- 1939)
Sefika OZMEN

Univesity of Suleyman Demirel, Graduate School of Social Sciences, Department of
History, Master Thesis, 125 pages, May 2009

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Suleyman SEYDI

This thesis, introduces both the fact that; with the resolution of Mosul issue, the relations between Turk- English was improved in the way of friendship and also introduces the policies of Turkey to Great Britain and Great Britain to Turkey in parallel with the facts occurred in Europe in 1930's.

The basic originating point of the study was that; the relations of the two countries were stayed under the shadow of Mosul issue for a while, after its resolution and then the relations were flourished towards the agreement with the steps taken later.

Turkey, declaring its attitude as the partisan of peace, resolved its matters by means of international treaties. It was also an important factor in the improvement of the relations, because, it was an unusual situation to follow such a policy under the conditions of that period. Thus, signing the three- sided agreement, Turkey proved that it followed in the same direction with England.

Keywords: Turkey, England, Restoration, Revision, Anti- Revision.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR

GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Konusu.....	4
1.2. Çalışmanın Amacı.....	4
1.3. Çalışmanın Önemi.....	4
1.4. Çalışmanın İçeriği.....	6

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK- İNGİLİZ İLİŞKİLERİNDE ÇATIŞMA DÖNEMİ (1878- 1926)

2.1. Birinci Dünya Savaşı Öncesi Türk- İngiliz İlişkileri.....	7
2.1.1. Başlangıç ve Gelişim Dönemi.....	7
2.1.2. İlişkilerin Bozulmaya Başladığı Dönem.....	12
2.2. Birinci Dünya Savaşı Türk- İngiliz İlişkileri.....	15
2.2.1. Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi ve İngiltere Faktörü.....	15
2.2.2. Savaşın Sona Ermesi ve İngiltere'nin Tutumu.....	18
2.3. Millî Mücadele Hareketi'yle Gelen Dolaylı Savaş Süreci.....	20
2.3.1. Türk- Sovyet İttifakı'yla Yalnızlıktan Kurtuluş.....	22
2.3.2. Sevr Antlaşması ve Antlaşmaya Verilen Tepkiler.....	24
2.3.3 İngiltere'nin Türkiye'ye Yaklaşımındaki Yumuşama.....	26
2.3. 4. Çanakkale Krizi ve İngiltere.....	28
2.4. Lozan Barış Konferansı Sürecinde Türk- İngiliz İlişkileri.....	30
2.4.1.Boğazlar Sorunu Çerçevesinde Türk- İngiliz İlişkileri.....	32
2.4.2. Musul Sorunu Çerçevesinde Türk- İngiliz İlişkileri.....	34

İKİNCİ BÖLÜM

RESTORASYON SÜRECİ (1926- 1935)

3.1. Musul Sorunu Gölgesinde Türk- İngiliz İlişkileri.....	44
3.2. 1929 Ekonomik Krizi'nin Türkiye'ye Etkileri.....	47
3.3. Avrupa'daki Buhranların Ayak Sesleri ve İngiltere.....	49
3.4. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Girişi ve İngiltere Faktörü.....	52
3.5. Revizyonist Devletlerdeki Hareketlenmeler.....	55
3.5.1. İtalyan Tehlikesiyle Gelişen Yakınlık.....	57
3.5.2. Alman Tehlikesinin Büyümesi.....	58
3.6. Türkiye'nin Boğazlardaki Güvenliğini Sağlama Çabasında İngiltere'nin Yaklaşımı.....	59
3.7. Balkan Paktı'nın Kurulması ve Dolaylı İşbirliği Süreci.....	63
3.8. İngiltere ile Yakın İlişkiler Kurulmaya Çalışılması.....	66
3.9. İtalya- Habeş Savaşı'yla Gelen Akdeniz Paktı.....	69

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİ ÜLKE İLİŞKİLERİNDE NORMALLEŞME DEVRESİ (1936- 1939)

4.1. Montreux Boğazlar Sözleşmesi İle Başlayan Dostluk.....	74
4.1.1. Konferans Öncesi Durum.....	74
4.1.2. Türkiye'nin Notası ve Notaya Verilen Tepkiler.....	77
4.1.3. Montreux Konferansı.....	81
4.2. İngiliz Kral'ından Barışma Ziyareti.....	87
4.3. 1937- 1939 Arası İki Ülke İlişkilerinde İttifaka Doğru Giden Bir Yol.....	90
4.3.1. Sadabad Paktı ve Dolaylı İşbirliği Süreci.....	91

4.3.2. Nyon Konferansı.....	91
4.4. Üçlü İttifak Arifesindeki İlişkiler.....	94
4.4.1. Üçlü İttifakın Hazırlanış Aşaması.....	96
4.4.2. Almanya'nın Tutumuyla Gelişen Ortak Payda.....	97
4.4.3. Potemkin'den Kısa Ziyaret.....	100
4.4.4. İngiltere'nin Hatay Sorununun Çözümüne Katkısı.....	101
4.4.5. Ortak Demecin Yayınlanması.....	104
4.4.6. Sovyet Rusya'nın Tutumundaki Değişikliğin İki Ülke İlişkilerine Yansıması.....	105
4.5. Üçlü İttifakın İmzalanması.....	107
SONUÇ.....	112
KAYNAKÇA.....	115
ÖZGEÇMİŞ.....	125

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
BCA	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
der.	Derleyen
ed.	Editör
SDÜ	Süleyman Demirel Üniversitesi
S.	Sayı
s.	Sayfa sayısı
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
T. C.	Türkiye Cumhuriyeti

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda uğranan yenilgiyi değerlendiren, bunlardan gerekli dersleri çıkaran Atatürk, Türk Devleti'nin parçalanmış ve bölünmüş geçmişini Osmanlı tarihinde benzeri görülen fetihlerle yeniden kurmayı aklından bile geçirmedi. Atatürk'ün amacı, Türk Devleti'nin bağımsızlığına kavuşmasını ve yaşama yeteneğini elde etmesini sağlamaktı. Atatürk, Anadolu'nun işgaline karşı gerçekleştirilen Millî Mücadele sırasında ve sonrasında Türk milletinin millî menfaatleri doğrultusunda bir dış politika belirledi.

Atatürk'ün belirlemiş olduğu dış politikasının önemli niteliklerinden biri gerçekçilikti. Atatürk, Türk milletinin gücünü ve imkânlarını olduğu kadar, karşısındaki devletlerin ne yapacaklarını ve ne yapamayacaklarını gerçekçi bir çizgide değerlendirdi. Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletleri yorgundu ve yeniden uzun bir savaşı göze alamayacaklardı. Bu düşünceden yola çıkarak ulusal hareketi başlattı. Dış politikadaki gerçekçi tutumu savaş sonrasında da devam etti. Mesela, 1925 yılında İngiltere ile Musul sorunu yüzünden karşı karşıya gelmesine rağmen savaşa gitmeyip anlaşmaya razı olan bir politika sergiledi. Çünkü İngiltere ile savaşmak konusunda ısrar etmek belki de Musul dışında kazanılmış toprakların kaybedilmesi yanında yapılması tasarlanan reformların da ertelenmesine sebebiyet verebilirdi. Böyle bir gelişme ise Cumhuriyetin geleceğini risk altına atacağı kuvvetle muhtemeldi. Bu durum sorunun çözümüne kadar daima göz önünde tutuldu. Avrupa'daki iki bloğun ortaya çıkmakta olduğu 1930'larda Türkiye, Avrupa'nın büyük devletleri ile sınır komşusu durumunda olduğu için bu ülkelerin çıkar çatışmaları ve gruplaşmaları arasında kaldığı halde gerçekçi davranarak, herhangi bir serüvene katılmaktan kaçınmayı bildi.¹

Öte yandan Atatürk'ün dış politikasındaki önemli bir niteliği de güvenilirliği idi. Atatürk Millî Mücadele sırasında, Misak- ı Millî'de öngördüğü hedefin ötesinde bir amaç taşımadığını söyleyip, icraatları da bunu doğrulayınca, güvenilirliğini dış dünyaya kabul ettirdi. Millî Mücadeleden sonra da, 1930'lu yılların ortalarında

¹ Mehmet Gönlübol, Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", Berna Türkdoğan (ed.), *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2000, s. 14. (Ayrıca bkz. Sadi Irmak, "Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. III. , S. 9. , Temmuz 1987.)

dünyada kaba kuvvete başvurma'nın yaygınlaştığı bir dönemde, Atatürk, bu yola ilgi göstermeden ülkesinin isteklerini dile getirirken, herkesçe bilinen güvenilirliğinden dolayı anlayış ve destek topladı. Ayrıca Atatürk kurmuş olduğu yeni Türkiye'ye millî bir yapı kazandırmaya çalıştığı, hem iç hem dış politikada milliyetçilik çizgisinde hareket ettiği halde, bunu aşırılığa götürmedi. 1920'lerden itibaren İtalya, 1930'lardan sonra Almanya'da olduğu gibi milliyetçiliği ırkçı yönde sürüklemek yerine bu akımın dışında kaldı hatta bu akımın karşısında oldu.²

Atatürk, bu nitelikler doğrultusunda Türk Devleti'nin dış politika hedeflerini belirledi. Bu hedeflerin başında şüphesiz tam bağımsızlık çerçevesi içinde millî bir devlet kurmak ilk sırayı alıyordu. Atatürk'e göre devletin millî bir siyaset takip etmesi esastı. Ayrıca Atatürk'ün tam bağımsız Türkiye prensibi Millî Mücadele'ye atıldığı günden beri devam eden bir hedefiydi. Atatürk 1921 yılında “*Tam bağımsızlık, bizim ve bugün üzerimize aldığımız vazifenin temel ruhudur. Bu vazife, bütün millete ve tarihe karşı yüklenmiştir. Bu vazifeyi yüklenirken bunun uygulama yeteneği hakkında çok düşündük. Fakat netice olarak edindiğimiz görüş bunda muvaffak olabileceğimize dairdir. Biz, böyle işe başlamış adamlarız... Biz yaşamak isteyen haysiyet ve şerefli yaşamak isteyen bir milletiz*”³ şeklindeki söylemiyle de tam bağımsızlığa vurgu yaptı.

Dış politika hedeflerine ulaşmada Atatürk, barışçı bir siyaset yürüttü. “*Yurtta barış, dünyada barış*” ilkesi Atatürk'ün barışa verdiği değerin ifadesidir. Türkiye bu hedefle içeride de dışarıda da barışın korunmasını temel amaç olarak aldı. Atatürk “*Barış Türkiye'nin olduğu kadar dünya milletlerinin de muhtaç olduğu bir değerdir. İnsan mensup olduğu milletin varlığını ve saadetini düşündüğü kadar bütün cihan milletlerinin huzur ve refahını düşünmeli ve bu hususta çalışmalıdır. İnsanları mesut etmek için onları savaşa sürüklemek insanlıkla alakası olmayan teessüfe şayan bir sistemdir*”⁴ diyerek Türkiye'nin temel hedeflerine ulaştığında yani hakları kabul edildiğinde barışı kabul edeceğini de belirtmiştir.

² A.g.m. , s. 17- 19.

³ Dursun Gök, “Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri”, *Selçuk Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılâpları Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Ata Dergisi*, Konya, Selçuk Üniversitesi Basımevi, S. 8, 1998, s. 5–7.

⁴ Hasan Esat Işık, Atatürk- Uluslararası Düzen ve Dış Politika, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Devrimi Araştırma Enstitüsü Tarafından Düzenlenen Uluslararası Atatürk Konferansı'na Dış Politika Konusunda Sunulan Bildiri, 7- 13 Kasım 1981, s. 3.

Atatürk'ün dış politika anlayışında hukuk kuvvetten üstün bir yere sahipti. Hukuka bağlılık, Türk dış politikasının temel ilkesi olmuştur. Türkiye bağımsızlığını elde ettikten sonra bu politikadan şaşmadan ilerledi. Mesela, Türkiye'nin Millî Mücadele sonunda imzaladığı Lozan Barış Antlaşması'ndan arta kalan sorunları bulunuyordu. Boğazlar askerden arındırılmış haldeydi. Halkın çoğunluğu Türk olan Hatay, Suriye hudutları içinde tutuldu. 1930'lar Avrupasında olduğu gibi Atatürk'te Adolf Hitler ya da Benito Mussolini gibi saldırgan bir tutum içinde olsaydı savaşı tercih etmiş olacaktı. Ancak Türkiye bunların aksine savaşın nasıl bir felaket olduğunu bildiği için bu yolu tercih etmedi. Uluslararası anlaşmalar yoluyla sorunlarını çözüme kavuşturdu. 1936'da Boğazlar rejimini tespit etmek üzere tarafları Montreux'de konferansa çağırdı. Bu konferansta alınan kararlarla Türkiye yeniden Boğazlara hâkim oldu. Fransa ile Hatay meselesi yine aynı şekilde Milletler Cemiyeti aracılığıyla çözüme kavuştu.⁵

Kurulan yeni Türk Devleti'nin devamının sağlanması çağdaş bir yapıda gerçekleştirilecek reformlara bağlıydı. Atatürk modernleşmek için Batı'ya yönelmek gerektiği düşüncesindeydi. Türkiye'nin çağdaş bir yapı kazanmasını güvenlik ihtiyacı olarak düşündüğü gibi çağdaşlaşma ya da batılılaşma Türkiye'nin temel dış politikasının hedefi oldu. Çünkü Avrupa, ancak kendisiyle benzerlik halindeki bir Türkiye'yle bir arada yaşamaya razı olabilirdi. Atatürk'ün gerçekleştirmeye çalıştığı çağdaşlaşma bir batı taklitçiliği veya Avrupa'ya benzeme özentisi değildi. Tam aksine Batı'nın akılcılığını, bilim ve fen alanında gerçekleştirdiği ilerlemelerin yakalanmasıydı. Köklü devlet geleneği olan bir milletin değişen ve gelişen dünyada hak ettiği yeri alması ve onu muhafaza etmesi gerektiği inancındaydı. Batı medeniyetini alırken taklitçilik yoluna gidilmemesi gerektiğine dair şu sözleri çok anlamlıdır; *“Biz batı medeniyetini taklitçilik yapalım diye almıyoruz. Onda iyi olarak gördüklerimizi, kendi bünyemize uygun bulduğumuz için, dünya medeniyeti seviyesinde benimsiyoruz”*⁶ demiştir.

Atatürk batılılaşmak gerektiği düşüncesiyle Batılı devletlerle yakın ilişkiler kurulmaya başlanmasında bütün Batı ülkeleri ile aynı seviyede bir politika takip

⁵ Metin Toker, “Atatürk ve Barış”, Berna Türkoğlu (ed.), *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2000, s. 59- 60.

⁶ Yavuz Özgüldür, “Atatürk ve Çağdaşlaşma”, *Atatürk'ün Düşünce Yapısı ve Türkiye*, Ankara, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 2006, s. 158- 161.

etmedi. Almanya ve İtalya gibi totaliter rejimlerin hâkim olduğu devletlerle özellikle 1930'lu yılların sonunda, onların saldırgan politikalarına bağlı olarak, ilişkilerin belirli seviyede kalmasına özen gösterdi. Öte yandan demokratik batı ülkeleri ile özellikle bunların içinden İngiltere ile daha yakın ilişkiler kurulması gerektiğini düşünerek ona göre hareket etti.

1.1. Çalışmanın Konusu

Bu çalışma, Musul sorununun çözümünden sonra İngiltere ile ilişkilerde bir restorasyon sürecine girildiğini ve Avrupa'da meydana gelen saldırgan politikalı devletlerin tutumlarıyla ilişkilerin daha da gelişen bir sürece doğru ilerlediğini konu etmektedir. Bu ilerleme süreci İkinci Dünya Savaşı'nın ayak seslerinin duyulduğu 1930'lu yılların sonunda ittifaka doğru giden bir yolda ilerleyecektir.

1.2. Çalışmanın Amacı

Bu konu hakkında yapılan araştırma ve incelemeler, iki ülke ilişkileri tarihinin oldukça farklı bir seyir takip ettiğini göstermektedir. Bu doğrultuda yapılan çalışmamızın amacı, 1926- 1939 arası Türk- İngiliz ilişkilerinde meydana gelen olaylar ve bu süreçte iki ülkeyi ortak paydada toplayan gelişmeler ortaya konulmuştur. Ayrıca, Türk- İngiliz ilişkilerinde Musul sorunundan sonra iyileşmenin yaşanması hem iki ülkenin tutumlarına hem de dış faktörlere bağlı olarak geliştiği anlatılmıştır. Bu süreçte Türkiye'nin İngiltere'ye karşı yaklaşımının diğer Avrupa ülkelerinden farklı olduğu paylaşılmaktadır.

1.3. Çalışmanın Önemi

Başlangıçta Musul sorununun çözümünden sonra iyileşme devresine giren iki ülke ilişkileri sonunda ittifak anlaşmasının imzasıyla yeni bir döneme girmiştir. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'yla birlikte Batı ile ittifakını Üçlü Anlaşmaya imza atarak somut bir şekilde göstermiştir ve bu Batı ittifakı günümüze kadar devam eden bir süreci kapsamaktadır. Bu nedenle Batı ile ittifakın temellerinin atılması ve bunun arkasında yatan nedenlerin incelenmesi dış politika tarihimiz açısından önemlidir.

1.4. Çalışmanın İçeriği

Bu çalışmada, 1926 yılında imzalanan Ankara Antlaşması ile Musul sorununun çözüme kavuşturulmasıyla başlayan süreç İkinci Dünya Savaşı'nın ayak seslerinin duyulduğu 1930'lu yılların sonunda başlayan görüşmeler neticesinde 1939

yılında imzalanan Üçlü İttifak Antlaşması dönemine kadar geçen devre incelenmeye çalışılmıştır.

Bu çerçevede yapmış olduğumuz çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, Türk- İngiliz ilişkilerinin başlangıç tarihi ve İngiltere'nin XVIII. yüzyılda Hindistan'ı fethetmesiyle bu bölgeye giden yolların güvenlik içinde tutulmasının İngiltere için ehemmiyeti anlatılmıştır. Hindistan'a giden yolların güvenliğini sağlamak için de İngiltere zayıf olan Osmanlı Devleti'nin bu topraklar üzerinde hâkimiyetini devam ettirmesinden yana bir tavır sergilemiştir. Bu tavrı 1878 yılına kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün sağlanmasının mümkün olmayacağına kanaat getiren İngiltere artık bu topraklar üzerinde egemenlik kurma yoluna gitmiştir. Bunun için gerçekleştirilen Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Devleti'nin sonunu getirdiği gibi bundan sonra gerçekleştirilen Millî Mücadele hareketi Anadolu toprakları üzerinde bir Türk Devleti'nin doğmasına neden olmuştur. Millî Mücadele hareketi İngiltere'nin maddî ve manevî desteğini alan Yunanistan'a karşı verilse de asıl düşman İngiltere idi. Bu süreç Türkiye'nin önemli kazanımlar elde etmesiyle sonuçlanmış ve yapılan barış antlaşmasında Türkiye millî bir devlet olma yolunda en önemli adımını gerçekleştirmiştir. Ancak yapılan Lozan Barış Antlaşması'nda birtakım sorunlar ilerleyen zamana bırakılmıştır.

İkinci Bölümde, iki ülke ilişkilerinin artık yakınlaşmaya başladığı ve bunda etkili olan Musul sorununun ortadan kalktığı anlatılmaya çalışılmıştır. Ancak Musul sorunu iki ülkeyi savaş noktasına kadar getirdiği için ilişkilerin gelişimi yavaş ilerlemiştir. 1930'lu yıllarda Avrupa'da meydana gelen buhranlara paralel olarak iki ülke arasındaki yakınlaşma başlamıştır. Çünkü Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan barış antlaşmaları mağlup devletler, özellikle İtalya ve Almanya, tarafından memnurlukla karşılanmamış ve bu devletler her fırsatta antlaşma şartlarının değiştirilmesinden yana bir tavır sergilemişlerdir. Bu durum Avrupa'yı barış antlaşmalarından memnun olanlar yani anti- revizyonistler ve barış antlaşmalarından memnun olmayanlar yani revizyonistler şeklinde iki gruba ayırmıştır. Böyle bir ortamda ise Türkiye barıştan yana olduğunu Milletler Cemiyeti'ne girerek göstermiştir. Türkiye Milletler Cemiyeti'ne girmesiyle Batı ile

özellikle İngiltere ile dolaylı işbirliği sürecini de başlatmış oldu. Bu dolaylı işbirliği dönemi İtalya'nın Habeşistan'ı işgali ile birlikte bir pakta dönüşmüştür.

Üçüncü bölümde ise Türkiye'nin Lozan Barış Antlaşması'nda dönemin şartları gereği kabul etmek durumunda kaldığı Boğazlar Sözleşmesi'nin yeniden gözden geçirildiği ve yapılan Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile İngilizlere yakın bir politika sergilediği süreci incelenmiştir. Bu sözleşmeden sonra Türkiye İngiltere ile ittifaka doğru gidecek olan yolda ilk adımı atmıştır. 1930'lu yılların sonunda ise artık İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına muhtemel gözüyle bakıldığı bir süreçte Türkiye Batı ittifakına yönelmiştir. Bunu yaparken de amacı hem Batı ile ittifak sağlamak hem de olası bir tehlike durumunda kendi güvenliğini sağlamaya çalışmaktır. Ancak 1939 yılında Sovyetler Birliği ve Almanya arasında imzalanan saldırmazlık paktı sonucu Türkiye, İngiltere ve Fransa ile Üçlü İttifak Antlaşmasını imzalamıştır. Böylece Türkiye, İngiltere ve Fransa ile Üçlü İttifaka imza atarak yüzünü tam olarak Batı'ya çevirdiğini somut olarak göstermiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK- İNGİLİZ İLİŞKİLERİNDE ÇATIŞMA DÖNEMİ (1878- 1926)

2.1. Birinci Dünya Savaşı Öncesi Türk- İngiliz İlişkileri

2.1.1. İlişkilerin Başlangıç ve Gelişim Dönemi

Türklerin İngilizlerle ilk teması 1097 yılındaki I. Haçlı seferi esnasında gerçekleşmiştir. İki ülke arasındaki ilişkiler İngiltere'nin ilk defa XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin dostluğunu elde etme ihtiyacı duymasıyla başlamıştır. Çünkü o dönemde geniş ve yaygın bir gelişme gösteren İngiliz ekonomisi için en önemli problem Osmanlı Devleti ve egemenliği altındaki ülkelerle bir an önce ilişki kurmaktır. Bunun altında yatan nedenler iktisadî olmakla birlikte kendisini tehdit eden İspanya'ya karşı bir ittifak sağlamaktır. Bu gayretinin ürünü olarak da İngiltere Osmanlı Devleti'nden bazı imtiyazlar elde etti.⁷

İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu'nu daha yakın siyasal ilişkilere zorlayan şartlar XVIII. yüzyılın sonlarına doğru artmıştır. Bu sonucun ortaya çıkmasına iki gelişme neden olmuştur. Bu gelişmelerin ilki, Rus İmparatorluğu'nun 1774 ile 1783 yılları arasında Kırım'ı almasıyla belirginleşen güneye doğru yayılma göstermesi, ötekisi ise İngilizlerin XVIII. yüzyılda Hindistan'ı fethetmeleri nedeniyle Britanya İmparatorluğu'nun Doğu Akdeniz'deki çıkarlarının artmasıdır. Rusya İstanbul ve Çanakkale boğazlarının kontrolünü ele geçirdiği takdirde İngilizlerin Hindistan'a giden en kestirme yolunu tehdit edebilecektir. İngiliz devlet adamları böylece Rusya'ya karşı Türkiye ile bir çeşit ittifak kurmanın önemini kavramış oldular.⁸

⁷ Ali Kemal Meram, *Belgelerle Türk- İngiliz İlişkileri*, Tarih Boyunca Türkler ve Dünya Dizisi No: 2, s. 12- 16.

⁸ Ali İhsan Bağış, "Tarihsel Gelişim", Ali İhsan Bağış vd. (ed.), *Türk- İngiliz İlişkileri 1583- 1984. (400. Yıldönümü)*, Ankara Başbakanlık Basın- Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, 1985, s. 16.

İngiltere bu dönemden başlayarak 1878 yılına kadar “*Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünü koruma politikasını*” başlatmıştır. Bu politikanın etkisiyle, Fransa Kralı Napolyon Bonapart’ın 1798’de bir Türk vilayeti olan Mısır’ı işgal etmesi İngilizlerin dikkatini önemli ölçüde Ortadoğu üzerine çekmiştir. Napolyon’un, sadece Mısır’ı değil, bütün Ortadoğu’da Fransız nüfuzunu kurmak istemesi İngiliz menfaatlerini hareketlendirmiştir. Kuzey Amerika’da İngiltere’nin yenilgisinden sonra İngiliz tüccarlar kendilerine yayılma alanı olarak Hindistan’ı görmüşlerdir. Mısır ise Hindistan’a giden en kestirme yol üzerinde bulunmaktadır. Mısır’ın bu kilit noktada olmasından dolayı dost ve zayıf bir Osmanlı Devleti’nin elinde kalması İngiltere için hayati bir önem taşıyordu. Yoksa Mısır’ın Fransa’nın eline geçmesi, 1800 yılında Malta’yı ele geçirinceye kadar Akdeniz’deki gücü zayıflamış olan İngiltere bakımından tehlikeli olabilecekti.⁹

Osmanlı ordusunun yardım ettiği İngilizler, Fransızları Mısır’dan çıkarttı. 1809 yılında Osmanlılarla İngilizler arasında her iki tarafın barış zamanlarında boğazların yabancı savaş gemilerine kapatılmasını kabul eden anlaşmayla iki ülke arasındaki ilişkiler güçlendirildi.¹⁰ İmzalanan bu Çanakkale anlaşması, o zamana kadar Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir sorun olan Boğazlar konusunda İngiliz-Rus çekişmesinin başlangıcını da teşkil eder.

İngiltere’nin Osmanlı Devleti’nin coğrafi, siyasi ve ekonomik yönden önemini görmesinde 1833 tarihi bir dönüm noktasıdır. Bu tarihe gelinceye kadar İngiltere Yakın Doğu’da nispeten pasif bir tutum içinde olmasına rağmen Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünü korumayı dış politikasının bir ilkesi haline getirmiştir. Ancak Yunan ayaklanmasındaki tutumu istisna kabul edilebilir.¹¹

Yunanlılar Türklere karşı ayaklanıncaya kadar Türkiye, İngiltere Dışişleri Bakanlığı’nın ve İngiliz kamuoyunun önemli bir kesiminin ancak ara sıra ilgisini çekiyordu. Türk- Yunan mücadelesinin büyük bir kısmında Büyük Britanya’nın dış politikası George Canning tarafından yönetiliyordu. Balkanlar, Mısır veya deniz ulaşım hatları gibi meseleleri bütün yönleri ile ele alan ilk İngiltere Dışişleri Bakanı olan Canning, Yunanlıları muharip olarak tanıdı. Asilerle anlaşmalarını sağlamak

⁹ Ömer Kürkçüoğlu, *Türk- İngiliz İlişkileri (1919- 1926)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları no. 412. , Ankara, 1978, s. 17.

¹⁰ William Hale, *Türk Dış Politikası 1774- 2000*, Petek Demir (çev.), İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2003, s. 12.

¹¹ Kürkçüoğlu, *a.g.e.* , s. 18.

üzere Türkleri ikna etmeye çalıştı. Ancak ikna etme teşebbüsleri bir sonuç vermeyince Canning, Rusya'nın hırslarını ve Yunanlılara yaptıkları yardımı frenleyebilmek ümidiyle yönünü Moskova'ya döndü.¹² Canning aynı zamanda Rusların Akdeniz'e inmek uğrunda kullanmak istediği Yunanlıları, onların elinden çekip almak, Yunanlıların ayrı bir devlet kurmasını İngiliz himayesinde sağlayıp, onu Hindistan yolunun kuzeyinde Rusya'ya karşı bir sed olarak dikmek istiyordu. Canning'e göre Yunan ayaklanması bir Hristiyanlık davası haline gelmiştir. Bu davanın liderliğini de Rusya yapmaktadır. Osmanlı Devleti ise bu ayaklanmayı durduramamaktadır. Bu duruma göre Yunanlılar er ya da geç bağımsızlıklarını alacaktır ve Rusya'ya minnettar kalacaklardır. Bu ise Yunanistan'da Rus nüfuzunun kuvvetlenmesi ve Rusya'nın Akdeniz'e sarkması demek olacaktır.¹³ Bunun için İngiltere Yunan ayaklanmasında Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü koruma politikasını göz ardı etmiştir.

Canning'in St. Petersburg'daki temsilcisi Rus hükümetiyle İngiltere'nin Türkiye ve Yunanistan arasında arabuluculuk yapacağını taahhüt eden bir protokol imzalamıştır. Fransız hükümeti de İngiliz- Rus yakınlaşmasına Londra Antlaşması'yla katılmıştır. Böylece üç büyük devlet arabuluculuk teklifini sunduktan sonra Yunanlılar yapılan teklifi kabul etmiş ancak Osmanlı Devleti reddetmiştir. Bunun üzerine Türk- Mısır donanması üç büyük devlet tarafından Navarin'de yakılmasıyla Yunanlılar bağımsızlığını elde etmiştir.¹⁴

Bu olaydan sonra Osmanlı Devleti'nin uğraştığı Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanıyla Türk İngiliz ilişkileri yeni bir döneme girmiştir.

Osmanlı Padişahı II. Mahmut Yunan isyanı sırasında bu isyanın bastırılması karşılığında Girit ve Mora valiliklerini Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'ya vereceğini vaat ederek ondan yardım istemiştir. Yunanistan bağımsızlığa kavuşunca Mehmet Ali Paşa vaat edilen valiliklere sahip olamamış, bunlara karşılık Suriye valiliğini istemiştir. Sultan bunu reddedince Vali isyan ederek Anadolu üzerine yürüyüşe başlamıştır. Osmanlı kuvvetlerini yenen Mısır kuvvetleri Konya'ya kadar gelmişlerdi. Bu durum hem Sultan'ı hem de Rusya'yı telaşa düşürmüştür. Çünkü

¹² Philip G. Graves, *Osmanlı'dan Günümüze Türk- İngiliz İlişkileri (1790- 1939)*, Yılmaz Tezkan (çev.), Ankara, 21. Yüzyıl Yayınları, 1999, s. 2.

¹³ Süleyman Kocabaş, *Türkiye ve İngiltere*, İstanbul, Vatan Yayınları, Ağustos 1985, s. 122.

¹⁴ Graves, *a.g.e.*, s. 3.

Mehmet Ali Paşa Kütahya yoluyla İstanbul'a geldiği takdirde İstanbul kuvvetli bir valinin eline geçmiş olacaktı. Nitekim Rusya için bu topraklar kuvvetli bir valinin elinde olmaktansa zayıf bir Osmanlı hanedanının elinde olması tercih ediyordu. Bundan dolayı Rusya Mehmet Ali Paşa'ya cephe almıştır. Mehmet Ali Paşa'nın İstanbul'a yerleşmesine İngiltere de karşı idi. Çünkü Hindistan'a giden en kısa yolu kontrolüne alarak bu yolu İngiltere zararına tehdit edebilirdi. Paşa'nın Fransa ile bu dönemde dostluğu her iki ülkeyi korkutuyordu.¹⁵

Bu isyanın gelişmesi ve yayılması Osmanlı Devleti'ni büyük devletlere müracaata itelemiştir. Fransa, hizmetinde pek çok Fransız bulunduran ve bir Fransızsever olarak tanınan Mısır'ın hâkiminden yanaydı.¹⁶ İngiliz hükümeti kendi iç güçleri ile uğraşıyordu (parlamentar reform hareketi, hükümeti bir orta sınıf ihtilâli ihtimali ile karşı karşıya bırakmıştı.), ve o günlerde başlıca dış politika sorununu, Alçak memleketler oluşturuyordu. (Burada Hollanda Krallığı ile birleşmeye karşı olan Belçika ihtilâli büyük bir Avrupa krizi yaratma tehdidi taşıyordu.) Osmanlı Devleti'nin yardım talebini yerine getiren devlet Rusya olmuş ve buna karşılık olarak da Temmuz 1833'de Hünkâr İskelesi Anlaşması'nı imzalamıştır.¹⁷ Hünkâr İskelesi Anlaşması Osmanlı Devleti'nin yalnız bırakılmışlığının sonuçlarıydı. Anlaşma Türkiye'yi adeta Rusya'nın himayesi altına girmiş bir devlet konumuna sokmuştu.¹⁸

Öte yandan Canning ve Viscount Palmerston'un liderliğindeki İngiliz hükümetlerinin Türkiye siyaseti netlik kazanmıştır. Bundan böyle birbirini takip eden İngiliz hükümetlerinin hedefi, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü korumak olacaktı. Eğer bu siyaset, Yunanistan olayında olduğu gibi mümkün olmazsa, hükümetlerin planı, imkân bulunduğu parçalamak yerine özerklik vererek imparatorluğun çekirdeğinin etrafında bağımlı devletler oluşturmaktır. Bu siyaset, tartışmasız stratejik öneme sahip İstanbul ve boğazların diğer herhangi bir Avrupa devletinin, özellikle Rusya'nın eline geçmesini veya kontrolü altına almasını engelleyecek her türlü gayretin kararlılıkla uygulanması şeklinde takip edildi.¹⁹ Bu yüzden Palmerston Hünkâr İskelesi Anlaşması'ndan memnun kalmamıştır.

¹⁵ Süleyman Kocabaş, *Türkiye'nin Canı Boğazlar*, İstanbul, Vatan Yayınları, s. 60- 61.

¹⁶ Graves, *a.g.e.* , s. 5.

¹⁷ Durdu Mehmet Burak, *Birinci Dünya Savaşı'nda (1914- 1918) Türk- İngiliz İlişkileri*, Babil Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 13.

¹⁸ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları/ 1194, s. 64.

¹⁹ Graves, *a.g.e.* , s. 8.

Mehmet Ali Paşa 1839 yılında İstanbul’u tekrar tehdide başladığında Osmanlı Devleti Hünkâr İskelesi Antlaşması’ndan memnun olmadığı için Adana ve Suriye’yi geri almak için savaşa hazırlanıyordu. Savaş tehlikesi ortaya çıkınca İngiltere bu sefer Osmanlı Devleti’nin yanında yer almıştır.²⁰

Mehmet Ali Paşa’nın Mısır’da bağımsızlık ilan etmek istemesi üzerine Osmanlı Devleti’nin yanında yer alan İngiltere, bunun karşılığı olarak Osmanlı Devleti ile 1838 yılında imzaladığı Balta Limanı (Osmanlı- İngiliz) Ticaret Anlaşması sayesinde önemli ekonomik çıkarlar elde etti. ²¹ Bu anlaşmayla Osmanlı topraklarında ticaret yapan İngiltere büyük imkân ve kolaylıklar sağlamakta, fakat Osmanlı Hazinesini bazı gelirlerden mahrum bırakmaktaydı.²²

Mehmet Ali sorunu çözüme kavuştuktan sonra 1841’de Londra’da bir “Boğazlar Sözleşmesi” imzalandı. Böylece İngiltere Boğazları başka bir Avrupa devletine özellikle de Rusya’ya kaptırmamak yönünden büyük bir başarı kazanmıştı. Bu sözleşmeye göre Türkiye barış zamanında Boğazları bütün devletlerin savaş gemilerine kapatacaktı. Osmanlı Devleti savaş zamanında Boğazları çıkarları bakımında uygun gördüğü devlet veya devletlerin savaş gemilerine açabilecekti. Böylece Rusya’nın Hünkâr İskelesi Antlaşması ile Boğazlar üzerindeki kazanımları ortadan kalkmış oluyordu.²³

Rusya, 1853 yılında Osmanlı Devleti üzerinde baskıya giriştiğinde, İngiltere, Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünü koruma politikasının gereği olarak bu baskıya karşı koymak yönünde destek ve teşvikte bulunmuş, hatta Rusya’nın çeşitli dönemlerde Osmanlı Devleti’ne karşı ortak bir politika izlenmesi isteğini de reddetmiştir. Rusya’nın Osmanlı Devleti’ne saldırması üzerine, Osmanlı Devleti ile İttifak Anlaşması imzalayarak Rusya’ya savaş ilan etmiştir.²⁴

²⁰ Kocabaş, a.g.e. , s. 66.

²¹ Elif Uyar, *Türk- İngiliz Siyasal İlişkileri (1929- 1936)*, Antalya, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Şubat 2007, s. 14–15.

²² Mübahat S. Kütükoğlu, “ 1838 Osmanlı- İngiliz Ticaret Muahedesi”, Ali İhsan Bağış vd. (ed.), *Türk- İngiliz İlişkileri 1583- 1984 (400. Yıldönümü)*, Ankara, Başbakanlık Basın- Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü, 1985, s. 57.

²³ Kocabaş, a.g.e., s. 67.

²⁴ Kırkçuoğlu, a.g.e. , s. 22.

Görüldüğü üzere Başbakan Palmerston'un Rus aleyhtarı ve Türk yanlısı siyasî politikası burada da göze çarpmaktadır. Palmerston Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin yanında Kırım Savaşı'na girmeyi bile göze almıştır.²⁵

Kırım Savaşı Rusya'nın yenilgisi ile sonuçlanmış, İngiltere Kırım Harbi'ne karışmakla Akdeniz ve Hindistan'a giden ticaret yollarına verdiği önemi bir kez daha göstermiştir. Rusya'yı yenen devletlerden olmasına rağmen İngiltere'nin Paris Anlaşması ile kendisine hiçbir toprak kazancı sağlamadığı göz önünde tutulursa, bu önem daha da iyi anlaşılmış olur. Rusya'nın Karadeniz'deki tersaneleriyle, harp gemilerinin yok edilmesi, İngiltere'nin sömürgeleri ve Akdeniz ticareti için değerli bir garanti idi.²⁶

2.1.2. İlişkilerin Bozulmaya Başladığı Dönem

XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren, İngiltere'de Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma hassasiyeti revizyona uğramıştır. Çünkü bu dönemden itibaren İngiltere'de doğudaki İngiliz çıkarları denilince sadece Osmanlı toprakları ve Karadeniz değil; aynı zamanda Hindistan ve Uzakdoğu da akla gelir olmuştur.²⁷

1877- 1878 Osmanlı- Rus Savaşı Türk- İngiliz ilişkilerinde bir dönüm noktasıdır. Bu savaş, Osmanlı Devleti'nin zayıflığını göstermiştir. ²⁸ İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı son desteği bu savaş sırasında olmuştur. Bunun sebebi ise, söz konusu savaşta Osmanlı ordusunun hem doğu hem de batı cephelerinde kesin mağlubiyete uğratılmasıyla “*Doğu Sorunu*”²⁹ nun daha önce hiçbir zaman olmadığı kadar Rusların lehine gelişmesiydi. Bu savaş sonrasında Osmanlı Devleti'nin geleceği kadar, İngiltere'nin Doğu Akdeniz'deki menfaatleri de tehlikeye düşmüştü.³⁰

İngiltere, Rusya'nın 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda Osmanlı Devleti'ne kabul ettirdiği Ayastefanos Anlaşması'nın şartlarını kabinede görüştüğten

²⁵ Kenan Kırkpınar, *Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi İngiltere ve Türkiye (1919- 1922)*, Ankara, Phoneix Yayınevi, Eylül 2004, s. 43.

²⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, C. V., s. 246.

²⁷ H. Bayram Soy, *Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi (1890-1914)*, Ankara, Phoneix Yayınevi, Ocak 2004, s. 8.

²⁸ Kürkcüoğlu, *a.g.e.*, s. 26.

²⁹ “*Doğu Sorunu*”, Avrupa'nın hasta adamının (yani çökmekte olan Osmanlı Devleti'nin) varlığı sona erdiğinde, batıda Balkanlar'dan doğuda Kafkaslar'a kuzeyde Karadeniz'den güneyde Basra Körfezi'ne kadar uzanan geniş toprakların ne olacağı konusuydu. (Detaylı bilgi için bkz, Bayram Kodaman, *Cumhuriyet'in Tarihi-Fikri Temelleri ve Atatürk*, Ankara, 2005, s. 11–35).

³⁰ Soy, *a.g.e.*, s. 9.

sonra kesinlikle böyle bir anlaşmayı tanımayacağını Ruslara bildirmiştir. Çünkü anlaşmaya göre oluşturulan ve Ege’de sınırı olan bir Bulgaristan, Ruslar’ın Ege’ye inmesi anlamını taşıyordu. Bu ise İngiltere’nin kabul edemeyeceği bir durumdu. İngiltere, Osmanlı topraklarında özellikle Anadolu’da başka bir devletin egemen olmasından her zaman korkmuştu.³¹

Ayastefanos Anlaşması’nın yerine Berlin’de bir kongre toplayarak Berlin Anlaşması’nı imzalatmayı başaran İngiltere, aynı zamanda Rusya’yı durdurmak için hedeflediği şartları oluşturmayı da başarmıştır. Ayrıca yine bu anlaşma ile birlikte “*Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünü koruma*” politikasını sona erdirmekle kalmamış Osmanlı topraklarının paylaşılmasına katıldığı gibi kendi menfaatlerine dokunulmaması şartı ile diğer Avrupalı devletlere de çıkarları olan toprakları almalarına itiraz etmeyeceğini bildirmiştir.³² Hatta İngiltere bu dönemde ilk defa Rusya’ya Osmanlı topraklarını paylaşma tekliflerinde bulunmaya başlamıştır. Bu döneme kadar İngiltere’ye Osmanlı topraklarını paylaşma tekliflerini daima Rusya yaparken, bundan böyle İngiltere’nin yapmaya başlaması dış politikasındaki değişikliği daha net bir şekilde ortaya koymaktadır.³³

Görüldüğü gibi XIX. yüzyılın sonlarına doğru gelindiğinde İngiltere’nin Türkiye’ye karşı olan tavrındaki değişiklikler göze çarpmaktadır. 1880 yılında İngiltere’de seçimler yapılmış, Osmanlı Devleti üzerindeki menfaatlerinin devamını bu devletin toprak bütünlüğünün korunmasında gören Muhafazakâr Parti iktidardan düşmüş, onun yerine Türk düşmanı Lord Gladstone’un başkanı olduğu Liberal Parti iktidara gelmişti. Liberal Parti’nin iktidara gelmesiyle İngiltere’nin Türkiye politikasındaki değişiklikleri daha net bir şekilde ortaya çıktı.³⁴ Her şeyden önce, özellikle Liberal Parti içinde olmak üzere, İngiltere kamuoyunda Türkiye aleyhine sözde insanî gerçeklerle giderek gelişen bir tavır söz konusuydu. Balkanlardaki Hristiyan halklara ve Ermenilere karşı şiddet hareketlerinden dem vuran tek taraflı basın haberlerinin etkisi ile beslenen dinî ve hümaniter duygular, Türk aleyhtarlığının

³¹ Soy, *a.g.e.*, s. 15.

³² Soy, *a.g.e.*, s.s. 17.

³³ Kocabaş, *Türkiye ve İngiltere*, s. 100.

³⁴ *A.g.e.*, s. 95- 96.

gerisinde yatan başlıca nedendi. İktidara gelen Gladstone, “Avrupa’dan ebediyen kovulmaları gereken müthiş Türklerden” söz etmekten geri durmuyordu.³⁵

Öte yandan 1875 ve 1878 arasında cereyan etmiş olan meseleler Sultan II. Abdülhamid’in İngiltere hakkında kanaatinin değişmesinde çok önemli bir yere sahiptir. Tanzimat padişahları Rusya haricindeki diğer bütün devletlerin Osmanlı Devleti’nin devamından ve korunmasından yana olduğuna ve bunların arasında da en çok İngiltere’ye itimat edilebileceğine inanırlardı. Hâlbuki II. Abdülhamid, son olayların etkisinde kalarak Almanya hariç, bütün devletlerin kendilerine düşman olduğuna, hatta özellikle İngiltere’nin Osmanlı Devleti’ni yıkmaya çalıştığına inanmaya başlamıştı.³⁶ 1882 yılında İngiltere’nin Mısır’a yerleşmesi Sultan’ın bu inancının daha da kuvvetlenmesine neden olmuştur. Böylece Sultan “*Hilafet Politikası*” na sıkı bir şekilde sarılmıştır. Panislamizm’i Doğu’da İngiltere’ye karşı bir baskı unsuru olarak kullanmayı planlamıştır.³⁷

XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde İngiltere’nin Osmanlı Devleti’ne olan düşmanlığı daha net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu nedenle özellikle İngiltere’ye karşı dikkatli davranan II. Abdülhamid, gerek İngiltere’nin ve gerekse Rusya’nın Türkiye’ye gösterdikleri düşmanlıklara karşı onların karşısına Almanya’yı dikmeyi başarmıştır. 1889 yılında Alman İmparatoru II. Wilhelm’in İstanbul’u ziyareti sırasında İmparatora karşı göstermiş olduğu ilgi Sultan’ın İngiltere’ye ve Rusya’ya karşı bir gözdağı vermek, onları kuşkulandırmak, telaşa düşürmekten kaynaklanmaktadır.³⁸

İngiltere’nin Osmanlı toprakları üzerindeki temel politikası geleneksel Boğazlar sorunu ile birlikte Anadolu toprakları üzerindedir. Bu topraklarda ise İngiltere’nin karşısındaki büyük devlet de Rusya değil Almanya’dır.³⁹ Çünkü İngiliz devlet adamlarının izledikleri Osmanlı politikası ilişkilerin kötüye gitmesine neden olduğu gibi Osmanlı Devleti’nde meydana gelen boşluğu Almanya doldurmaya başlamıştır. Bundan böyle Almanya Osmanlı yanlısı görünen ve bu vesileyle

³⁵ Osman Okyar, “Fethi Okyar’ın 1922 ve 1934- 1939 Yıllarında Londra’da Görevlendirilmesi’nin Işığında Türk- İngiliz İlişkileri’nin Savaş Arası Dönemdeki Gelişimi”, Ali İhsan Bağış vd. (ed.) *Türk-İngiliz İlişkileri 1583- 1984 (400. Yıldönümü)*, Ankara, Başbakanlık Basın- Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, 1985, s. 65.

³⁶ Soy, *a.g.e.* , s. 18.

³⁷ Kocabaş, *a.g.e.*, s. 107- 115.

³⁸ *A.g.e.*, s. 117.

³⁹ Kürkçüoğlu, *a.g.e.* , s. 29.

imparatorluğun kaynaklarından barışçı yollarla faydalanmayı amaçlayan bir politika izlemeye başlamıştır.⁴⁰

Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne yakınlığı gün geçtikçe ilerlerken İngiltere'de hem Asya'da hem de Balkanlar'da Osmanlı Devleti'ni çökertme faaliyetlerine hız vermiştir. Buna bağlı olarak İngilizler Balkanlar'da Rusların başlatmış olduğu Slavcılık politikasını onların elinden almaya girişmiş ve XX. yüzyılın başlarında da bu konuda başarı sağlamıştır. İngilizlerin, Balkanlar'da Osmanlı Devleti'ne öldürücü darbeyi vurması 1912 yılında çıkan Balkan Savaşları ile olmuştur. Balkan Savaşı, üç müttefik devlet, İngiltere, Fransa, Rusya, muhalifleri olan Almanya ve Osmanlı Devleti'ne, çıkma ihtimali çok yüksek olan Büyük Harpten önce indirmek istedikleri bir darbe olarak planlanmıştı. Amaç Balkanlarda Osmanlı Devleti ve Almanya'ya karşı bir cephe oluşturmak ve Osmanlı Devleti'ni parçalamaktı. İngilizler, Osmanlı Devleti'ni Avrupa'dan atmayı kesin olarak akıllarına koymuşlardı. Bu savaşta Osmanlı Devleti'nin yenilmesi demek aynı zamanda da Almanya'nın askerî prestijinin sarsılması demektir. Sonuçta Balkanlar'daki Türk hâkimiyeti bu devletlerin sevk ve idaresi sonucu çöktürülmüştür.⁴¹

2.2. Birinci Dünya Savaşı Türk- İngiliz İlişkileri

2.2.1. Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi ve İngiltere Faktörü

Osmanlı Devleti Balkan Savaşları'ndaki yenilginin etkisi ile ordu ve donanmasında birtakım ıslahat hareketlerine girişirken, diğer yandan da iki bloğa ayrılmış Avrupa'da kendisini yalnızlıktan kurtarmak,⁴² toprak bütünlüğü ve Boğazlar'ı korumak için birçok girişimlerde bulunmuştur. İlk önce Osmanlı topraklarının savunmasını garanti eden bir devletle yazılı bir anlaşma yapabilmek için batıda araştırmalar yapmış ancak hiçbir devlet istendiği şekilde bir anlaşmaya yanaşmayınca Türkler Almanya'ya dönmüştür.⁴³

⁴⁰ Soy, *a.g.e.*, s. 84.

⁴¹ Kocabaş, *a.g.e.*, s. 129- 132.

⁴² Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarih*, Alkım Yayınevi, s. 107.

⁴³ Kemal Melek, *Doğu Sorunu ve Milli Mücadele'nin Dış Politikası*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları No. 149, 1978, s. 12.

Böylece 1914 Temmuzunda başlayan Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ve İngiltere karşı cephelerde yer aldı. 30 Ekim 1914'de Almanya'nın yanında İngiltere'ye karşı savaşa girişi, iki ülke arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirdi. Türk- İngiliz ilişkileri, tarihindeki tek “*doğrudan savaş*” dönemine girdi.⁴⁴

Osmanlı idarecileri, tarafsızlığı daha akılcı buluyorlardı. Nitekim savaşın başlangıcında tarafsızlık ilan edildi. İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığı halinde, boğazlar üzerinden Rusya'ya yardım edeceklerini değerlendirdiklerinden tarafsızlığını hoş karşılamışlardır. Bu fırsatı değerlendirmek isteyen Osmanlı Devleti de tarafsızlığına karşılık kapitülasyonların kaldırılması, Ege adalarının Osmanlı Devleti'ne verilmesini istemiştir. Bu isteklere en sert ve olumsuz yanıt İngiltere'den gelmiş, böylece Osmanlı Devleti son savaşına girmiştir.⁴⁵

Osmanlı Devleti savaşa girince, İngiltere, Türkiye'yi parçalama politikasına yoğunluk vermiştir. Osmanlı Devleti'ne karşı resmen savaş ilan etmesinden önce, Kuveyt'i İngiltere'nin himayesinde bağımsız bir devlet olarak tanımış, ardından Kıbrıs'ı ilhak ettiğini ve Mısır üzerinde himaye kurduğunu açıklamıştır.⁴⁶

İngiltere Bahriye Nazırı Winston Churchill gerek Rusya'ya destek olmak gerekse Osmanlı'yı bir an önce savaştan saf dışı etmek amacı ile Çanakkale Cephesi'ni başlatırken Babiâli'nin hasımları olarak İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya, Osmanlı topraklarını kâğıt üzerinde gizli anlaşmalarla paylaşıyorlardı.⁴⁷

İlk olarak İngiltere, Fransa ve Rusya arasında İstanbul Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmaya göre, Rusya; İstanbul, Karadeniz Boğazı'nın her iki kıyısı, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı'nın Avrupa kıyısını alacak; buna karşılık olarak da İstanbul limanı müttefik ticaret gemileri için serbest bir liman olarak bırakılacaktı. İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya arasında imzalanmış olan gizli Londra Anlaşması İtalyanların istedikleri toprakları içeren maddelerden oluşmaktaydı. Burada amaç İtalya'yı İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa sokmaktır. İngiltere, Fransa ve Rusya adına imzalanmış olan Sykes- Picot Anlaşması Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap vilayetleri ile ilgili idi. Giderek müttefikler safına katılmış

⁴⁴ Kürkcüoğlu, *a.g.e.* , s. 33.

⁴⁵ Erdoğan Karakuş, *İkinci Dünya Savaşı Öncesi İngiliz Belgelerinde Türk- İngiliz İlişkileri* (1938-1939), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Haziran 2006, s. 36.

⁴⁶ Durdu Mehmet Burak, *a.g.e.* , s. 121.

⁴⁷ Yuluğ Tekin Kurat, “1878- 1919 Arasında Türk- Rus İlişkilerinin Siyasal Anatomisi” , *Türk- Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491- 1992)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, s. 143.

İtalya’da Sykes- Picot Anlaşması’nda öngörülen çıkarlardan payını istemeye başlamıştı. Bunun sonucu olarak da yalnız İngiltere ve Fransa’nın değil İtalya’nın da imzaladığı St. Jean de Maurienne Anlaşması yürürlüğe konmuştur.⁴⁸

Savaş devam ederken İngiltere’nin Arap topraklarındaki emperyalist girişimleri göze çarpmaktadır. Osmanlı Devleti’nin Arap topraklarında meydana gelen hoşnutsuzluklar yönetimin zayıflamasına bağlı olarak kendini daha da fazla göstermiştir. Bunda İngiltere’nin de payı büyüktür.

Öte yandan İttihat ve Terakki döneminde uygulanan baskı politikasının da etkisi ile gelişen “*Arap Milliyetçiliği*” Birinci Dünya Savaşı ile beraber İngiltere’nin girişimleriyle Osmanlı’ya karşı bir harekete dönüştürülmeye ve böylece Türklerin bölgeden tasfiyesinin bir aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. İngilizler Osmanlı halifesinin otoritesini sınırlayarak bölgeyi daha rahat kontrol altında tutabilmenin bir aracı olarak kendi halife adaylarını çıkarmayı düşünmüşler ve bunun için de en uygun adayın Mekke Emiri Şeyh Hüseyin olduğunu düşünmüşlerdir.⁴⁹

Çanakkale Savaşı, İngiltere’nin Arap hareketine ihtiyacını daha da artırmıştır. Bunun sonucunda Mısır’daki İngiltere Yüksek Komiseri McMahon’la Mekke Şerifi arasında temaslar başlamıştır. “*Hüseyin- McMahon Mektuplaşması*” olarak bilinen temaslar, Arap isyanına giden pazarlığı da oluşturmaktadır.⁵⁰

Yapılan pazarlıklar sonucunda Şerif, Türkler’e karşı 1916’da ayaklanma ilanını açıklamıştır. Ancak ayaklanma çok isteksiz başlamış ve İngilizler tarafından örgütlenmiş ve desteklenmiş olmasına rağmen etkili olmaktan çok uzak kalmıştı. Bu durum, o günkü koşullarda hilafete karşı bir başkaldırı olarak nitelenerek ihanetle eşdeğer tutulmuştur. Türk ordusuna karşı yapılan saldırı, Filistin cephesindeki Osmanlı Türk direnişini zayıflatan ve sonunda Türkiye’nin güneyinin Fransızlar tarafından işgaline yol açan bir arkadan hançerleme olarak değerlendirilmiştir.⁵¹

⁴⁸ Andaç Uğurlu (ed.), *Türkiye’nin Parçalanması ve İngiliz Politikaları (1900- 1920)*, Örgün Yayınevi, 2005, s. 39- 40.

⁴⁹ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Savaşı, Siyaset ve Diplomasi*, İstanbul, Alfa Yayıncılık, 2005, s. 124- 125.

⁵⁰ Ömer Kürkçüoğlu, *Osmanlı Devleti’ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908- 1918)*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1982, s. 79- 80.

⁵¹ Arı, *a.g.e.* , s. 132.

2.2.2. Savaşın Sona Ermesi ve İngiltere'nin Tutumu

1918 yılının sonbaharında dört yıldır devam eden Birinci Dünya Savaşı sona ererken çok uluslu bir devlet olan Osmanlı, siyasî ömrünü tamamlamıştır. Savaşın ardından imzalanan barış antlaşmalarında diplomasi tarihinde pek görülmeyen bir yöntem uygulanmıştır. Bu yöntem ile galip devletler, önce kendi aralarında barış antlaşmasının esaslarını kararlaştırıyorlar, mağlup devletler temsilcilerine ise hazırlanmış olan antlaşmayı sadece imzalamak kalıyordu.⁵² Nitekim Osmanlı Devleti de 30 Ekim 1918'de imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması ile savaştan çekilmişti.

Mondros Ateşkes Anlaşması'ndan sonra İngiltere Anadolu toprakları üzerindeki emperyalist politikasının bir sonucu olarak işgallere başlamıştır. İlk olarak tabii servetleri ve petrol yönünden oldukça zengin olan Musul bölgesine sahip olabilmek için bölgenin Türk askerlerinden hemen tahliyesini istemiştir.⁵³

Birinci Dünya Savaşı sırasında yapılan, Anadolu ve Ortadoğu topraklarının paylaşıldığı gizli anlaşmalarda Musul, Fransa'ya bırakılmıştır. İngiltere, Musul'u kâğıt üzerinde Fransa'ya bırakmasına karşılık bu bölgeden vazgeçmiş değildi. İngiliz ajanları bölgede halkı İngiliz yönetimine hazırlamak için propaganda faaliyetleri yapıyorlardı. 23 Ekim 1918 'de İngiltere Fransa'ya Sykes- Picot Anlaşması'nın, yöre şartlarının değiştiği için uygulanamayacağını bildirmiştir..⁵⁴

Musul'u işgal etmeyi amaç edinen İngilizler çeşitli iddialar ileri sürmüşlerdir. Musul bölgesinde bulunan Ermenilerin Türklerin baskısı sonucunda şehri terk etmeye başladıklarını ileri sürdüler. Bölgede 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Sabis bulunuyordu. İngiliz komutan Marshall'ın ileri sürdüğü bu fikirleri reddetti. Marshall, Ali İhsan Paşa'ya bir ültimatom vererek 15 Kasım 1918 tarihine kadar Musul'un boşaltılmaması halinde dökülecek kanların hesabının kendisine ait olacağını bildirince; Ali İhsan Paşa durumu hükümete ilette. 9 Kasım'da gönderilen tebliğ üzerine Musul 10 Kasım'da boşaltıldı. Böylece İngiltere Musul'a girmiştir. Bu

⁵² Yakup Yavuzer, *Türkiye- İngiltere İlişkileri ve Muhtemel Gelişmeler*, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, Mayıs 1993, s. 29.

⁵³ Dursun Gök, "1924 Türk Basımında Musul Meselesi" , *Misak- ı Milli ve Türk Dış Politikası'nda Musul*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1998, s. 57

⁵⁴ İbrahim Kurtcephe, "Türk Dış Politikası'nda Musul Sorunu", *Stradigma.com Aylık Stateji ve Analiz E- Dergisi*, Sayı: 2, Mart 2003, <[http:// www. stradigma.com](http://www.stradigma.com)> (23.12. 2008), s. 2.

giriş hemen ortaya çıkan bir durum değildi. İngiltere Musul'a sahip olmayı Birinci Dünya Harbi'nden önce hedeflemişti.⁵⁵

Özellikle 1917- 1918 yıllarında yaşanan petrol krizi, Musul'u İngiltere açısından vazgeçilmez bir bölge haline getirmiştir. Mütareke öncesi, Irak'ın önemli bir bölümünü ele geçiren İngilizler en yüksek petrol potansiyeline sahip Musul'un işgalini İngiltere açısından hayati bir mesele olarak görmüş ve bölgeyi ele geçirmek için kararlı bir tutum sergilemiştir.⁵⁶ Bu tutumu bölgeyi ele geçirene kadar devam edecektir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra milletlerarası alanda yeni bir düzen kurmak ve Avrupa'nın geleceğini kararlaştırmak üzere, Paris'te 18 Ocak 1919'dan itibaren Amerika Birleşik Devletleri başkanı ile İngiliz, Fransız ve İtalyan başkanları arasında toplantılar yapılmaya başlanmıştı. Bu toplantılarda ele alınan konulardan biri Birinci Dünya Savaşı sırasında düşman devletlerden ayrılacak olan ülkelerin statüsünün tespiti idi.⁵⁷ Konferans'ta galip devletler birbirine karşı üstünlük sağlamak için her yöntemi uyguluyorlardı. Bu gayretlerde de ağırlığını en fazla hissettiren ülke İngiltere idi. İngilizler, işgalleri altında bulunan Güney Doğu Anadolu Bölgesi'ni Fransızlara terk ederken, bundan çeşitli şekillerde faydalanacaklarını düşünüyorlardı. Bir kere devamlı olarak kaynayan bir bölgenin sorumluluğunu Fransızlara devretmek suretiyle, onları Türklerle karşı karşıya getiriyorlardı. Bundan başka, bölgeden çekecekleri kuvvetleri tasarruf etmiş oluyor, Fransızları bu bölgede meşgul ederek, onların dikkatlerini Arap konusundan saptırıyordu.⁵⁸

Aynı zamanda Konferans'ta İzmir'e asker çıkarma konusunda İtalya ve Yunanistan rekabet halinde idi. İngiltere'nin Yunanistan'ı desteklemesi, İtalya'nın durumunu zayıflatıyordu. İtalya'nın görüş ayrılıkları nedeniyle toplantıyı terk etmesinden faydalanan Yunanistan, İzmir'e asker çıkarmayı İtilaf devletlerine kabul ettirdi. Böylece Yunanistan 1919'da İzmir'e çıktı.⁵⁹ İngiltere Doğu politikasında özellikle Doğu Akdeniz'de doğrudan olmayan bir kontrol mekanizması kurmuştu. Bu politikasını daha önce Osmanlı Devleti ile yapıyordu. Osmanlı Devleti ile XIX.

⁵⁵ Gök, a.g.m. , s. 58.

⁵⁶ Kurtcephe, a.g.m. , s. 3.

⁵⁷ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919- 1938)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1997, s. 3.

⁵⁸ Yavuzer, a.g.e. , s. 30.

⁵⁹ Ömer Kürkçüoğlu, *Türk- İngiliz İlişkileri (1919- 1926)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Yayınları, No. 412, Ankara, 1978, s. 72-73.

yüzyıl boyunca ilişkilerini kendi isteğince düzenleyen İngiltere bu rolü şimdi Yunanistan'a veriyordu.⁶⁰

Millî Mücadele boyunca aktif bir şekilde Türk düşmanlığı yapan Lord George Liberal Parti'nin genel başkanı idi. Ve Winston Churchill'e göre Lord George'un Yunan uluslarına bakış açısı şöyleydi: “*Yunanlılar Doğu Akdeniz'in gelecekteki halkını oluşturacaklar. Onlar çalışkan, enerjik, üretken insanlardır.*” Yunanistan'a neden bu rol verildiğini ise şöyle açıklar: “*Yunanistan, İngiltere'nin Avustralya'ya, Uzakdoğu'ya, Hindistan'a, Süveyş Kanalı yoluyla ulaşabilmesi için en ideal güvenlik yolunu temin edebilirdi.*”⁶¹

Başbakan Lord George, çeşitli faktörleri kullanarak Türk ulusunu baskı altında tutma yollarını İngiliz kuvvetleriyle sağlanmasının ekonomik bulunmaması nedeniyle, Türkiye'nin hemen yanı başındaki Yunan kuvvetlerini bu işe memur etmişlerdir.⁶² Böylece İngilizler Anadolu toprakları üzerindeki emellerini Yunanistan üzerinden gerçekleştirmeye çalışacaklardır.

2.3. Millî Mücadele Hareketi'yle Gelen Dolaylı Savaş Süreci

Türk- İngiliz ilişkileri, Birinci Dünya Savaşı'ndaki doğrudan çatışma döneminden sonra, 1919- 1922 yılları arasında bir dolaylı karşı karşıya gelme, dolaylı savaş dönemine girmiştir. Türk- İngiliz çatışması Mondros'la birlikte sona ermiş bundan sonra Türkiye, doğuda Ermenistan'a, batıda da Yunanistan'a karşı savaşırken aynı zamanda bu ülkeleri destekleyen İngilizlere karşı da savaşmış sayılır.⁶³

Mustafa Kemal Paşa'yı tarih sahnesine çıkaran olay Anadolu topraklarının işgalci güçler tarafında tasfiye edilmesidir. İşgalci devletlerin işgal ve baskılarını önlemek için, Mustafa Kemal Paşa bazı girişimlerde bulunmuştur. Ancak bir sonuç elde edemeyince meşru yollardan mücadele imkânı kalmadığını görmüştür. Bu nedenle işgal edilen Anadolu'nun ancak millî bir hareketle kurtarılacağına inanan

⁶⁰ Kırkpınar, *a.g.e.* , s. 192.

⁶¹ Kırkpınar, *a.g.e.* , s. 46.

⁶² Yavuzer, *a.g.e.*, s. 30.

⁶³ Kürkçüoğlu, *a.g.e.* , s. 45.

Mustafa Kemal Paşa, Samsun bölgesindeki asayişsizliği düzeltmesi amacıyla İstanbul Hükümeti tarafından Samsun'a gönderilecektir.⁶⁴

Millî Mücadele dönemi Mustafa Kemal'in 9. Ordu müfettişi olarak Samsun'a görevlendirilmesiyle başlar. Mustafa Kemal'e böyle bir görev verilerek Anadolu'ya gönderilmesinde ileri sürülen pek çok farklı görüş olmakla birlikte, ileri sürülen görüşlerin ortak bir farklı noktası vardır. Mustafa Kemal'in gerek saray erkânı ve gerekse müttefikler tarafından bilinen düşünceleri dolayısıyla İstanbul'dan ayrılmasında sarayın, İngiltere başta olmak üzere, diğer müttefiklerin ve siyasi, askeri rakiplerinin, her birinin ayrı ayrı nedenlere dayalı çıkarları söz konusu idi.⁶⁵

Bu dönemde Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları işgalcilere karşı yürütecekleri politikanın amaçlarını belirlemek için 1919 yılında başta Erzurum ve Sivas olmak üzere Anadolu'nun çeşitli illerinde kongreler düzenlemişlerdir. Bu kongrelerde alınan bildiriler gerçekte aynı olmakla birlikte ulusal- özellikle Türklere ait olan- sınırlar içinde vatanının bütünlüğünü koruma gerekliliği; onun bölünmezliği, Türk toprakları üzerinde mandacılık görüşlerinin ve yabancılara ayrıcalıkların tanınmasının reddinden söz ediliyordu.⁶⁶

Erzurum ve Sivas Kongreleri'ndeki bildirgelere dayanılarak oluşturulan Misak-ı Millî, 1920 yılında toplanan son Osmanlı Parlamentosu'nda onaylanmıştır. İtilaf devletlerinin Paris Barış Konferansı sürecinde Türkiye'nin geleceğiyle ilgili birtakım kararlar almaya çalıştıkları bir ortamda, Türkiye'nin barış şartlarını içeren bu program aynı zamanda İtilaf devletlerine yönelik esaslı siyasî bir mesaj niteliği taşımaktadır.⁶⁷

Misak- ı Millî'nin kabulü başta İngiltere olmak üzere dış dünyada endişeye sebep olmuştur. İngiltere bu endişeden hareket ederek işgal altındaki İstanbul'u resmen işgal altına almıştır.⁶⁸ İstanbul'da İtilaf varlığının saldırgan bir yapıya bürünmesi ve en önemli politikacıların tutuklanması Türk ulusal mücadelesi sürecinin bir sonraki aşamasının başlangıcını ifade eder. Bu tavır, Türkler tarafından,

⁶⁴ Veli Güven, Türk- İngiliz İlişkileri (1923- 1960), *Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü*, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1992, s. 32.

⁶⁵ Yavuzer, a.g.e., s. 33.

⁶⁶ Boris B. Potskhveriye, “ 1920 ve 1930'lu Yıllarda Türk- Sovyet İlişkileri”, *Türk- Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1492- 1992)*, Ankara, 1999, Türk Tarih Kurumu, s. 189.

⁶⁷ Mustafa Budak, *İdealden Gerçeğe, Misak-ı Millî'den Lozan'a Dış Politika*, İstanbul, Küre Yayınları, Nisan 2002, s. 159.

⁶⁸ Ürer, a.g.e., s. 72.

İngilizlerin Türkiye'ye karşı yaklaşımının hiç de yumuşak olmayacağını kesin ve ikna edici bir kanıtı olarak görüldü. Onların yanıtları da aynı oranda ciddi oldu: 23 Nisan 1920'de Ankara'da geçici bir hükümet oluşturmak üzere bir Büyük Millet Meclisi çağırısı.⁶⁹

Mustafa Kemal Paşa genel hatlarıyla, İngiltere'yle dolaylı olarak bir savaş halinde bulunulmasına rağmen İstanbul'un işgaline kadar alenî düşmanlık gösterilmesini uygun bulmamıştır. Çünkü Mustafa Kemal için İngiltere, Batı uygarlığının güçlü bir temsilcisi, adım adım gerçekleştirmeyi aklına koyduğu Batılı devlet ve toplum yapısına tipik bir örnek durumundaydı. Öte yandan Mustafa Kemal, gelecekte İngiltere ile dostluk ve ittifak arayışlarına girecektir. Ancak bunun yapılabilmesi için Türkiye'nin varlığının İngiltere'ye kabul ettirilmesi, bunun içinde şimdilerde İngiltere ile savaşmak gerektiği inancındadır. İstanbul'un işgalinden sonra şartlar değişmiş ve artık İngiltere'ye karşı eldeki tüm olanaklarla İngiltere aleyhtarlığı işlenmeye başlanmıştır. Mustafa Kemal İngiltere'ye karşı Rusya, Fransa, İtalya'yı kullanarak dış politikadaki yalnızlığını çok kısa sürede giderecektir.⁷⁰

2.3.1. Türk- Sovyet İttifakı'yla Yalnızlıktan Kurtuluş

Böyle bir ortamda ilk olarak Ruslarla irtibata geçildi. Çünkü Rusya'da aynı şartlar altında bulunuyordu. Bolşevikler Batı'dan askerî yardım alan Beyaz Rus kuvvetlerine karşı savaşıyorlardı. Türkler ve Ruslar İngiltere'nin liderliğindeki batıdan gelen kuvvetlere karşı koymaktaydılar. Tarihte ilk defa olarak Türkler ve Ruslar aynı koşullar altında ve aynı düşmana karşı idiler.⁷¹

Daha önce Sovyet yetkilileri ile yapılan temaslar gayri resmî nitelikte idi. Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisi'nin başkanı seçilince Rusya'ya 26 Nisan 1920 tarihinde bir telgraf göndererek diplomatik ilişkilerin başlamasını istedi.⁷²

Mustafa Kemal, Lenin'den hem işgalci emperyalistleri vatanımızdan kovmak için hem de kovduktan sonra emperyalizme karşı “*dâhilî kuvvetlerimizi güçlendirmek için*” de Lenin'den yardım istiyordu.⁷³

⁶⁹ Bülent Gökay, *Bolşevizm ve Emperyalizm Arasında Türkiye(1918- 1922)*, Sermet Yalçın(çev.), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Aralık 1998, s. 99.

⁷⁰ Yavuzer, *a.g.e.*, s. 33- 36.

⁷¹ Melek, *a.g.e.*, s. 46- 47.

⁷² *A.g.e.* s. 59.

⁷³ Taha Akyol, *Ama Hangi Atatürk*, İstanbul, Doğan Kitap, Ocak 2008, s. 216.

Mustafa Kemal'in Lenin'e yazdığı mektuba 3 Haziran 1920'de Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin cevap vermiştir. Çiçerin cevabında herhangi bir ittifaktan söz etmiyordu. Çünkü Sovyetlerin Ankara ile ittifaktan kaçınmalarının sebepleri vardı. Bir defa Sovyet Hükümeti bu sırada İngiltere ile ticaret anlaşması yapmak için çalışıyordu. İngiltere'den almaya muhtaç bulunduğu birçok maddeler vardı. Türkiye ile İngiltere'ye karşı ittifak yapmak bu ticaret anlaşmasına engel olabilirdi. İkincisi, Sovyetler komünist olmayan memleketlerle ittifakı kendi bakımlarından uygun görmüyordu. Üçüncüsü, bu sırada Polonya Savaşı ve Gürcistan'daki Menşeviklerle uğraşmaktaydı. Türkiye ile ittifak, Rus askerlerinin de Yunanlılara karşı mücadelesini gerektirebilirdi. Hâlbuki bunu yapacak durumda değildi. Anadolu'da ise Doğu cephesinde başarılar kazanılırken Batı'da şartlar kötüleşmeye doğru gidince Mustafa Kemal 29 Kasım 1920'de Dışişleri Bakanı Çiçerin'e bir telgraf göndererek “*Batı emperyalistlere karşı*” birlikte mücadele için “*yakın ittifakın kurulmasını*” istemiştir.⁷⁴

Sonunda 16 Mart 1921'de Türk- Sovyet Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma bir ittifak olmamakla birlikte, bütünüyle Türkiye'nin lehine bir durum yaratmıştır. Böylece Türkiye Doğu cephesini kapatarak bütün gücünü Batı'ya aktarmayı sağlamıştır.⁷⁵

İmzalanan antlaşma her iki taraf için de önemlidir. Bolşevikler açısından bakıldığında, Boğazlar ve Kafkaslar'da İngilizlerin bulunması tehlikedir. Çünkü İngilizler iç savaşta Lenin'e karşı Beyaz orduları desteklemekteydiler. İngilizleri Boğazlar'dan ve Kafkaslardan çıkaracak güç, Anadolu ihtilali olacaktır. Mustafa Kemal açısından ise, Anadolu'yu istila eden Batılı düşmanlara karşı silah yardımı alabileceği tek güç Bolşevik Rusya'dır. Bolşeviklerle anlaşma yapmak elbette siyasî güç kazandırmıştır.⁷⁶

Ancak Bolşevizmi hiçbir zaman benimsemeyen Mustafa Kemal, o dönemde Anadolu'nun içinde bulunduğu şartlar gereği Sovyetler Birliği ile işbirliği yapmıştır. Çünkü Mustafa Kemal Türk- Sovyet ilişkilerini iki devlet arasında karşılıklı dayanışma olarak nitelendirmiş ve “*biz de ne Bolşevik ne de komünist ne biri ne*

⁷⁴ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 311- 312.

⁷⁵ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 106.

⁷⁶ Akyol, *a.g.e.*, s. 217.

*diğeri olamayız. Çünkü biz milliyetperver ve dinimize hürmetkârız” demiştir.*⁷⁷ Böylece Mustafa Kemal Paşa içinde bulunduğu şartlar gereği Sovyet Rusya ile olan ilişkilerini geliştirerek dış politikadaki yalnızlığını gidermeye çalışmıştır. Bu durum yavaş yavaş Fransa, İtalya ve en sonunda İngiltere ile de ilişkilerin başlamasına basamak teşkil edecektir.

2.3.2. Sevr Antlaşması ve Antlaşmaya Karşı Tepkiler

Millî mücadele hareketinin daha da ilerlemesi İngiltere’yi endişeye sevk etmiştir. Bir an önce Türkiye’de gerçekleştirmek istediği barış anlaşmasını Osmanlı Devleti’ne imzalatırmak istemektedir. Bu amaçla San Remo’da gerçekleştirilen konferansta İngiltere, Osmanlı Devleti ile yapılacak barış anlaşmasının koşullarını İtilaf devletlerine kabul ettirebilmiştir. 25 Nisan 1920’de hazırlanan barış anlaşması ancak ağustos ayında imzalanmıştır. Lord George durumu 29 Nisan 1920’de Avam Kamarası’nda şöyle açıklamıştır:

“Boğazları koruma görevimizin yanı sıra, Filistin’i ve Musul dâhil Mezopotamya’yı yönetmek zorundayız. Fransızlar Kilis’i, İtalyanlar da Antalya ve çevresini korumayı üzerlerine almalıdırlar.” San Remo’da hazırlanan tasarı, Sultan’ın İstanbul’da kalmasını, İtilaf devletlerinin Türkiye’nin Avrupa’daki toprakları ile Boğazlar yöresini işgal etme hakkı, denize kıyısı olan bir Ermenistan kurulması, Türkiye’nin Suriye, Filistin, Arabistan ve Ege adalarından vazgeçmesi şeklinde konulardan oluşmaktadır.⁷⁸

İngiltere hazırlamış olduğu Sevr Antlaşması’nın hükümlerini İtilaf devletlerine kabul ettirmiş olsa da antlaşmaya imza atan Fransa aslında bu anlaşmadan pek de memnun kalmamıştır. Anlaşma koşulları 1920 Mayıs’ında açıklanınca, Fransız gazetelerinin çoğunluğu İngiltere’ye saldırıyor ve İngilizleri, Boğazları ele geçirmeye ve tüm Ortadoğu’da kendi hegemonyasını kurmaya çalışmakla suçluyordu.⁷⁹

⁷⁷ Durmuş Yalçın vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II.*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2000, s. 228.

⁷⁸ Harry N. Howard, “Paris- San Remo- Sevr’de Türkiye’yi Yok Etme Planları”, Müge Yılmaz (çev.), *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 79., Ağustos 2003, s. 43.

⁷⁹ Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C- II., Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003, s. 94.

Aslında İngiltere'nin kendi içinde de bu anlaşmanın şartlarının değiştirilmesine dair tutarsızlıklar mevcuttu. Örneğin, İngiliz Genel Kurmay Başkanlığı, Sevr Antlaşması'nın değiştirilmesini ve İstanbul'la Ankara'nın birleştirilmesinden doğacak yeni hükümetin başına Mustafa Kemal'in getirilmesini öneriyordu. Genel Kurmay Başkanlığı'na göre, Sevr Antlaşması'nın ülkelere ilişkin koşullarında büyük ölçüde değişiklik yapılması, Kemalistleri Sovyet Hükümeti ile olan ilişkilerini kesmeye teşvik edecek; Türkiye'yi İtilaf Devletleri ile Rusya arasında tampon bir ülke biçimine getirmek fırsatına yol açacak ve böylece, İngiltere, İslam ülkelerindeki huzursuzluğun nedenlerinin en önemlilerini ortadan kaldırmış olacaktı. İngiliz Savunma Bakanı ve devlet adamlarından Bonar Law, Chamberlain, Montagu ve Milner bu görüşe katılıyordu.⁸⁰

Ancak barış anlaşmasının şartlarının değiştirilmesine dair ortaya atılan görüşler bir sonuca varmamış ve İstanbul Hükümeti çok ağır şartlardan oluşan Sevr Antlaşması'nı 10 Ağustos 1920 günü imzalamak zorunda kalmıştır. Anlaşmanın imzalanmasıyla İngiltere Osmanlı Devleti'nin parçalanmasındaki bütün emellerine kavuşmuş oldu. İngiltere yalnız Mezopotamya'yı, Filistin'i almakla kalmamış aynı zamanda Kıbrıs ve Mısır'daki durumunun resmen tanınmasını elde etmiştir. Ayrıca Boğazları da savaş ve barışta bütün ticaret ve savaş gemilerine açıyordu. Böylece Boğazların durumu İngiliz donanmasının insafına kalıyordu. İngiltere'nin burada bulunması yalnız Türkiye'yi sindirmekle kalmıyor, Karadeniz'de Rusya için de tehlike meydana getiriyordu.⁸¹

10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması Türk- Fransız ilişkilerine de yeni bir boyut getirmiştir. İtilaf devletleri bu anlaşmanın bir an önce yürürlüğe girmesini istemektedir. Mustafa Kemal doğuda Kürt ve Ermeni devletleri kurdurarak, batıda ise Yunanlıları etkin kılarak egemenliğini kurmayı planlayan İngiltere ile daha önce de belirtildiği gibi pastada en büyük payı kaybetmenin kızgınlığı içindeki Fransa'yı birbirine düşürmeyi planlıyordu. Fransızlar Sevr'in değiştirilmesi konusunda daha olumlu tavır takınırken, İngilizler direnmekte devam ediyorlardı. Ankara Hükümeti'nin Sevr'i iptal etme konusundaki kararlılığı askerî platformdaki başarılarıyla da (I. İnönü Savaşı 9- 10 Ocak 1921) desteklenince İtilaf Devletleri, ister istemez Londra'da Konferans masasına oturmak zorunda kalıyorlardı(21 Şubat-

⁸⁰ Sonyel, *a.g.e.* , s. 106.

⁸¹ Howard, *a.g.m.* , s. 46.

12 Mart 1921). Mustafa Kemal'in Fransa ve İtalya ile sürdürdüğü ilişkilerin yanı sıra idarî ve malî konulardaki başarılarıyla artan prestiji İtilaf Devletleri'nin bu kararı almalarında etken oluyordu.⁸²

Fransızlar Anadolu'da artan Bolşevik etkinliğinden, Mustafa Kemal'in Batılı yayılmacılar karşı verdiği savaşla Müslüman dünyasının sempati ve desteğini kazanmış olmasından ve bölgedeki panislamist faaliyetlerden rahatsız oluyorlardı. Tüm bu etkenlerin yanı sıra Yunanlıların Anadolu'da giriştikleri ikinci saldırı da başarı elde edememeleri, Fransa'yı Ankara ile uzlaşmaya iten en önemli nedenlerdi.⁸³

11 Mart 1921 ile 20 Ekim 1921 arasında geçen sürede iki hükümet temsilcileri arasında yapılan uzun görüşme ve tartışmaların sonunda Ankara Antlaşması imzalanmıştır.⁸⁴ Böylece iki taraf arasındaki savaş hali sona ermiş, Fransa yola çıktığı İngiltere ile artık yollarını ayırmıştır. Sovyet Rusya'dan sonra dış politikadaki yalnızlığını Fransa'yı da yanına alarak gidermeye çalışan Türkiye, İngiltere ve Yunanlıların Anadolu'da gerçekleştirmek istedikleri politikalarına bir darbe daha indirmiştir.

2.3. 3. İngiltere'nin Türkiye'ye Yaklaşımındaki Yumuşama

1921 yılına gelindiğinde meydana gelen gelişmeler Türk- İngiliz ilişkilerinde nisbî bir yumuşamanın doğmasına sebep olmuştur. Bunda etkili olan faktörlerin başında Ekim 1920'de Yunanistan Kralı Aleksandr'ın ölümünün ardından yapılan seçimlerde İngiltere tarafından desteklenen Venizelos'un seçimleri kaybetmesi gelmektedir. Kral Konstantin'in yönetime gelmesiyle birlikte İngiliz- Yunan ilişkilerinde bozulma meydana gelmiş ve İngiltere aynı yıl Türk- Yunan Savaşı'nda tarafsızlığını açık olarak belirtmiştir. İkincisi Lord George'un Türkiye politikasına, koalisyon ortağı Muhafazakâr Parti'den ve Parlamento'daki bazı üyelerden eleştiri gelmekteydi. Eleştiriler özellikle neden Türkiye ile ayrı bir anlaşma yolu aranmadığı yönünde idi. Bir diğeri ve belki de en önemlisi Anadolu kuvvetlerinin gücünü ispat etmesi olmuştur. II. İnönü Savaşı, İngiltere'nin Anadolu'ya karşı tutumunu

⁸² Bige Yavuz, "1921 Tarihli Türk- Fransız Antlaşması'nın Hazırlık Aşaması", Berna Türkdoğan(ed), *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2000, s. 208.

⁸³ A.g.m. , s. 212.

⁸⁴ A.g.m. , s. 225.

değiştirmesinde bir dönüm noktası oldu. Bu savaş, İngiltere’de Yunanistan’a karşı hayâl kırıklığı yarattı.⁸⁵

Öte yandan Ocak sonlarında İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold’un Dışişleri Bakanı Curzon’a Mustafa Kemal’in artık bir “*çete reisi*” olarak görülmeyeceğini yazıyordu. Bu sıralarda İngiliz kabinesinde Türkiye sorunu ele alınıyordu. Ana çizgisi baki kalmak kaydıyla Türklerle olan anlaşmada bazı değişiklikler yapmak gerektiği sonucuna vardı. İtilaf kampındaki temel kaygının, Bolşeviklerin Türkiye’deki nüfusunun arttığı görüntüsüyle bağlantılı olduğu açıktı. Türklerle Bolşevikler arasındaki “*çarpık ve tehlikeli*” ittifakın önüne ancak Türklere karşı daha uzlaşmacı bir yaklaşımla geçilebileceği belirtiliyordu.⁸⁶

İki ülke arasındaki ilişkilerde nisbî bir yumuşamanın olmasında Mustafa Kemal’in etkisi tabii ki göz ardı edilemez. Mustafa Kemal aynı yılın başlarından itibaren komünizme karşı tedbirler almaya yönelmesi- başından beri Bolşeviklerle yakın ilişki kurmasındaki sebep Millî Mücadele Hareketi’ne destek kazanmak düşüncesidir- Türk-İngiliz ilişkilerinde yumuşama işaretleriyle örtüşmektedir.⁸⁷

Anadolu’daki yeni durum karşısında İngiltere, Fransa, İtalya, İstanbul ve Atina’yı Şubat’ta toplanacak konferansa davet kararı almıştır. İstanbul hükümetine gönderilen telgrafta, TBMM Hükümeti’nin temsilcilerinin de İstanbul heyeti içinde yer almaları koşulu belirtilmişti. Mustafa Kemal, böyle bir daveti kabul etmeyeceklerini, eğer Ankara’ya ayrı bir davet yapılırsa konferansa katılacaklarını bildirmiştir. Müttefiklerin ayrı davet yapmaları üzerine Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey Londra Konferansı’na katılmıştır.⁸⁸ Bu davet önemlidir. Çünkü İtilafçılar, Türk-Yunan savaşının bitirilmesi ve Türklerle yapılmış olan antlaşmada değişikliğe gidilmesinin yol ve araçlarını gözden geçirilmesi amacıyla, ilk kez konferansa davet ederek Ankara Hükümeti’nin otoritesini *de facto* tanımış oluyordu.⁸⁹

Londra Konferansı, Doğu Sorununa, tüm yanların kabullenecekleri biçimde bir çözüm bulamamıştı. Amaç ve çıkarları çelişen İtilaf Devletleri, yanlarına bir çözüm kabul ettirmek istek ve gücüne sahip olmadıklarından, uzlaşamayan yanlar arasında hakemlik yapmaya çalışıyor, ama bu görevi de esaslı biçimde yerine

⁸⁵ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 138- 149.

⁸⁶ Gökay, *a.g.e.*, s. 157.

⁸⁷ Akyol, *a.g.e.*, s. 290.

⁸⁸ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 187.

⁸⁹ Gökay, *a.g.e.*, s. 157.

getiremiyorlardı. Çünkü İngiltere, Yunanistan'ın koruyucu rolüne bürünüyor, Fransa ve İtalya ise Türkiye'yi tutuyorlardı. Yunanistan ve İngiltere'den uzaklaşan İtalya ve Fransa, Türklere karşı dostça davranmaya başlamışlardı.⁹⁰ Zaten Fransa, Türkiye ile Ankara Antlaşması imzalayarak İngiltere'den farklı düşündüğünü göstermiştir. İtalya ise Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren Paris Barış Konferansı'nda, kendisine daha önceden söz verilen, İzmir ve çevresinin Yunanistan'a verilmesiyle büyük bir hayal kırıklığına uğramıştır. Bu yüzden Milli Mücadele hareketinde ılımlı bir tavır sergilemiş, doğrudan ve dolaylı olarak bu harekete destek sağlamıştır.

İngiliz Hükümeti'nin Türkiye'ye karşı yaklaşımında meydana gelen değişim Sakarya Muharebesi sonrasında iyice güçlenmiştir. Batılı devletlerin Anadolu'daki milliyetçi uyanışı Yunanistan aracılığıyla bastıramayacakları gerçeğini açıkça ortaya çıkarmıştır. Savaşın sonunda elde edilen zaferden sonra Türk- İngiliz ilişkilerinde yaklaşık bir yıllık duraklama dönemi yaşandı. Bussüreçte İç İşleri Bakanı Fethi Bey'in Londra ziyaretinde hem Lord George hem de Lord Curzon Fethi Bey ile görüşmeyi kabul etmemiştir. Artık uzlaşma yolunun tıkalı olduğu görülerek Büyük Taarruz emri verilmiştir. Büyük Taarruz'un kesin başarıya ulaşması Yunanlılara bağlanan umutların sona ermesine neden olurken, İngilizler arasında da endişe yaratmıştır. Türk ordusunun İzmir'in kurtarılmasından sonra kuzeye Çanakkale'ye yönelmesi İngiltere ile *Çanakkale Krizi* denen bir gerginliğe yol açmıştır.⁹¹

2.3. 4. Çanakkale Krizi ve İngiltere

İngiltere Yakın Doğu siyaseti konusunda önce İtalyanların daha sonra da Fransızların desteğini kaybedince ve 1922 yılının Mayıs ayında Yunan ordusunun Batı Anadolu'dan kısa zaman sonra çekilmek zorunda olduğunu anlayınca Yunan yanlısı siyasetini gözden geçirmek durumunda kalmıştır. 1922 yılının Ağustos ayında başlayan Türk taarruzu sonucu Yunanlılar artık Batı Anadolu'dan temizlenmiş böylece İngiltere'nin Yakın Doğu politikası iflas etmiştir. Ankara Hükümeti'nin Yunanlılara karşı bu son zaferi Türklerin Boğazlara yönelip Avrupa'ya geçerek İstanbul'u ve Trakya'yı ele geçirmesinden korkan İngilizleri telaşa düşürmüştür.⁹²

⁹⁰ Sonyel, *a.g.e.*, s. 140.

⁹¹ Oran, *a.g.e.*, s. 145- 146.

⁹² Mustafa Çulfalı, "Çanakkale Krizi ve Lord George'un İktidardan Düşmesi: Eylül- Ekim 1922", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XV. , Sayı 45, Kasım 1999, s. 802- 803.

Türk ordusunun taarruz hareketinde önemli başarılar elde etmesi İngilizleri Yunanlıları desteklemekten alıkoyarak, Boğazların kendi güvenlikleri altında bulundurmaya çalışmasına sevk etmiştir. Çünkü Türk ordusu İzmir ve Bursa'ya doğru ilerliyordu. 7 Eylül 1922 tarihindeki İngiliz Kabine toplantısında Lord George Gelibolu'yu “*dünyanın en önemli bölgesi*” olarak tanımlıyordu. Öte yandan Koloniler Bakanı Churchill'in düşüncesine göre eğer Türkler Boğazları ele geçirirse İngiltere, Dünya Savaşı sonrası başarısının meyvelerini kaybedecek ve yeni bir Balkan savaşı kaçınılmaz olacaktı. İngiliz Kabinesi uzun tartışmalardan sonra İngiliz askerlerini Boğazların Anadolu yakasından çekme, fakat Türkler Avrupa yakasına geçmeye çalışırlarsa direnip savaşıma kararı almıştır. Aynı zamanda Lord George ve Churchill diğer bakanları ikna ederek Kabine'den Boğazlar'daki kuvvetlerin takviye edilmesi ve Türklerin Avrupa yakasına geçişinin engellenmesi kararının çıkmasını sağlamışlardır. İngiltere, Boğazlar'daki kuvvetlerin takviye işlerini tek başına yapamayacağı için Fransa, Sırbistan, Romanya ve İngiliz sömürgeleriyle de işbirliği yolları aranmasına karar vermiş, ancak yapılan işbirlik çağrısına sadece Yeni Zellanda'dan olumlu yanıt gelmiştir.⁹³

İngiltere böylesine hassas bir zamanda Müttefikleri tarafından yalnız bırakılmıştır. İlerleyen Türk orduları karşısında, savaş ihtimali, her zamankinden daha da yakındır ve İngiltere bu tehlike karşısında tek başınadır. İngiltere kendi kamuoyunun desteğinden de yoksundur. Halkın neredeyse tamamı, yeniden bütün imkânların kullanılacağı bir savaş istememektedir.⁹⁴

Curzon bu durum karşısında, Türklere önerilecek teklifler konusunda, Müttefiklerle görüşmeler yapmıştır. Sonunda anlaşmaya varan İtilaf devletleri ortak noktada Meriç ve Edirne'ye kadar Trakya'nın Türklere verilmesini kabul ettiklerini ve barıştan sonra İstanbul'un Türklere verilmesi üzerinde anlaştıklarını belirttiler. Bu arada Türklerden Çanakkale'nin güneyindeki “*tarafsız bölgeye*” saygı göstermesini istediler. Ancak Türk askerleri “*tarafsız bölge*” olarak adlandırılan sınır çizgisine girmişlerdir. Bunun üzerine İstanbul'daki İngiliz kuvvetleri başkomutanı Harrington'un Türk ordularının “*tarafsız bölgeden*” çekilmesini rica eden telgrafına

⁹³A.g.m. , s. 804- 806.

⁹⁴Esin Yurdusev, “ İstanbul'dan Lozan'a İngiltere'nin Boğazlar Politikası (1915- 1923)”, *Belleten*, C. LXXI, Sayı 260, 2007, s. 207- 209.

cevaben Mustafa Kemal Harrington’a TBMM’nin “*tarafsız bölge*” diye bölge tanımadığını bildirmiştir.⁹⁵

Sınır hattını geçen Türk ordusuna karşı ateş açma emri verilen General Charles Harrington ve Yüksek Hükümet Temsilcisi Sir Horace Rumbold bu emrin uygulanmasının doğru olmayacağına karar vererek, talimatları görmezden gelmişler, bunun yerine barışa şans tanımışlardır. 11 Ekim’de General Harrington, İsmet Paşa ile Mudanya’da buluşmuştur. İngilizler tarafından, barışın yolunu açacak son şart da kabul edilerek Mudanya Ateşkesi imzalanmıştır. Böylelikle Doğu Trakya’dan Yunan tahliyesi dolayısıyla, bu bölgenin Türk hâkimiyetine geri dönüşü onaylanmıştır. İngiliz askerî kuvvetlerinin Çanakkale’de yaşadıkları, İngiliz Boğazlar politikasının son dayanağını da yıkmıştır. Çanakkale Krizi İngiltere’nin Türk Boğazları üzerinde, Türk hâkimiyetinin yeniden oluşmasını kabule mecbur etmiştir. Bu kriz aynı zamanda Müttefiklerin Boğazlar üzerindeki kontrolünün sona erdirecek nihaî darbeyi indirmiştir. Çanakkale’de büyük bir kriz atlatılmış ancak yankılarının atlatılması pek de kolay olmamıştır. Lozan görüşmesi öncesindeki hazırlıklar safhasında İngiltere bir de hükümet krizi ile karışmış karşıya kalmıştır. Başbakan Lord George bu dönemde dış politikada barıştan yana ve diplomasiyi ön plana çıkaran bir tavır sergilemek yerine, saldırgan ve incitici ifadeler kullanmaktan kaçınmamıştır. Bu tür söylem ve dış politikadaki tutumu onu istifaya sürüklemiştir.⁹⁶

15 Kasım 1922’de yapılan seçimleri Muhafazakâr Parti kazanmıştır. Yeni hükümet Andrew Bonar Law başkanlığında kurulmuştur. Ancak Lord Curzon bu hükümette de Dışişleri Bakanı olarak yer almıştır.⁹⁷ Bundan sonra yapılacak olan Lozan Barış görüşmelerinde Dışişleri Bakanı olarak görüşmeleri yürütme yetkisi verilmiştir.

2.4. Lozan Barış Konferansı Sürecinde Türk- İngiliz İlişkileri

Birinci Dünya Savaşı’nın bitimini izleyen üç yıllık zaman diliminde İngiltere, Doğu sorununu Yunan ordusunun askerî operasyonlarıyla çözülebileceğini düşünmüştü. Bu politika, 1921 yılında alınan ilk başarısızlığa ve devam eden başarısızlıklara rağmen ufak çapta değişime uğradıysa da köklü bir değişikliğin

⁹⁵ Çulfa, *a.g.m.*, s. 810- 811.

⁹⁶ Yurdusev, *a.g.m.*, s. 212- 214.

⁹⁷ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 251.

olduğu söylenemez. Lord George Hükümeti, 1922 Ağustos’una kadar Yunanlıların Anadolu’da kesin bir zafer kazanacağı umudunu kaybetmemiştir. Ancak bu tarihten sonra Yunanlıların Türkiye macerasındaki başarısızlıkları su götürmez bir gerçektir. Artık Lord George hükümetinin Türk karşıtı duruşu kesin bir darbe yedi.⁹⁸

Bonar Law’ın başbakan olmasıyla İngiltere’nin Yakındoğu politikasında değişiklikler başladı. Bu değişiklik Lord George’un iktidardan düşüşüyle aynı gün, Genelkurmay tarafından da bir memorandumla doğrulandı. Memorandumda; *“Türk gücünün yeniden ayağa kalkışını dikkate almak zorundayız; Yeni Türkiye’ye ülkesinde düzeni yeniden kurma ve toprağını savunma şansı verecek olanaklı her şeyi yapmak kesinlikle lehimize olacaktır. Türkler nüfusça küçük bir ulustur ve potansiyel düşmanlar tarafından adeta kuşatılmışlardır... Bununla birlikte kader onları dünyanın en imrenilen bölgelerinden birisine yerleştirmiştir ve eğer Yakındoğu’da bir barışa ulaşacak, onlar bunu savunacak güçte olmalıdırlar.”* Böylece Lozan Konferansı yeni bir İngiliz hükümeti ve Ankara’nın İngilizleri etkilemeye yönelik sıcak yaklaşımı ile başlamıştır.⁹⁹

Türkiye’nin konferans yeri olarak İzmir’i önermesi, yeterli haberleşme, altyapısının uygun bulunmadığı gerekçesiyle kabul edilmeyince, toplantının Lozan’da yapılması kesinleşmiştir. Mustafa Kemal Lozan’a gidecek heyetin başına İsmet Paşa’yı baş delege olarak atamıştır.

Lozan Konferansı’nın 13 Kasım’da başlaması kararlaştırılmış ancak 22 Kasım 1922’de başlamıştır. Konferansa gidecek Türk delegeler İstanbul’a geldiğinde Yüksek Komiser, Lord Curzon’un ülkesinde bulunan seçim nedeniyle birkaç gün gecikeceğini bildirmiştir. Gecikmenin görünürdeki nedeni bu idi. Ancak erteleme Curzon’un Türkiye’ye karşı bir oyunudur. Lord Curzon konferans başlamadan önce Müttefikler arasında Türkiye’ye karşı diplomatik bir cephe kurmak istemiş, Fransa ve İtalya ile birlikte, Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan’ı da yanına çekmek için çalışmıştır. *“Böyle bir anlayış birliği oluşturmadan ben konferans salonuna girmem, konferans masasında Türklerin karşısında Müttefikler arasında görüş ayrılıkları olması gibi aşağılayıcı bir duruma hükümetimi maruz bırakamam”* demiştir. Ayrıca Curzon, Boğazlar’da Türk egemenliğinin kısıtlanması, Türklerin Meriç’ten öteye geçmemesi, Ege Adaları’nın Yunanistan ve İtalya’da kalması gibi siyasi hedefleri

⁹⁸ Gökay, *a.g.e.*, s. 188.

⁹⁹ *A.g.e.*, s. 189.

konusunda Müttefikleri ile görüşerek, bu konularda Müttefiklerini önemli ölçüde ikna etmiş ve konferansa katılmıştır.¹⁰⁰ Görüldüğü gibi Lord Curzon'un amacı ikinci bir Çanakkale Krizi yaşamak istememekle birlikte Türk delegesine Mondros Mütarekesi'nin şartlarından ya da Sevr Antlaşması'nın şartlarından çokta fazla bir değişiklik gerçekleştirmeyerek barış anlaşmasını imzalatırmaktır.

Türkiye ise, *“hayatî bir mâni olmadıkça, sulh yapmak mecburiyetindeydi.”* Lozan Konferansı toplandığı sıralarda, Mustafa Kemal'in ülkede yapı değişikliğinin hazırlıkları içinde olduğu görülmekteydi. 1 Kasım Saltanatın kaldırılması, 6 Aralık'ta bir Halk Fırkası kurulacağını açıklaması, 29 Ocak'ta Latife Hanım'la evlenmesi ve konuşmalarında kadının toplumdaki yerini işlemesi, toplumsal kalkınma fikrini halka yaymaya çalışması, Mustafa Kemal'in yalnızca askerî zaferle yetinmeyeceğini ortaya koyuyordu. Belki de, Mustafa Kemal, bu adımları –hem de Lozan Konferansı sıralarında- atarken, yeni Türkiye'nin dostluğu aranan bir ülke olduğunu İngiltere'ye (Batı'ya) göstermek istemiş olabilir.¹⁰¹

Lozan Barış Konferansı sürecinde İngiltere'nin üzerinde ağırlıkla durduğu konular, Boğazların statüsü ve Musul meselesi olmuştur.

2.4.1. Boğazlar Sorunu Çerçevesinde Türk- İngiliz İlişkileri

Türk Boğazları ve onlarla ilgili diplomasi bahsinde, ilgili aktörler arasında İngiltere'yi en birinci sırada saymak gerekir. İngilizlerin Türk Boğazlarına yönelik politikaları bütün on dokuzuncu yüzyıl boyunca varlığını sürdürmüştür. Boğazlar, İngiltere'nin siyasî ve askerî çıkarlarının korunmasında stratejik bir öneme sahip olmuş, bu ülkenin dış politikasını belirleyen en temel noktalardan birini oluşturmuştur. Ancak Lozan görüşmelerine gelindiğinde, askeri gerçekler ve içinde bulunulan şartlar itibarı ile Boğazların Türk kontrolüne geçeceği hem İngiltere hem de Müttefikleri tarafından çoktan kabul edilmiştir. Dolayısıyla bu dönem diplomasisinin üzerinde yoğunlaştığı mesele, Türkiye'nin kontrolü ve hâkimiyeti altında iken ve Müttefik işgal güçlerinin bulunmadığı bir ortamda, Boğazlardan serbest geçişin nasıl sağlanacağı ve sürdürüleceği konusudur. Lozan görüşmelerinin Boğazlarla ilgili bölümünün odak noktasını da bu sorun teşkil etmiştir. Lord Curzon'un Lozan görüşmelerindeki Boğazlar meselesi konusundaki görüşmelerde

¹⁰⁰ Akyol, *a.g.e.*, s. 359.

¹⁰¹ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 259.

temel stratejisi, Boğazlardan serbest geçiş prensibini Türklere kabul ettirmek üzerine kurulmuş, müzakereler bu esas üzerinden yürütülmüştür.¹⁰²

Konferans'ta Boğazlar rejimi için çağırılan devletler arasında Sovyet Rusya bulunmaktaydı. Konferans boyunca da konu üzerindeki tartışmalar, Türk tezinden değil daha çok İngiltere tezi ile Rusya'nın tezinin birbirinden farklı olmasından kaynaklanıyordu.

İngilizlerin hedefi Boğazlar'dan serbest geçişi sağlamayı çalışmakla birlikte, Sovyet kontrolü altındaki toprakların yanı başında etkin bir tampon işlevi görebilecek bir Türk devletinin ortaya çıkışını kolaylaştırmaktı. Sovyet- Türk ortak duruşunu bozacak her şeyi yapmak gerekli ve meşru görülüyordu. Bu maksatla İngiliz delegasyonunun başkanı Curzon Türklerle doyurucu bir çözüme vararak Bolşevikleri tecrit etmeyi amaçlıyordu.¹⁰³

Sovyet Rusya'yı temsil eden M. Çiçerin'in teklifi Boğazlar'ın bütün devletlerin harp gemilerine kapalı olması idi. Komünist hükümet denizde son derece zayıftı ve netice olarak, eğer Karadeniz diğer devletlerin donanmalarına kapalı olursa serbest geçiş hakkından vazgeçmeye hazırды.¹⁰⁴

Aslında tarihte Çarlık Rusyası Akdeniz'e inmek istediği için Boğazlar'ın “açık olmasını” savunuyordu. İngiltere ise bunu önlemek için Boğazlar'ın bütün savaş gemilerine her şartta “kapalı” olmasını savunuyor ve bu amaçla Osmanlı'yı destekliyordu. Şimdi ise şartlar değişmişti ve Bolşevik Rusya zayıftı bundan dolayı İngiltere'nin Karadeniz'e çıkmasından korkuyor, bunu engellemek için Boğazlar'ın “kapalı” olmasını istiyordu. Bu defa Boğazlar'ın açık olmasını isteyen devlet İngiltere idi.¹⁰⁵

Konferansta Türkler İngilizlerin tezinden yana bir tavır sergilemişlerdir. Bunun nedenlerinden biri, Türkiye'nin tartışılacak olan diğer konularda İngiltere'nin desteğini aramasıdır. Fransa ile ilişkiler çok iyi gidiyordu ama işin içine Osmanlı Devleti'nden kalma borçlar girdiği takdirde kaçınılmaz olarak bozulacaktı. Diğer bir neden ise, Türkiye'nin Rusya'ya fazla güvenmemesidir. O dönemde Rusya Türkiye'nin en yakın dostuydu. Fakat uluslararası ilişkilerde kalıcı dostluk vb.

¹⁰² Yurdusev, *a.g.m.*, s. 215- 217.

¹⁰³ Gökay, *a.g.e.*, s. 189.

¹⁰⁴ Graves, *a.g.e.*, s. 143.

¹⁰⁵ Akyol, *a.g.e.*, s. 413.

kavramların bulunmadığını bilen Mustafa Kemal, yarın Rusya ile ilişkiler bozulursa, Rusya'ya karşı yalnız kalmak istememiş olmasıdır.¹⁰⁶

Sonuçta Uluslar Arası Boğazlar Komisyonu kurulması ve Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın askerden arındırılması kararlaştırıldı. Boğazlar üzerine sözleşme taslağı 1 Şubat 1923'te Konferans tarafından onaylandı. Lozan Antlaşması'yla aynı gün, 24 Temmuz 1923'te, imzaların atıldığı Lozan Boğazlar Sözleşmesi'yle Türkiye, İstanbul ve Gelibolu yarımadasında bir garnizon bulundurma hakkı kazanıyordu. Sözleşmenin 1. maddesinde ise şöyle deniliyordu: *“Anlaşmanın Yüksek Tarafları aşağıda “Boğazlar” genel terimi altında toplanan Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve İstanbul Boğazı'nda deniz ve hava yoluyla transit geçiş ve seyrüseferin serbest olduğu ilkesini kabul ve ilan ederler.”*¹⁰⁷

Sovyet Rusya bu sözleşmenin kabul edilmesini protesto eden taraf olmuş ve M. Çiçerin protesto için masayı terk etmiştir. Böylece Türkiye ile Rusya'nın arasını açmayı başaran Lord Curzon, büyük bir başarı sağlıyordu.

2.4.2. Musul Sorunu Çerçevesinde Türk- İngiliz İlişkileri

Musul sorunu, İngiltere'nin fiili savaşı sona erdiren Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzaladıktan sonra, antlaşma hükümlerini ihlal ederek bölgeyi işgali ile başlayan ve 1926 Haziran'ına kadar dünya devletlerinin de ilgisinin eksik olmadığı bir ortamda devam eden mesele olarak görülmektedir. Ancak; Musul sorununun temelleri, İngiliz sömürge siyasetinin sonucu olarak 19. yüzyılın başlarında atılmıştır. Bu dönemde en fazla Müslüman sömürgeye sahip olan İngiltere'nin Ortadoğu siyasetinde, Hindistan yolu üzerindeki Irak ve Arabistan'ın stratejik önemi son derece büyüktü. İngiltere sınır ve ulaşım güvenliğini sağlamak ve refahının devamı için açık denizlerinin kontrolünü elinde bulundurması, Avrupa güç dengesinin korunması ve dünya petrol politikasını elinde tutması gerekiyordu.¹⁰⁸

Milli Mücadele döneminde, El- Cezire Komutanlığı tarafından yönetilen birlikler, Musul'da çeşitli tarihlerde İngilizler ile çeşitli çatışmalara girmişlerdir. Özellikle Milis Yarbayı Şefik (Özdemir) Bey, bölgedeki aşiretlerin desteğini alarak İngiliz kuvvetlerine karşı önemli başarılar elde etmiştir. Bölgede elde edilen başarılar

¹⁰⁶ Toktamış Ateş, “Lozan Beklentileri”, *Türkler*, Cilt 16, s. 321- 322.

¹⁰⁷ Gökay, *a.g.e.*, s. 193.

¹⁰⁸ Zülal Keleş, “Musul Meselesi”, *Türkler*, Cilt 16, s. 609.

üzerine, Genel Kurmay Başkanlığı Lozan Barış Konferansı'nın öncesinde Musul'u işgalden kurtarma çalışması yapmıştır.¹⁰⁹

Bölgede Özdemir Bey'in almış olduğu galibiyetlerin sonucunda İngilizler, iki önemli uygulamayı devreye soktular. Bunlardan ilki, Türkler'e ve Özdemir Bey'e yardım eden Kürt aşiretlerine karşı sürekli ve yıkıcı hava saldırıları düzenleyerek onları yıldırma ve Özdemir Bey'e verdikleri desteği kesmelerini sağlamaktı. İngilizlerin ilkinden de daha etkili olan ikinci uygulaması, Kürt aşiretlerini bölmektir. Sonuçta 10 yıl sürgün cezasına çarptırarak Hindistan'a gönderdikleri Berzenci aşireti şefi olan Şeyh Mahmut'u geri getirerek Süleymaniye valiliğine atadılar. Böylece Musul vilâyetindeki Kürt aşiretleri üçe bölünmüş oldu: Özdemir Bey'i destekleyenler, Şeyh Mahmut'u destekleyenler ve İngiliz işbirlikçileri. Lozan Konferansı başlayınca da taraflar eylemlerini karşılıklı olarak durdurdular ve beklemeye başladılar.¹¹⁰

Öte yandan İngiltere, *Mezopotamya* toprakları üzerinde kurduğu “*Irak*” adlı yapay devletin yaşaması için Musul Vilâyeti'nin gerekli olduğunu düşünüyordu. Bunun iki nedeni vardı: Birincisi, Türkiye ile Irak arasında Irak açısından savunulabilir, güvenli bir sınırın çizilmesi, sınır çizgisinin Musul vilâyetinin kuzeyindeki dağlık bölgeden geçmesini gerektiriyordu. İkincisi, İngilizler “*Irak*” adıyla kurdukları devletin başına “*İngiliz adamı*” olarak bilinen Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ı kral olarak geçirmişler ve burada Hâşimî ailesine dayanan Sünnî ağırlıklı bir yönetsel yapı kurmuşlardı. Oysa Irak nüfusu içinde ağırlık Şîîlerdeydi. Musul vilâyeti Irak'a dâhil edildiğinde bile Şîîlerin Irak'ın toplam nüfusu içindeki payları %60'a ulaşıyordu. Musul vilâyeti Irak'tan ayrıldığında bu oran %75'e yükseliyordu. Bu denli yüksek bir Şîî baskısı altında kukla Faysal yönetiminin ayakta kalması çok güçleşecekti. Görüldüğü gibi İngilizlerin amacı, kritik Türk- Arap- İran üçgeninde Kürtleri bölgesel bir emperyalist silah olarak kullanmaktı. Stratejik Ortadoğu bölgesini denetleyebilmesi için Batı'nın orta ve uzun vadede Kürt silahına gereksinimi olacaktı.¹¹¹

¹⁰⁹ Tahir Kodal, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (1923- 1938)”, Süleyman İnan, Ercan Hatoğlu (ed.) *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, 2007, s. 197.

¹¹⁰ İhsan Şerif Kaymaz, “Geçmişten Geleceğe Musul”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı 91, Güz 2007, s. 28-30.

¹¹¹ Kaymaz, *a.g.m.*, s. 31.

Musul sorunu doğrudan doğruya İngiliz çıkarları ile ilgili olduğundan, Curzon, bu konuda konferansın kesintiye uğramasından kaygılanıyor, bundan kaçınmaya çalışıyordu. İngiltere’de iş başına yeni gelen Başbakan Bonar Law da aynı kaygının etkisi altında kalarak, İngiltere’nin Irak’tan bütün bütün çekilmesini istiyordu.¹¹²

Ancak Curzon uyguladığı çeşitli metodlarla sorunu kendi lehine çözmeye çalışıyordu. Uyguladığı ilk metod; konferansa bu konuyu taşımamaktı. Curzon, İsmet Paşa’nın en kuvvetli kozlarından olduğu Musul Sorunu’nu gündeme getirerek konferansa daha ilk baştan hâkim olacağını sanmış, bundan korkmuştu. Eğer İsmet Paşa bu taktiğe başvursaydı, İngiltere, dünya kamuoyu önünde, bencil bazı iktisadî çıkarlar peşinde sömürge kovalayan bir ülke durumuna düşecek ve tabîî dolayısıyla kınanacaktı. Bu tuzağa düşmek istemeyen Curzon en önemli siyasi meselelerin tartışıldığı “*Ülke Askerî Sorunlar Komitesi*” nin başkanlığı görevini alarak, kendi lehlerine işleyecek olan bazı konuları öne almak suretiyle tanzim edecektir. İsmet Paşa da bilerek ya da bilmeyerek Musul Sorunu’nu Londra’yı mahcup bırakacak açık bileşimlerde değil de, İngiliz Heyeti ile ikili- ve çoğu kez otel odalarında-görüşmelerden ele almayı tercih edecektir. Bunun üzerine 27 Kasım günü sabah kahvaltısında Curzon İsmet Paşa’nın ağzındaki baklayı çıkardığını müjdeleyecektir. Curzon’un beklediği bu kelime “*Petrol*”dür. Paşa Türkiye’nin fakir bir ülke olduğunu ifade edecektir. Curzon ise, Musul sorununun petrolle ilgisi olmadığını, bu konunun şirketlerle özel görüşmelerde ele alınmasını tercih ettiğini söyleyecektir. İsmet Paşa, Curzon’un teklifini kabul edecektir.¹¹³

O tarihten sonra, Türkiye’nin Musul üzerinde hak iddiasında vazgeçmesi şartıyla ona Musul petrol kaynaklarından ya da gelirinden bir hisse verilmesi imkânlarını araştırmak amacıyla, İngiliz petrol uzmanları ve Türk delegasyonu üyeleri arasında görüşmeler yapılıyor, ama İsmet Paşa Musul’un Türkiye’ye geri verilmesi isteğinden asla vazgeçmiyordu. İkinci Türk delegesi Dr. Rıza Nur, Lord Curzon’u ziyaret ederek, Türkiye Musul’a sahip olursa, her bakımdan İngilizleri memnun ederek tatmin edici bir barış imzalamaya hazır olduğunu bildirince, Musul elden çıkarsa bunun İngiliz siyasetine Doğu’da son darbeyi indireceğine inanan İngiliz Dışişleri Bakanı, buna yanaşmıyordu. 1923 Ocak ayına kadar bir anlaşmaya

¹¹² Sonyel, *a.g.e.*, s. 308.

¹¹³ Mim Kemal Öke, *Musul- Kürdistan Sorunu (1918- 1926)*, İstanbul, İz yayıncılık, 1995, s. 194.

varılamayınca, Ankara bu konuda Fransız hükümetinin desteğine başvuruyorsa da başarı sağlayamıyordu.¹¹⁴

Görüşmelerden bir sonuç alınamayınca sorun konferansta 23 Ocak 1923 tarihli oturumda ele alındı. Bu oturum da İsmet Paşa, etnoğrafik, siyasal, tarihî, coğrafî, ekonomik ve askerî açılardan İngilizlerinin tezinin ne kadar dayanıksız olduğunu uzun bir açıklamayla Curzon’a ve diğer temsilcilere ilettiler. İsmet Paşa, ilkin, Musul vilâyetinin çoğunluğunu Türklerle Kürtlerin oluşturduğunu, ikinci olarak da, İngiliz kaynaklarına dayanarak, Kürtlerin Turan kökenli ya da Türklerle aynı soydan geldiklerini kaydedecektir. Üçüncü olarak, İsmet Paşa, Kürtlerin mukadderatlarını Türkiye ile birleştirdiklerini ifade edecektir.¹¹⁵

İngilizlerin ise konferans boyunca ve daha sonraki görüşmelerde en çok üzerinde durduğu husus Türklerle Kürtlerin aynı soydan geldiğine ilişkin Türk tezini reddedip, bu ikisini ayrı kökenden geldikleri ve ayrı özellikler taşıdığı görüşüydü. Bu nokta İngiliz tezinin temelini oluşturuyordu ve Curzon “*Müslüman azınlık*” kavramını ortaya atarak Türk tarafını zayıflatmaya çalışıyordu. Curzon bu iddianın yanında Türklerin Ermenilere ve diğer azınlıklara kötü davrandığını ileri sürdü.¹¹⁶

Sorunun çıkmaza doğru ilerlediğini gören İsmet Paşa bir diğer öneri olarak bölgede “*plebisit*” yapılması teklifini önerdi. Ancak Lord Curzon tarafından bu öneri kabul edilmedi. Gerekçesi ise oldukça şaşırtıcıdır. Curzon’a göre bölge halkının rey verme alışkanlığı yoktur. Bu konuda tecrübe sahibi olmadıklarından plebisitin amacını anlayamayacaklarını ileri sürmüştür.¹¹⁷ İsmet Paşa ise, İngiltere’nin Emir Faysal sorunda, plebisite başvurulmasının kabul edilmesine karşılık, Musul sorunu gibi daha önemli bir konuda, plebisite başvurma mümkün olmadığını kabul etmenin güç olduğunu belirterek, bu davranıştaki açık çelişkiye dikkati çekmiştir. “*Bir plebisite başvurulmasının reddi, Türkiye’ye karşı savunulmakta olan davanın zayıflığına en inandırıcı kanıttır*” diyerek İngiltere’nin savunduğu teze karşı duyduğu güvensizliği ortaya koymuştur.¹¹⁸

¹¹⁴ Sonyel, *a.g.e.*, s. 309- 310.

¹¹⁵ Öke, *a.g.e.*, s. 192- 193.

¹¹⁶ Oran, *a.g.e.*, s. 261.

¹¹⁷ Semih Yalçın, “Misak- ı Millî ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi”, Berna Türkdoğan (ed.), *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2000, s. 317.

¹¹⁸ Ş. Yurdakul, *Musul Meselesi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1975, s. 18.

Curzon'un uygulamış olduğu ikinci metod ise; konuyu Milletler Cemiyeti'nin hakemliğine havalesini önerecektir. Sorunun İngiltere'nin ağırlığı olan Milletler Cemiyeti'ne havalesi demek, sorunun İngilizler lehine çözülmesi demektir. Türkiye üyesi olmadığı ve İngiltere'nin nüfuzunda olan Milletler Cemiyeti'nin Musul sorununa karıştırılmasını istemiyordu.¹¹⁹ Ancak İsmet Paşa, barışın bedelinin Musul olduğu sonucuna vardı. Ona göre, Musul konusunda İngiltere ile uzlaşılması, diğer konularda İngiliz desteğinin kazanılması için gerekliydi. İngiltere'nin desteği ise, barış antlaşmanın imzalanabilmesi için zorunluydu. Eğer Türkiye askeri seçeneği değerlendirip Musul vilayetini doğrudan işgal etmeyi göze alamıyorsa o zaman Musul zaten kaybedilmiş demektir. İngiliz işgalindeki Musul, diplomasi masasında kazanılamazdı.¹²⁰

Curzon önerisini yaptıktan sonra Türk tarafının cevabını beklemeden Lozan'dan ayrılmıştır. Çünkü konferans Doğu Anadolu'da Ermenilere toprak verilmesi ve kapitülasyonların devam ettirilmesi konusu yüzünden kesintiye uğramıştır. İsmet Paşa Ankara'ya dönmüş ve Türkiye'nin Musul politikası TBMM'nde tartışmalara yol açmıştır. Hükümetin izlediği politikayı eleştiren ve kuvvet kullanarak Musul'u alma fikrini savunan milletvekillerine cevap için söz alan Mustafa Kemal şöyle diyordu; “...*Bugün Musul meselesini halletmek istediğimiz vakit bu meselede karşımızda yalnız İngiliz değil; Fransız, İtalyan, Japon ve dünyanın bütün düşmanları vardır. Yalnız karşı karşıya kaldığımız zaman İngilizlerle karşı karşıya kalacağız... Musul meselesini bugünden halledeceğiz, ordumuzu yürüteceğiz, bugün alacağız dersek, bu mümkündür. Musul'u aldığımızı müteakip muharebenin hemen son bulacağına kani olamayız. Yani bunu ayrıca konu etmek isterseniz mahzurları kendi kendine ortaya çıkar.*” Bu değerlendirme o günkü siyasi koşullar göz önüne alındığında gerçekliğin bir örneği olduğu görülür. Türkiye İngiltere'nin hayati çıkarlarının bulunduğu Musul bölgesi için savaşın henüz bittiği bir sırada yeni bir savaşa girerek bütün elde ettiklerini bir anda tehlikeye atamazdı. Yalnız İngiltere değil, diğer bazı ülkeler de kendi çıkarları için Türkiye'ye karşı harekete geçebilirlerdi. Ankara için barış anlaşmasının imzalanması öncelikti.¹²¹

¹¹⁹ Kurtcephe, *a.g.m.*, s. 6.

¹²⁰ Kaymaz, *a.g.m.*, s. 32.

¹²¹ Kurtcephe, *a.g.m.*, s. 6.

Lozan Antlaşmasının ikinci dönem çalışmaları 23 Nisan 1923'te başlamıştır. Bu kez İngiltere'yi, Lord Curzon yerine, Sir Horace Rumbold temsil ediyordu. Musul sorunu bu dönemde ele alındığında Türkiye ile Irak arasındaki sınır 9 ay içinde Türkiye ile İngiltere arasında yapılacak görüşmelerle saptanması kararı alınmıştır. Eğer bu görüşmelerden bir sonuç çıkmazsa konu Milletler Cemiyeti'ne gönderilecektir. Böylece konu Lozan Antlaşması gündeminden çıkmıştır.

Lozan Antlaşması'nın 3. maddesinin 2. fıkrası gereği Irak sınırını tespiti için İstanbul'da yapılacak Haliç Konferansı'nda Türkiye'yi T.B.M.M. Başkanı Fethi Bey başkanlığında bir heyet temsil edecek, İngiltere'yi ise eski Irak Yüksek Komiseri Sir Percy Cox temsil edecekti. Konferans çalışmalarına 19 Mayıs 1924 Pazartesi günü başlamıştır. Konferans'ta yapılan toplantılarda herhangi bir sonuç alınamadığı için konu Milletler Cemiyeti'ne taşınmıştır.¹²²

Aslında Türkiye Haliç Konferansı'nda İngiliz Hükümeti'nin olumlu yaklaşımda bulunacağını bekliyordu. Çünkü Haliç Konferansı sırasında İşçi Partisi iktidardaydı. Söz konusu Parti, muhalefette iken Muhafazakâr Parti'nin Türkiye'ye karşı daha ılımlı bir politika izlemesini savunmaktaydı. Başbakan Ramsey McDonald, muhalefette bulunduğu sırada Türkiye ziyaretinde Musul sorununda Türkiye'yi haklı gördüğünü ifade etmişti. Bu sırada Lord Curzon'un Dışişleri Bakanlığı'nda olmaması da Türkiye'yi ümitlendirmişti. Ancak yapılan görüşmelerde İngiltere'nin bu konudaki çizgisini daha da kararlı bir şekilde koruduğunu göstermiştir. İngiltere konferanslardaki toplantılarda Musul şehri de dâhil Fırat Nehri'nin iki sahilinin Irak sınırlarına dâhil edilmesi gerektiğini ileri sürmüş ve Musul vilayeti yanında bulunan Hakkâri vilayetinin bir kısmını da isteklerine katmıştır. İngiltere böylece Türkiye'nin kabul edemeyeceği isteklerde bulunarak meseleyi Milletler Cemiyeti'ne götürmek istemiştir. Yapılan görüşmelerden herhangi bir sonuç elde edilememiş ve belirlenen 9 aylık süre sona erdiği için İngiltere Milletler Cemiyeti'ne başvurarak konunun görüşülmesini istemiştir.¹²³

Milletler Cemiyeti Meclisi, 30 Eylül 1924 günü Cenevre'de, Irak sınır meselesini incelemeye ayırdığı toplantısında gerekli değerlendirmeleri yapmasına yarayacak unsurları ve gerçeklerle ilgili verileri toplamak üzere “*üç üyeli özel bir*

¹²² Yurdakul, *a.g.e.*, s. 22- 26.

¹²³ Keleş, *a.g.m.*, s. 616- 617.

komisyon” oluşturulmasına karar vermiştir. Bağımsız üç üyeden oluşacak olan komisyon bölgede araştırmalar yapacak ve uygun önerileri meclise getirecektir.¹²⁴

Bu sırada Musul bölgesindeki İngiliz ve Türk birlikleri arasında sınır çatışmaları oluyordu. İngilizler Süleymaniye’deki Kürtlere maddi destek sağlayarak Erbil ve Kerkük üzerine sevk etmiş, kanlı olaylar meydana gelmiştir. İngiliz uçakları da sınır ihlaliyle Türk askeri noktalarına saldırmıştı. Türkiye’nin şikâyeti üzerine, İngiltere Irak’taki birliklerine diplomatik açıdan olumsuzluk yaratacak hadiselerden kaçınmalarını bildirmişti. Türkiye olayı bir nota ile protesto etmiş, Türkiye’nin Londra Elçisi Zekai Bey de konuyla ilgili olarak İngiltere Başbakanı McDonald’la görüşmüştü. Ancak sınırdaki olaylar devam ettiği için Türk Hükümeti 16 Ekim 1924’te Milletler Cemiyeti sekreterine gönderdiği bir nota ile İngilizlerin Lozan’da belirlenen statüye uymadığını, uçak saldırılarıyla masum halka zarar verdiğini belirterek sınır ihlali devam ederse Türkiye’nin alacağı tedbirlerden İngiltere’nin sorumlu olacağını bildirmiştir. Bölgede durum gerginleşince Brüksel’de toplanan Milletler Cemiyeti Meclisi geçici bir sınır hattı tespit etmiştir.¹²⁵

Üçlü Komisyon, ilk olarak Londra’yı ardından Türkiye’yi ziyaret etmiştir. Türk Hükümeti ile temaslarda bulunarak, bir yardımcı üyenin atanmasını talep etmiştir. Bunun üzerine Türk Hükümeti de Diyarbakır yöresi Ordular Genel Müfettişi Cevat Paşa’yı yardımcı seçmiştir. Türkiye’den sonra Komisyon Bağdat’a geçmiştir. Burada Komisyon’a bir muhtıra sunan Faysal, Musul Vilayeti’nin Irak’a verilmesini istiyor, kendisinin bu topraklara yaptığı reformlardan bahsediyordu. Ayrıca Komisyon çalışmaları sırasında gerek İngilizler gerekse Iraklı devlet yöneticileri tarafından yapılan baskılarla karşılaşmışlardır.¹²⁶

Hem coğrafi hem de siyasal baskılar sonucunda komisyon çalışmalarını tamamlayarak raporu Milletler Cemiyeti’ne sunmuştur. Raporda, Musul’da bir halk oylaması yapılmasının imkânsız olduğu, Musul’un Irak’ın bir parçası sayılması gerektiği, Irak’ın 25 yıl süreyle İngiltere’nin mandası altında kalması ve Musul’un Irak’a bırakılmasının en iyi çözüm yolu olduğunu bildirmiştir. İngiltere’nin etkin olduğu Milletler Cemiyeti konseyi, Üçlü Komisyon’un hazırlamış olduğu raporu

¹²⁴ Hasan Berke Dilan, *Atatürk Dönemi Türkiye’nin Dış Politikası (1923- 1939)*, İstanbul, Alfa Yayınları, Kasım 1998, s. 36.

¹²⁵ Keleş, *a.g.m.*, s. 619.

¹²⁶ Yurdakul, *a.g.e.*, s. 30- 31.

onaylamış ve verilen kararın taraflar açısından bağlayıcı olduğunu belirtmiştir. Milletler Cemiyeti'nin bu kararı Türkiye'de büyük tepki uyandırmıştır.¹²⁷

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti kararlarına dolaylı olarak verdiği cevap, karardan hemen sonra Sovyetler Birliği ile Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalaması olmuştur. Böylece Türkiye bir savaş durumunda Rusya'nın tarafsızlığını sağlamış oluyordu. Ancak karara çok da fazla bir tepki vermesi içinde bulunduğu şartlar gereği olanaksızdı. Türkiye'nin uluslararası ortamdaki yalnızlığı, Musul sorununda Avrupa devletlerinin İngiltere'yi desteklemesi göz ardı edilmemesi gereken nedenlerden biriydi. Türkiye uluslararası arenada daha önce olduğu gibi Sovyetler Birliğine yaklaşarak gidermek istemiş ancak başarılı olamamıştır. Çünkü söz konusu anlaşmaya göre tarafların herhangi bir ülke ile savaşa girişi, diğer devletin yardımını değil, tarafsız kalmasını öngörüyordu. Türkiye İngiltere ile savaşa girdiği takdirde Sovyetler Birliği fiili destek vermeyecekti. Ayrıca 1925 Şubatı'nda meydana gelen Şeyh Sait isyanı Musul sorununda Türkiye'nin iddia ve isteklerini olumsuz etkileyen bir başka nedendir. Şeyh Sait isyanı Musul'un kaybedilmesinde dolaylı da olsa etkisi olan bir olaydır.¹²⁸

Türkiye'nin Musul sorununda karara fazla tepki verememesindeki nedenlerden bir diğeri ise İtalya faktörü olmuştur. İtalya'da iktidara gelen Mussolini Türk- İtalyan ilişkilerinin iyiye doğru gittiği yönünde demeçler verse de İtalya, 1924 ilkbaharında Rodos'a asker yığmaya başlamıştır. Bu durum Türkiye'de endişeli bir bekleyişin yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Rodos'a asker yığılmasının zamanlaması ise dikkate değerdir. Türkiye ile İngiltere arasında Haliç Konferansı'nın başlamak üzere olduğu zamana rastlamaktadır. 1 Haziran 1924 günü Türkiye, İtalyanların bir haftadan beri Rodos'a asker yığdıkları ve Antalya, Kuşadası gibi geçmişte işgal altında tuttıkları sahillerde keşifte bulundukları haberi ile çalkalanmıştır. Türk kamuoyu bu süreçte İtalya'dan sahillere bir saldırı gelebileceği ihtimaliyle ayaklanmıştı. Türkiye'nin Roma Büyükelçi'si Suat Davraz'ın Mussolini ile yaptığı görüşmede İtalya başbakanının; "*İtalya'nın Türkiye aleyhinde askerî hazırlık yapmadığını*" söyleyerek, "*İtalya'nın Türkiye hakkında dostane duygular beslediğine dair kesin güvence verdiğini*" bildirmesiyle çalkantılar sona ermiştir. Ancak bu durum Türkiye'ye Musul konusunda büyük zararlar

¹²⁷ Kodal, *a.g.m.*, s. 199- 200.

¹²⁸ Keleş, *a.g.m.*, s. 621.

vermiştir. Haliç Konferansı devam ederken ortaya çıkan İtalya tehdidi, Türkiye'nin İngiltere ile sadece diplomatik yollarla mücadele etmesi ve askeri tercihi devre dışı bırakması gibi bir sonuç doğurmuştur. Nitekim bu dönemde, Türkiye, Musul'u kuvvet kullanarak almak teşebbüsünde bulunduğu takdirde İtalya'nın Anadolu'ya asker çıkaracağı söylentileri yayıldığı için bu düşünceden vazgeçilmiştir. Bu süreçte böyle bir olayın yaşanması Türkiye'yi Musul sorununda uzlaşmaya iten bir etken olmuştur.¹²⁹

Görüşmeler sonucunda 5 Haziran 1926'da Ankara'da Türkiye, İngiltere ve Irak arasında Sınır ve İyi Komşuluk Antlaşması imzalanmıştır. Türkiye içte istikrarı sağlamak ve batılılaşma çabalarının sonucunu almak amacıyla Musul'dan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Böylece Musul, İngiliz mandası altında Irak'a bırakılmıştır. Türkiye her ne kadar Musul'u kaybetmemek için milletlerarası barış yollarının hepsini denese de uluslararası ortamdaki yalnızlığı ve içteki olaylar sorunun kendi lehine sonuçlanmasını engellemiştir.

¹²⁹ Mevlüt Çelebi, "Atatürk Dönemi Dış Politikasında İtalya Faktörü (1923- 1938)", *Türkler*, C. 16, s. 663- 664.

İKİNCİ BÖLÜM

RESTORASYON SÜRECİ (1926- 1935)

Musul sorunu, Misak- ı Millî sınırları dışında kalarak, imzalanan Ankara Antlaşması ile sonuçlanmıştır. Meselenin ortadan kalkmasıyla iki ülke arasındaki ilişkilerde restorasyon dönemi başlamıştır. Ancak bu mesele iki ülkeyi savaş noktasına getirdiği için restorasyon pek de çabuk olmamıştır. Meselenin çözüme kavuşmasıyla ilişkiler yavaş yavaş gelişen bir seyir takip etmiştir. Avrupa’da meydana gelen ve giderek de kendini hissettiren gelişmeler iki ülke arasındaki yakınlaşmanın hızlanmasında etkili olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı’nı sona erdiren barış antlaşmaları Avrupa’yı iki kutba bölmüştür. İngiltere’nin başını çektiği imzalanan barış antlaşmalarından memnun olan anti- revizyonistler diğeri ise barış antlaşmalarından memnun olmayan ve her fırsatta bu antlaşmaların değiştirilmesi gerektiğini savunan revizyonistlerdir.

Özellikle 1930 yılına doğru Avrupa’da açık bir durum alan devletlerarası gruplaşmalar, barış ve güvenliğin yeniden tehlike karşısında olduğunu gösteriyordu. Bu gelişme karşısında o zamana kadar kendi iç sorunları ile uğraşması nedeniyle uluslararası sorunlarla fazla ilgilenemeyen Türkiye, anti- revizyonist batılı devletlerin önem vermeye başladığı bir devlet olmuştur.¹³⁰

Türkiye bu iki kutup halinde barıştan yana tavır sergilediğini her fırsatta belirtmiş ve buna göre dış politika hedeflerini belirlemiştir. Türkiye’nin bu dönemde barıştan yana politika izlemesinde Misak- ı Millî hedeflerinin çoğunu gerçekleştirmesi ve içindeki reformların başarıya ulaşabilmesi için dışta da barış ortamının sağlanması gerektiğini düşünmesi gelmektedir. Buna bağlı olarak o dönemde Türkiye, dünyada meydana gelen gelişmeler karşısında “*Yurtta Barış Dünya’da Barış*” ilkesi çerçevesinde 1930’lu yılların başından itibaren ortak güvenlik örgütleri ile ilişki kurmaya başlamıştır.

Türkiye’nin bu dönemde barıştan yana bir politika izlediğinin en önemli göstergesi Milletler Cemiyeti’ne üye olmasıdır. Türkiye, savaş sonrası

¹³⁰ Mehmet Gönübol, “Atatürk’ün Dış Politikası Amaçlar ve İlkeler” *Tarih Gelişmeleri İçinde Türkiye’nin Sorunları Sempozyumu’nda Sunulan Bildiri*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlke ve İlkeleri Tarihi Enstitüsü, Ankara, 8- 9 Mart 1990, s. 35.

gerçekleştirilen düzenlemelerin tehditle karşılaştığı bir dönemde başta İngiltere olmak üzere demokrasi cephesiyle işbirliği dönemine girmiştir.

1935 yılında ise İtalya'nın Habeşistan'a saldırması Türkiye ile İngiltere arasında sıkı bir işbirliği yapmasına sebep olacaktır.

3.1. Musul Sorunu Gölgesinde Türk- İngiliz İlişkileri

Musul sorununun çözüme kavuşturulmasıyla birlikte iki ülke arasındaki ilişkiler bir süre bu sorunun gölgesinde kalmıştır. Türkiye, içinde bulunduğu şartlar gereği Milletler Cemiyeti'nin almış olduğu kararla Musul'un Misak- ı Millî sınırları dışında kalmasını kabul eden antlaşmaya imza atmıştır. Böylece iki ülke arasındaki en önemli sorun ortadan kalmış olsa da ilişkilerdeki soğukluk bir süre daha kendini hissettirmiştir. Musul meselesinin çözüme kavuşturulması hem İngiltere ile hem de genel olarak Batı ile olan ilişkilerin gelişmesinde etkili olmuştur.

Çözüme kavuşturulan Musul sorununu iki ülke arasındaki ilişkilerde yeni bir aşamanın başlangıcını teşkil etmektedir. Bu tarihten sonra Türk- İngiliz ilişkileri resmen kurulmuş diplomatik ilişkiler çerçevesinde gelişmeye başlamıştır.¹³¹ Bu sorununun çözümü İngiltere ile sağlanacak uzlaşmaya zemin hazırlamış ve Türkiye dış politikasının odak noktasını Batı'ya çevirmeye başlamıştı.

Nitekim başta İngiltere olmak üzere Batı ile de ilişkilerin ılımlı bir sürece girmesi Musul sorununun çözümünden sonraya denk gelmiştir. Örneğin Türk- İtalyan ilişkileri düzelmeye başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türk ülkesini paylaşmak teşebbüsünde bulunan üç büyük devlet arasında Türkiye ile iyi münasebetler kuran devlet İtalya olmuştur. Öte yandan Musul sorununun çözüme kavuşturulduğu dönemde Fransa ile de ilişkilerin normalleştiği gözlenmiştir. İki devlet arasında 1926 tarihinde Fransız sözleşmesi parafe edildiği halde, Fransız Hükümeti bu sözleşmeyi Musul sorununun çözülmesine kadar imzalamamıştır. Çünkü Fransa, Orta Doğu'da İngiliz çıkarlarının gerektirdiği bir politika izliyordu. Bunun için de İngilizlerin desteğini arıyordu.¹³²

Musul sorununun çözülmesiyle birlikte ilişkilerin değerlendirilmesi İngiliz basınında oldukça geniş yer kapladı. Muhafazakâr, liberal ve diğer eğilimdeki

¹³¹ Ludmila Jivkova, *İngiliz- Türk İlişkileri (1933- 1939)*, F. Muharrem- F. Erdinç (çev.), İstanbul, Habora Kitapevi Yayınları, s. 25.

¹³² Dilan, *a.g.e.*, s. 69.

gazeteler, Türkiye’yi dost olarak gördüklerini yazıyor ve Türkiye’nin ne saldırgan bir tavır ne de ülke dışına yönelik bir istek içinde olduğunu belirtiyorlardı. Bu bağlamda, *The Westminster Gazette*, Türklerin eski imparatorluğun büyük bir bölümünü kaybettiklerini ama yeni bir Türkiye’nin asıl idealinin tam Türk Devleti olmak ve komşuları ile barış içinde yaşamak olduğunu not ediyordu. Diğer bir gazete olan *The Sunday Refree*’de yazdığı yazıda J. M. Kenworthy, “Türkiye’de milliyetçi ruhu harekete geçirecek ve alevlendirecek bir konu kalmadığını ve akli başında Türk devlet adamlarının İngiltere ile iyi ilişkiler içerisine girmenin en iyi yol olacağını anladıklarını” söylemekteydi. “Eğer Türkiye barış yolunu izler ve dış dünya ile ölçülü ve dengeli bir dostluk politikası güderse, İngiliz halkının yardımını ve desteğini görebilirdi” diyordu.¹³³

Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras iki ülke arasındaki ilişkileri ile alakalı olarak 5- 6 Şubat 1927’de Stamboul’da yayınlanan mülakatında “İngiltere’yle ilişkilerin, Irak Antlaşmasının imzalanmasından beri dost hale geldiğini, Türkiye’nin Musul’u barışın yüce menfaatleri uğruna fedâ ettiğini” söylüyordu.¹³⁴

Her ne kadar iki ülke arasındaki ilişkiler ılımlı bir devre süreci yaşasa da net bir sıcaklık çok çabuk bir şekilde gerçekleşmemiştir. İki ülke arasındaki ilişkileri zehirleyen bir başka konu ise başkent meselesiydi. Osmanlı Devleti’nin başkenti olan İstanbul’un yeni kurulan Türkiye Devleti’nin başkenti kalmayacağı belli idi. Bu nedenle başkentin başka yere taşınması vazgeçilmezdi. Başkentin Ankara’ya taşınması ile birlikte çeşitli tepkiler meydana geldi. Müttefikler, başkentin İstanbul’da kalması halinde buraya büyükelçi göndereceklerini, aksi takdirde ise ortaelçi göndereceklerini ilan ederek tepkilerini ortaya koydular.¹³⁵ Bu tepkilere rağmen başkent Ankara’ya taşındı. İngiltere, başkentin değişmiş olmasına tepki olarak ancak 1927 yılından itibaren Büyükelçiliği’nin Ankara’da hizmet verdirmeye başladı.¹³⁶ İngiltere’nin Büyükelçiliği’ni İstanbul’dan Ankara’ya taşımakta gecikmesi- İngiliz yetkililerinin sebep olarak ifade ettikleri Ankara’nın güç hayat

¹³³ Mustafa Yılmaz, *İngiliz Basını ve Atatürk’ün Türkiye’si*, Ankara, Phonex Yayınevi, Eylül 2002, s. 56- 57.

¹³⁴ Ömer Kürkçüoğlu, “Türk- İngiliz ilişkileri (1920’lerden 1950’lere)”, Ali İhsan Bağış vd. (ed.), *Türk- İngiliz İlişkileri (1583- 1985) 400. Yıldönümü*, Ankara, Başbakanlık Basın- Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü, 1985, s. 79.

¹³⁵ Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devleti’nin Dış Siyaseti*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995, s. 152.

¹³⁶ Ahmet Özgiray, *Atatürk’ün Dış Politikası (1919- 1938)*, İzmir, Selçuk Basımevi, 1999, s. 40.

şartları ve hiçbir İngiliz diplomatının bu mahrumiyette zorlanamayacağı hususunun dışında- Millî Mücadele döneminden gelen bir siyasi meselenin izlerini taşımaktaydı.¹³⁷ Nitekim bu sorunun çözümü 1927 yılına kadar uzamış olsa da iki ülke arasındaki ilişkileri zedeleyen bir problemi ortadan kaldırmıştı.

İki ülke arasındaki ilişkiler 1929 yılına gelindiğinde birazda olsa yakınlaşma dönemine girmiştir. Bu yılda bir İngiliz filosu İstanbul'a gitmiş ve ardından filo kumandanı ile İngiliz elçisi Atatürk'ü ziyaret etmiştir. Bu ziyaret iki devlet arasında olumlu bir etki bırakmıştır.¹³⁸ Ziyarette donanma komutanı Sir Frederick Field'in kişiliğinin yanı sıra, İngiliz subayları ve donanma mürettebatının tavırları ile bazı pilotların sunduğu hava gösterileri ve Field'in Cumhuriyet Anıtı'na törenle çelenk koyması da halkı olumlu yönde etkiledi. Böylece dostluk yolunda ufak da olsa bir adım atılmış oldu.¹³⁹

İngiliz Büyükelçi'si Sir G. Clerk, ziyaretinden sonra Londra'ya gönderdiği raporda ziyaretin Türk basınında olumlu karşılandığını belirterek, en önemli yazının İngiliz yanlısı olarak tanımlanamayacak olan Akşam Gazetesi'nde Necmeddin Sadak tarafından yazıldığını belirtmektedir. Clerk'in belirttiğine göre, makalenin tonu dostaneydi: Sadak, bu ziyareti İngiltere ve Türkiye arasında "*yeni bir yakın ilişkiler devrinin mutlu başlangıcı*" olarak tanımlamaktaydı. Sadak, Amiral Field'in Ankara'ya gidişinin ziyaretin önemini artırdığını, milletlerin barış için geçmişi unutmaları gerektiğini, uzlaşmak ve gerginlik dönemlerinden sonra dostlukların daha kolay ve daha candan kurulabildiğini belirtiyordu.¹⁴⁰

İngiliz Dışişleri'nin 7 Ekim 1929 tarihli notunda da *Köroğlu Dergisi'nin*, 28 Eylül 1929 tarihli sayısındaki kapak karikatürü, "*Türk kamuoyunun İngiltere'ye karşı hissiyatının dikkate değer bir belirti*" olarak ekte sunuluyordu. Karikatürde, başı kasketli, orta yaşlı, tipik bir Anadolu Türk'ü, deniz kenarında, Türk bayrağını göndere çekerken, karşıdan gelen İngiliz gemilerine bakarak şu sözleri söylüyordu: "*Yurdunu evlatlarının göğüsleriyle saklayan Türk Milleti, dostlarına kapısını sevinçle açar. Gel bakalım Çelebi!*"¹⁴¹

¹³⁷ Kürkçüoğlu, *a.g.m.*, s. 79.

¹³⁸ Mehmet Gönübol, Cem Sar, *a.g.e.*, s. 74.

¹³⁹ Uyar, *a.g.e.*, s. 62.

¹⁴⁰ *A.g.e.*, s. 163.

¹⁴¹ Kürkçüoğlu, *a.g.m.*, s. 80.

İlişkilerin yavaş da olsa yakınlaşmaya başladığı dönem olan 1929 yılında İngiltere’de seçimler yapılmış ve İşçi Parti’si ülkenin iktidarına gelmiştir. Ramsey McDonald başkanlığında kurulan bu yeni hükümetin Dışişleri Bakanlığı’na Arthur Anderson getirilmiştir. A. Anderson göreve geldiğinde, dış politikanın esas sorunu ekonomik iyileşmeyi engelleyen Versay Antlaşması ve silahlanma da dâhil olmak üzere siyasal koşulların hafifletilmesi idi. 1930’lu yıllarda çözülmesi gereken sorun, dünyayı yeni siyasal bunalıma ve uluslararası savaflara sürükleyen dünya ekonomik kriziydi.¹⁴²

3.2. 1929 Ekonomik Krizi’nin Türkiye’ye Etkileri

Ekonomik kriz 1929 yılında ABD’de New York Borsası’nda başlamış ve 1930 yılı başından itibaren Sovyet Rusya dışındaki tüm ülkeleri içine almıştır.¹⁴³ 1930 yılı Türk ekonomisinde bir dönüm noktasıdır. Çünkü 1929 krizi sonrası tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de devletçi, müdahaleci ve korumacı politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Bu nedenle Türkiye’de 1930’lu yıllar “devletçilik” dönemi olarak geçmektedir. Bu dönemde uygulanan devletçilik anlayışının temel özelliği ekonominin gerekli altyapısını hazırlayıp, kalkınma sürecine paralel olarak piyasa ekonomisine geçişin gerçekleştirilmesidir. Bir kalkınma modeli olarak görülen Atatürk’ün devletçilik anlayışı, kamu hizmeti dışındaki ticarî ve sınâî teşebbüslerinin pazar ekonomisi kuralları gereğince kurulup işletileceği ve günü gelince geniş bir mülkiyet zemini üzerinden özel kesime devredileceği, kalkınmada devlet öncülüğünü tanıyan bir pazar ekonomisidir.¹⁴⁴

Krizin Türkiye ekonomisini etkilemesi para değerindeki düşüşle başlamış ardından ihraç malları fiyatlarındaki azalmalar pay göstermiştir. Ayrıca tarım ürünlerindeki fiyat azalması sanayi ürünleri fiyatlarından daha fazla olmuştur. Bu da tarım ürünlerinde gerileme yaşatmıştır. Ancak Dünya ekonomik krizinde Türkiye’nin olumsuz yönde etkilenmesi diğer ülkelere göre daha hafif olmuştur. Bunun nedeni

¹⁴² Uyar, a.g.e. , s.s. 53- 55.

¹⁴³ Erdiñ Tokgöz, *Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914- 2007)*, Ankara, İmaj Yayınevi, 2007, s. 62.

¹⁴⁴ Ayşe Durgun, Dilek Göze, “1929 Dünya Ekonomik Krizi’nin Atatürk Dönemi Ekonomi Politikalarına Yansıması”, Bayram Kodaman ve Diğerleri (Ed.) “*Uluslararası Türkiye Cumhuriyeti Bildirileri*” Isparta, s. 5- 6.

Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisiyle bütünleşme seviyesinin düşüklüğü, ihracatın sadece tarım ürünlerine dayanmayıp çeşitli sektörleri de içermesidir.¹⁴⁵

Bu kriz çok geçmeden Türkiye'nin dış politikasında da etkilerini göstermiştir. Türkiye krizin sonucunda yönünü Batı'ya doğru çevirmiştir. Aslında burada bir çelişki görülmektedir. Türkiye'nin uygulamış olduğu devletçilik politikası gereği Sovyetler Birliği'ne yaklaşması beklenirken Türkiye, o sıralarda hazırlanan ilk Beş Yıllık Plan konusunda Sovyetlerin yardımını görmüş olmasına rağmen Batı'ya yaklaşmıştır. Bu çelişki başlıca iki nedenden kaynaklanmaktadır: Birincisi, Türk yöneticilerinin devletçilikten anladıkları sosyalist bir ekonomi düzeni değil, 1930'lardan sonra, ekonomik bunalımın etkisiyle Batı'nın kapitalist ülkelerinde bile yaygınlaşan devlet müdahaleciliğidir. İkincisi, Türk yöneticileri 1930 yılından sonra kalkınmanın dış finansmanı için Batı'nın yardımını aramışlardır. 1930 yılından sonraki dönemde Türkiye'nin yabancı sermayeye karşı 1923- 1930 arasında izlediği yumuşak politikayı değiştirip yabancı şirketlerin çoğunu devletleştirirken, öte yandan da dış yardım aramak için Batı'nın kapısını çalması krizin dış politikaya etkilerindendi. Türkiye bu dönemde dış yardım bulabilmek için İngiltere de dâhil olmak üzere Amerika, İtalya, Almanya'ya heyetler yollamıştır. Ancak Türkiye'nin ikinci Dünya Savaşı başına kadar dışardan sağlayabildiği iki kredi vardır. İlkini 1932 yılında Sovyetlerden diğerini ise 1938'de İngiltere'den almıştır.¹⁴⁶

Krizin etkisiyle milletlerarası alanda iktisadi milliyetçilik akımı güçlenmiş, İtalya ve Almanya'nın iktisaden kendi kendine yetme çabasına girişmiş olması, büyük devletlerin ham madde kaynakları ve mamul maddeler için pazar arama gayreti ile çatışmıştır. İktisadi mücadele de başarıya ulaşmak için birçok ülkelerde devletçi ve milliyetçi akımlar güçlenmiş buna karşılık demokratik sistemler zayıflamıştır.¹⁴⁷ Bu iki devlet içinde bulunduğu durumdan memnun olmadığı için her fırsatta bunu değiştirmeye çalışan bir politika izlemiştir. Bu devletlerin izlemiş olduğu politika Türk- İngiliz ilişkilerini etkilemiştir. Bundan sonra ilişkiler İtalya ve Almanya'nın Orta Doğu'daki nüfuzunu artırma gayretlerinin etkisi altında kalmıştır.

¹⁴⁵ Özer Özçelik, Güner Tuncer, "Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları", <<http://www.sosbil.aku.edu.tr/makale>> (20.01.2009) , s. 260.

¹⁴⁶ Haluk Ülman, Oral Sander, "Türk Dış Politikasına Yöne Veren Etkenler (1923- 1968)", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. XXVII. , No.1, Mart 1972,s. 16.

¹⁴⁷ Mehmet Gönübol, Cem Sar, *a.g.e.* , s. 92- 93.

3.3. Avrupa'daki Buhranların Ayak Sesleri ve İngiltere

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1919 yılında imzalanan barış antlaşmaları dünyayı iki gruba bölmüştür. Birincisi bu antlaşmalardan memnun olmayanlar ve her defasında bunları yıkıp atmak isteyenler, bunlar revizyonist grup olarak adlandırılmaktadır. Bu grubun başını İtalya ve Almanya çekmektedir. Bir diğeri ise, 1919 antlaşmalarını korumak ve Milletler Cemiyeti'ni de barışın korunmasında bir teminat haline getirmek isteyenler, bunlar da anti- revizyonist grup olarak adlandırılmaktadır. Bu grubun başını ise İngiltere ve Fransa çekmektedir.

İtalya Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra On İki Adayı ele geçirerek Batı Anadolu'ya asker çıkarmıştır. Ancak savaş sonrasında ekonomisinin çökme noktasına gelmesi ve Ankara Hükümeti'nin başarılı bir Milli mücadele hareketi başlatması üzerine İtalya Anadolu'dan askerlerini çekmek zorunda kalmıştır. 1922 yılından sonra ise Mussolini'nin önderliğinde Faşist Partisi'nin İtalya'da egemen olmasıyla birlikte bu devlet, yeniden saldırgan ve sömürgeci dış politikaya dönmüştür. Lozan Antlaşması ile Oniki Ada üzerindeki haklarını pekiştirerek Anadolu'ya çok yakın olan Meis Adası'nı ele geçirmiştir.¹⁴⁸

Birinci Dünya Savaşı'nda yenik çıkan Almanya'ya ise Müttefikler tarafından Versay Barış Antlaşması imzalatıldı. Antlaşmanın ağır koşulları altında ezilen Almanya'nın ekonomisi çöktü. Avrupa diplomasisindeki önemi azaldı. Weimar Cumhuriyeti döneminde Almanya dış politika alanında kendisine birçok yönden kısıtlama getiren Versay Antlaşması'nın hükümlerinden kurtulmak için mücadele veriyor, ancak güç gösterisinde bulunmuyordu. Merkez ve Sosyal Demokrat koalisyon hükümetlerinden oluşan Almanya, taleplerini daima barışçı yollardan görüşmeler ve anlaşmalar yoluyla elde etmeye çalıştı. Ancak Hitlerin iktidara gelmesiyle dış politikada radikal değişiklikler meydana geldi ve Almanya barışçı politikadan kopmaya başladı.¹⁴⁹ Anti- revizyonist grubun başını çektiği İngiltere, Birinci Dünya Savaşı'ndan iktisadi ve mali bakımdan çok yıpranmış bir şekilde çıktığı için, 1919 yılında imzalana barış antlaşmalarına karşı oluşan tepkileri

¹⁴⁸ Dilan, *a.g.e.* , s. 63.

¹⁴⁹ *A.g.e.* , s. 114.

görüyordu. Ancak çıkacak yeni çatışmaya katılmama da kararlı bulunuyor ve kıta üzerindeki anlaşmazlıkların barış yoluyla çözümlenmesini destekliyordu.¹⁵⁰

Türkiye'nin böylesine hareketli bir ortamda izlemiş olduğu politika dikkat çekicidir. Almanya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan gibi Versay mağduru ülkeler ile galip devletler arasında yer almakla beraber istediklerini alamayan İtalya'nın başını çektiği revizyonist devletlerin aksine, Türkiye mevcut statükodan şikayetlerini ve çözüm yollarını diplomasiyi kullanarak dile getirmek istemiştir.¹⁵¹ Bunun birtakım gerekçeleri vardır: İlk olarak Türkiye Lozan'dan sonra Avrupa'nın bütün güçlü devletleri ile komşu durumuna gelmiştir. Sovyetler Birliği doğu bölgesinde, İngiltere Irak mandası ve Kıbrıs vasıtasıyla, Fransa Suriye mandasıyla, İtalya ise On İki Ada'yı ve Meis Adası'nı ele geçirerek sınırdaş olmuşlardır. Güçlü devletler komşu olması üzerine stratejik önemi artan Türkiye'nin Millî Mücadele'den sonra gerçekçi bir dış politika izlemesi gerekmiştir. Ayrıca Türkiye toplum hayatında önemli reform hareketlerine girişmiş, bu hareketlerin başarıyla sonuçlanabilmesi hem yurt içinde hem de yurt dışında sağlanacak barış ortamı ile alakalı olduğu için barıştan yana bir tavır sergileyecektir.¹⁵²

Aynı zamanda Türkiye dış politika hedeflerini belirlerken hissi sebeplerle hareket etmemiştir. Dış politikanın hedefini tayin etmek görevini üzerine almış bulunan Atatürk, Türkiye'nin yeni sınırları ile tatmin edilmiş olduğunu kabul ederek memleketi yeni maceraya sürükleyebilecek davranışlardan daima kaçınmıştır. Atatürk, Türkiye'nin barışçı bir dış politikayı kendisine hedef olarak aldığını yapmış olduğu bir konuşmada şöyle ifade etmiştir:

“Türkiye'nin emniyetine gaye tutan, hiçbir milletin aleyhinde olmayan bir sulh istikameti bizim daima düsturumuz olacaktır.” Türkiye, dış politikada bu hedefle hareket ederek bütün devletlerle ilişki kurmaya çalışmış, fakat milletlerarası barışı bozmak isteyen devletlere karşı işbirliği kurma yoluna gitmiştir.¹⁵³ Atatürk'ün dış politikasının temel ilkesi olan *“Yurtta Sulh Cihanda Sulh”* gereği ve insaniyetçi

¹⁵⁰ Abdülhâk Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s. 161.

¹⁵¹ Süleyman Seydi, “Atatürk'ün Dış Politikasında İngiltere Faktörü”, *SDÜ Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 14, 2006, s. 9.

¹⁵² Mehmet Gönübol, Cem Sar, *a.g.e.*, s. 55- 56.

¹⁵³ *A.g.e.*, s. 78- 79.

değerlerden dolayı, dünya barışı yolunda ortak sorumluluğun gereklerini yerine getirmeye hazırdı.¹⁵⁴

Öte yandan Avrupa’da revizyonist devletler güçlendikçe ve statükoyu bozan eylemlere giriştikçe, İngiltere ve Fransa, içinde bulunduğu coğrafi konumdan dolayı Türkiye ile işbirliği olanaklarını artırmaya çalıştılar. Özellikle İngiltere Türkiye’nin revizyonist ülkelere katılmasından endişe duyuyordu.¹⁵⁵

Nitekim Türkiye bütün bu gelişmeler karşısında anti- revizyonist ve barışın korunmasından yana bir politika izlediğini, savaşın yasaklanması ile ilgili Briand-Kellogg Paktı’na ve ardından Litvinov Protokolüne katılarak somut bir şekilde göstermiştir.

Savaşı ulusal politikanın bir aracı olarak kullanmayı yasaklayan Briand-Kellogg Paktı, iki savaş arası dönemde savaşı yasaklayan tek belgedir. Fransız Dışişleri Bakanı Briand Haziran 1927’de ABD Dışişleri Bakanı Kellogg’a iki taraflı bir saldırmazlık paktı önermiştir. Kellogg, başka devletleri de kapsayacak yeni bir öneride bulunmuş, sonunda, ABD, Almanya, Belçika, İngiltere ve dominyonları, Çekoslovakya, Fransa, İtalya, Japonya ve Polonya ulusal politikaların bir aracı olarak savaşı yasaklayan bu antlaşmayı imzalamışlardır. Ancak antlaşmaya uymayan devletlere ne gibi yaptırımlar uygulanacağı konusunda herhangi bir düzenleme yoktu.¹⁵⁶

Batılı devletlerin tecavüzüne uğramaktan korkan Sovyetler Birliği, Kellogg-Briand Paktı’na katılmış ve bu vesikayı ilk tasdik eden devlet olmuştur. Bu devlet, paktın Doğu devletleri arasında bir an önce yürürlüğe girmesini sağlamak amacıyla 9 Şubat 1929’da Moskova’da Polonya, Romanya, Letonya, Estonya Litvinof Protokolü diye bilinen bir protokol imzalamışlardır. Türkiye Büyük Millet Meclisi de aynı yıl protokole katılmayı kabul ederek barıştan yana bir tavır sergilemiştir.¹⁵⁷

Türkiye ile İngiltere arasında 1930’lu yıllarda meydana gelen gelişmeler, iki ülke arasında dolaylı işbirliği döneminin yaşanmasına ve buna paralel olarak da doğrudan işbirliği döneminin yaşanmasına neden olmuştur. Dolaylı işbirliği dönemi Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne girişi ile başlar.

¹⁵⁴ Kürkçüoğlu, *a.g.m.*, s. 81.

¹⁵⁵ Oran, *a.g.e.*, s. 271.

¹⁵⁶ Oran, *a.g.e.*, s. 308.

¹⁵⁷ Mehmet Gönübol, Cem Sar, *a.g.e.*, s. 78- 79.

3.4. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Girişi ve İngiltere Faktörü

Türkiye'nin 1923 ve 1930 devresinde dış politika faaliyetleri, yeni bir kurtuluşun ortaya çıkardığı meseleleri çözümlemek ve yeni Türkiye'yi milletlerarası çevrede istikrarlı bir düzene oturtmak amacına odaklanmıştır. Yedi yıl boyunca bu tür meselelerle uğraşmış ve nihayet 1930 yılından itibaren gerçekleştirmek istediği bu düzene kavuşmuştur. Fakat Türkiye bu meselelerden yakasını kurtardığı zaman, milletlerarası münasebetler 1931 yılından itibaren bir buhran devresine girmiş ve özellikle Avrupa'da patlak veren buhranlar ister istemez Türkiye'yi etkisi altına almıştır.¹⁵⁸

Türkiye'nin bu durum karşısındaki tutumu özellik göstermektedir. Birinci Dünya Savaşı sonunda yenilen bir devlet olarak Türkiye'nin revizyonist devletler grubuna katılması beklenebilirdi. Fakat Türkiye'nin dış politikasının genel yönünü saptamak görevini üstlenmiş olan Atatürk, Türkiye'nin Misak-ı Millî sınırları ile yetineceğini kabul ederek ülkeyi serüvene sürükleyecek davranışlardan kaçınmıştır. Gerçekten “*Yurtta Barış Dünya’da Barış*” ilkesini dış politikanın temel amacı olarak kabul etmesi uluslararası alanda yer alan gruplaşmaların başladığı zamana rastlar. Bu dış politika ilkesi ile hareket eden Türkiye, tüm devletlerle iyi ilişkiler içinde olmaya çalışmış, fakat uluslararası barışı bozmak isteyen devletlere karşı barışçı devletlerle daha sıkı işbirliği yapmaya çalışmıştır. Bu durum Türkiye'nin özellikle İngiltere ile dostça ilişkiler kurma politikasını yürütebilmesini kolaylaştırmıştır.¹⁵⁹

Türkiye'nin anti- revizyonist bir politika izlemesinde Avrupa'da meydana gelen gelişmelerin yanı sıra ülkenin hem ekonomik durumu hem de başta Atatürk olmak üzere devlet yöneticilerinin yönetim anlayışı da etkili olmuştur. Bu yönetim anlayışının bir sonucu olarak da Türkiye Milletler Cemiyeti'ne üye olacaktır.

İngiltere, Milletler Cemiyeti'ne girmesi için Türkiye'ye Lozan Antlaşması döneminde çağrıda bulunmuş, ilerleyen zamanlarda ise baskı yapmaya başlamıştır. Lord Curzon, Lozan Antlaşması'nın Lordlar Kamarasındaki görüşmelerde “*Türklerden Milletler Cemiyeti'ne girme sözünü aldım*” söylemini kullanmıştır. Ama onun bu sözü gerçekten uzaktır. Türkiye'nin Lozan Antlaşması'yla Milletler Cemiyeti'ne gireceğine dair bir sözü bulunmamaktadır.¹⁶⁰ Ancak Mustafa Kemal,

¹⁵⁸ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 335.

¹⁵⁹ Gönlübol, *a.g.m.*, s. 52- 53.

¹⁶⁰ Akşin, *a.g.e.*, s. 169.

1924 yılında yapmış olduğu bir konuşmada ilk defa Milletler Cemiyeti'nden söz etmiş ve Türkiye'nin Lozan Antlaşması tamamlanmasından sonra Cemiyet'e üye olmayı “*düşünebileceğini*” ve örgütün güçlü olanın elinde bir araç olmaması gerektiğini kaydetmiştir.¹⁶¹

Zaman ilerledikçe İngiltere Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olması için baskılarını artırmaya başlamıştır. İngiltere'nin amacı Türkiye'yi Sovyetler Birliği'nden uzaklaştırmaktır. Sovyetler Birliği ise Milletler Cemiyeti'ni, büyük devletler tarafından kendisine karşı girişilecek harekette kullanılacak bir vasıta olarak gördüğü için kendisi Milletler Cemiyeti'ne üye olmadığı gibi Türkiye'nin de girmesini önlemeye çalışıyordu. Buna karşılık olarak İngiltere, Türkiye'yi Sovyetler Birliği'nden uzaklaştırmak için iktisadî boykot mahiyetini taşıyan tedbirleri baskı aracı olarak kullanıyordu. Ancak İngiltere'nin bu tür baskıları iki devlet arasındaki ilişkilerin bozulmasına sebebiyet vermedi.¹⁶² Avrupa'da meydana gelen gelişmelere paralel olarak iki devlet de Cemiyet'in birer üyesi olmuşlardır.

Barışçı ve aktif bir dış politika izleyen Türkiye'nin eninde sonunda Milletler Cemiyeti'ne girmesi kaçınılmazdı. Ancak Türkiye her vesileyle, Milletler Cemiyeti'ne Konsey'in daimi üyesi olarak girmek istediğini ifade ediyordu. Cemiyet'in en önemli üyesi İngiltere ve diğer büyük devletlerin Türkiye'nin bu isteğini kabul etmeyeceği belliydi. İngilizlerin tavsiye ettiği gibi Türkiye önce Cemiyet'e başvuru yapmalıydı. Kabul edildiği takdirde Konsey üyeliği için adaylığını koyabilirdi. Türkiye'nin 1931 yılında daimi üyelik talebinde ısrar etmesi henüz Milletler Cemiyeti'ne girmek istememesinden ileri geliyordu. Bunun altında yatan neden ise Türkiye'nin o yıllarda Sovyetler Birliği ile ilişkilerini bozmadan Cemiyet'e girmek istemesi olmuştur. İsmet Paşa, Ekim 1931'de Venizelos ile yaptığı görüşmede Sovyet Hükümeti'nin Türkiye'nin Cemiyet'e daimi ya da yarı daimi üyelik teminatı alarak girmesini anlayışla karşılayabileceğini, ancak sade bir üye olarak Cemiyet'e girmesinin Türkiye'nin dostluğuna önem veren Sovyet Hükümeti'ni gücendireceğini söylemiştir. Türkiye çok geçmeden Sovyetler Birliği ile bu konuda diplomatik uzlaşayı sağlamıştır.¹⁶³

¹⁶¹ Özden Zeynep Alantan, “Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, Faruk Sönmezoğlu (der.), İstanbul, Der Yayınları, 2004, s. 115.

¹⁶² Mehmet Gönübol, Cem Sar, *a.g.e.*, s. 76.

¹⁶³ Alantan, *a.g.m.*, s. 116.

Öte yandan Türkiye, nüfus mübadelesi ve Musul meselelerinin çözümünde Milletler Cemiyeti'nin müdahalesinden pek kazançlı çıkmamış, barışı ve uzlaşmayı sağlamak uğruna zaman zaman taviz vermek durumunda kalmıştır. Bu durumda Türkiye'nin Cemiyet'i Batı emperyalizmini iki yüzlülükle kamufle eden bir örgüt olarak görmesi beklenebilirdi. Ancak, Türkiye'nin önünde iki yol vardı: Birincisi, Millî Mücadele döneminden beri devam etmekte olan Batı'nın emperyalist devletlerine karşı Türk- Sovyet işbirliğini sürdürmek. İkincisi, Batı uygarlığını örnek almış bir ülke idealini gerçekleştirebilmek için Batı Paktı'na dâhil olmaktı. Türkiye ikinci yolu, Milletler Cemiyeti'ne üye olarak Batı Birliği'ne girme yolunu seçmiştir. Türkiye'nin tercihini bu yönde yapmasının birtakım sebepleri vardır: Birincisi, Türkiye meseleleri barışçıl yollarla çözmek, anti- revizyonist yanlısı bir politika izlemek istemiştir. İkincisi, pek çok dünya devletinin işbirliği ve savaşın önlenmesi için bir araya geldiği ortamın dışında kalmak istememiştir. Üçüncü olarak, Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde izlediği politika gereği Türkiye Milletler Cemiyeti'ne girmeyi tercih etmiştir.¹⁶⁴

Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, katıldığı Silahsızlanma Konferansı'nın 13 Nisan 1932 günü yapılan oturumunda Türkiye'nin Milletler Cemiyeti ile bir iş birliği yapmaya hazır olduğunu bildirmiştir.¹⁶⁵

Atatürk'ün direktifleri üzerine Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne kendisi müracaat ederek değil, Cemiyet tarafından davet edilerek girmek istiyordu. Nitekim Milletler Cemiyeti Genel Kurulu, 6 Temmuz 1932'de İspanya temsilcisinin önerisi ve Yunanistan temsilcisinin desteği ile Türkiye'nin Cemiyet'e davetini öngören bir karar tasarısını kabul etti. Bu davet üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi, daveti kabul ettiğine ilişkin bir karar almıştı. Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne, 18 Temmuz 1932'de Genel Kurul'un oybirliği ile aldığı kararla üye olmuştur.¹⁶⁶

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından ülkeler arasında meydana gelebilecek olan sorunları barışçı yollarla çözmeyi amaçlayan Milletler Cemiyeti 1919 yılında kurulmasına rağmen Türkiye'nin bu cemiyete üye olması 1932 yılına rastlar. Türkiye'nin Cemiyet'e üye olmasını geciktiren birtakım sebepler vardır:

¹⁶⁴ A.g.m., s. 113.

¹⁶⁵ Armaoğlu, a.g.e., s. 337.

¹⁶⁶ Hüner Tuncer, *Atatürkçü Dış Politika*, İstanbul, Kaynak Yayınları, Ocak 2008, s. 127.

İlk olarak, Türkiye'nin bu cemiyete daha önce girmemiş olması Milletlerarası kurulun ilkelerini benimsememiş olmasından ziyade Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kuruluş yıllarında çözüm bekleyen çeşitli hayatî meseleler arasında bu işe gereken dikkati verememiş olmasındandır. Ayrıca Musul meselesinin Milletler Cemiyet'i Meclis'inde geçen son safhası, fedakârlıklar sonunda Lozan Antlaşması'nı imzalamış olan Türkiye için hayal kırıcı ve memleketin Cemiyet'le olan münasebetleri bakımından kötü bir başlangıç olmuştu. Cemiyet fiilen İngiltere ile Fransa'nın sevk ve idaresi altında idi. Bu şartlar altında Milletler Cemiyeti'nin ne dereceye kadar başarılı olabileceği belli değildi. Bu nedenle Türkiye bekleme devresi geçirmeyi uygun bulmuştur.¹⁶⁷

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmeyi geciktirmesinde önemli olan bir diğer husus, Sovyetler Birliği'nin Cemiyet'e karşı tutumuydu. Millî Mücadele'den beri dostane devam eden Türk- Sovyet münasebetleri, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girerken bu devletin de Cemiyet karşısındaki tutumunu göz önünde bulundurmasını gerektiriyordu. Sovyetler Birliği 1932 yılına kadar Batılı devletlerle iyi münasebetler kuramadığı için Türkiye de bu tarihe kadar teşkilata girmek için müracaatta bulunmamıştır.¹⁶⁸

Türkiye Milletler Cemiyeti'ne katıldıktan sonra Misak hükümlerine sadık kalmış ve örgüt organlarının aldıkları kararlara uymuştur. Bu konuda en iyi örnek, 1935 yılında İtalya'nın Etiyopya'ya saldırması üzerine ortaya çıkan durumda Türkiye'nin tutumudur. Birçok Batılı gelişmiş devlet Cemiyet organlarının İtalya'ya karşı aldığı ekonomik yaptırımlara uymadığı halde, Türkiye önemli ekonomik ve ticarî çıkarları pahasına bu yaptırımlara sürekli olarak uyan pek az devletten biri olmuştur.¹⁶⁹ Türkiye'ni ortak güvenlik örgütlerine girme konusunda bir diğer basamağı ise Balkan Paktı olacaktır.

3.5. Revizyonist Devletlerdeki Hareketlenmeler

1930'lu yılların ortalarına doğru revizyonist grupta bulunan devletler, başta Almanya ve İtalya olmak üzere, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki durumu değiştirmek için daha aktif bir şekilde hareket etmeye başlamışlardır. Zaman

¹⁶⁷ Akşin, *a.g.e.*, s. 170.

¹⁶⁸ Mehmet Gönübol, Cem Sar, *a.g.e.*, s. 96.

¹⁶⁹ Mehmet Gönübol, *a.g.m*, s. 46.

ilerledikçe askeri güce sahip olmaya ve silahlanmaya başlanılan bir atmosfer doğmuştur. Bunların bir sonucu olarak da Birinci Dünya Savaşı sonrası kurulan barışı devam ettirmek gibi bir görevi olan Milletler Cemiyeti silahlanma ve askeri gücü artırma yönünde hareket eden devletlere karşı dünyayı yeni bir savaştan uzak tutma maksadıyla silahsızlanma çabalarına girişmiştir.

Nitekim Versay Antlaşması'nda konan hükümler bütün milletlerin silahlanmada genel bir kısıtlamayı başlatmaları için Almanya'nın mecburî bir öncülük yapmasını öngörmüştü. Almanya ile birlikte Türkiye dışında Birinci Dünya Savaşı'nın diğer mağlup devletleri mecburî kısıtlamayı yerine getirmişlerdir. İş diğer devletlerin aynı yolu takip etmelerine gelince durum değişmiş ve güvenlik konusu halledilmeyip havada kaldığı için Fransa kendi güvenliğini ancak silahlı kuvvetlerinin üstünlüğünde görmeye başlamış, İtalya'da buna benzer politikayı benimsemiştir. Silahsızlanma konferanslarında konu devletler tarafında tartışılmış ancak anlaşmaya varılamamıştır. Devletlerin hemen hepsi askerî masraflarında bir kısıtlama değil, aksine her yıl artan bir harcamayı yürütmeye başlamışlardır. Bu masraflardan kısıntı yapan tek devlet ise İngiltere'dir. Çünkü İngiltere'ye göre silahlanmaya gitmek demek Milletler Cemiyeti'nin zayıflayacağı demektir ki İngilizler barışın teminatında Milletler Cemiyeti'ni önemli bir unsur olarak görüyorlardı. Bu düşünceden hareketle böyle bir kısıtlamaya gitmiştir.¹⁷⁰ Ancak 1932'de toplanan Cenevre Silahsızlanma Konferansı revizyonist devletleri durdurmanın pek de mümkün olamayacağını açığa çıkarmıştır.

Bu konferansın başkanlığına İngiliz Dışişleri Bakanı Mr. Henderson seçilmiştir. Konferans bir yandan kendi menfaatlerine göre Avrupa'da ve dünyada revizyonist bir tavır sergileyenlerle, böyle bir hareketin dünya barışını tehlikeye sokacağını düşünen anti- revizyonist bir tavır sergileyenler ile gerçekleşmiştir. Konferansa İngiltere ve Fransa devletleri hâkim olmuşlardır. Konferansta ilk söz alan İngiltere delegesi Sir John Simon silahların sınırlandırılması ve indirilmesi için iki yöntem olduğunu, birincisi, hiçbir milletin aşamayacağı azami bir sınır tayin etmek, ikincisi ise harp zamanında kullanılması yasaklanacak belirli bazı harp araçlarının milletlerarası bir antlaşma ile kaldırılması konularına değinmiştir.¹⁷¹

¹⁷⁰ Kamuran Gürün, *Savaşan Dünya ve Türkiye*, İstanbul, İnkılâp Kitapevi, 1997, s. 301- 302.

¹⁷¹ Akşin, *a.g.e.* , s. 152.

Aynı yılın Kasım ayında McDonald Hükümeti silahlanma sorunuyla ilgili bir memorandum tasarısı yayımlamıştır. İngiltere'nin etkisi ile bu tasarıyı Fransa, Almanya, İtalya, A.B.D. ve İngiltere Cenevre'de kabul etmişlerdir. Kabul edilen kararla anti- revizyonist devletlerden biri olan Almanya'ya “*herkes için eşit güvenlik sistemi çerçevesinde silahlanma eşitliği*” tanınmıştır. Bununla Almanya'nın açıkça silahlanması eylemde yasallaşmıştır.¹⁷² Ancak zaman ilerledikçe yapılan silahsızlanma konferanslarından bir sonuç alınamayacak ve başta İtalya, Almanya gibi devletler revizyonist söylem ve hareketleri daha da artarak devam edecektir.

İngiltere ve Türkiye arasındaki ilişkiler, İtalya ve Almanya devletlerinin gütmüş oldukları siyasi politikalar çerçevesinde, yeniden şekillenecek ve tam olarak ittifaka doğru bir revizyona uğrayacaktır. Çünkü İtalya ve Almanya 1933- 1935 yılları arasında Avrupa'daki statükoyu net bir şekilde tehdit etmeye başlamış ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Avrupa ve tüm dünya için tehlike bu revizyonist devletlerden gelmiştir.

3.5.1. İtalyan Tehlikesiyle Gelişen Yakınlık

Bu devletlerden biri olan İtalya, Yakın Doğu ve Afrika'da klasik tipte sömürgeler kurmak emelindeydi. Türkiye ve İtalya arasındaki ilişkiler 1928'de imzalanan Tarafsızlık, Uzlaşma, Adli Tesviye Antlaşması'na rağmen, Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkiler İtalya'nın tutumu nedeniyle dostluk ilişkileri biçiminde gelişmemiştir. Mussolini daha İtalyanların kaderine hâkim olmadan “*İtalyanların hayatı ancak Akdeniz'e hâkim olmasıyla sağlanabilir. İngilizler Akdeniz'de ve özellikle Mısır'da ne arıyorlar. Bütün dünyanın her tarafında milyonlarca sömürgesi ve içinde milyonlarca halkı ve serveti ellerinde iken artık Akdeniz'i alakadarlarına bırakmalılar*” söylemleri ile nasıl bir politika izleyeceğinin sinyallerini vermiştir.¹⁷³

İtalya'nın en tehlikeli durumu Akdeniz üzerindeki egemenliğini gerçekleştirme teşebbüsüdür. Mussolini iş başına geçtiğinden beri özellikle hava ve deniz kuvvetlerini bu yüzden çoğaltmaktadır. Onun dış politikada böyle bir amaç içinde olduğunu bilen ve bu hazırlıklarının da sonuna geldiğini gören devletler kendilerini koruma tedbirlerini alıyorlardı.¹⁷⁴ Böyle bir yayılma politikası İtalya

¹⁷² Jivkova, a.g.e., s. 64.

¹⁷³ Kazım Karabekir, *İngiltere, İtalya ve Habeş Harbi*, İstanbul, Emre Yayınları, Eylül 1995, s. 11.

¹⁷⁴ A.g.e. , s. 42.

tarafından uygulanmaya konulduğunda tehlikede olan devletlerden biri Türkiye diğeri ise İngiltere olacaktır. Bu bakımdan Mussolini'nin gün geçtikçe artan saldırgan eylemleri iki ülkeyi daha yakın ilişkiler kurmaya sevk etmiştir.

Akdeniz Bölgesi'nde İtalya ve İngiliz rekabeti Türk- İngiliz ilişkilerine güçlü etkiyi yapmıştır. İtalya'nın Akdeniz üzerindeki tutumları, İngiltere ve İtalya arasında çelişkiler meydana getirmiştir. Mussolini Hükümeti'nin serüvenci ve milliyetçi politikasına hız vermesi Akdeniz'i bir kapalı İtalyan denizine dönüştürme heveslerini güçlendirmiştir. İngiltere'nin Akdeniz doğu kesiminde tuttuğu mevzileri, İtalya kendi güvenliği için bir tehlike sayıyordu. Mussolini Hükümeti bu coğrafi bölgede en tehlikeli rakip olarak İngiltere'yi görüyordu. İtalya'nın daralan ekonomik altyapısından, aynı zamanda bir Akdeniz devleti olarak bu denizin çıkış noktalarından hiç birine egemen olmayışından ileri gelen ekonomik zayıflığı söz konusu korkusunu artırıyor. İtalyan Hükümeti'nin serüvenci politikası bir yandan Türkiye'nin ulusal çıkarları bakımından bir tehlike yaratıyordu.¹⁷⁵ Bu tehlike en belirgin şekilde Balkan Paketi'nin oraya çıkışı ile yaşanacaktır.

3.5.2. Alman Tehlikesinin Büyümesi

Almanya'da ise Versay Antlaşması'nın ağır hükümlerinin doğurduğu tepki şeklinde ortaya çıkmış olan Nasyonal Sosyalist Partisi 1933'te Hitler'in başkanlığa geçmesi ile iktidar mevkiine gelmiştir. Hitler, Versay'ın kayıtlarını ortadan kaldırmayı temel amaç olarak kabul etmişti. Bunun için de Almanya'yı içte kuvvetlendirmek lazımdı. Hitler Versay yasağına rağmen Almanya'yı silahlandırmaya başlamış, Milletler Cemiyeti'nden de aynı yıl ayrılarak silahlanma yolunda devamlı bir faaliyete koyulmuştur.¹⁷⁶

Hitlerle beraber Almanya'nın dış politikası hareketlenmiştir. Hitler yeni dönemde dış politikasını özellikle üç hedefe yöneltmiştir. Bunlardan birincisi Almanya'nın Versay hükümlerinden kurtarılması, ikincisi tüm Almanların tek devlet altında toplanması, üçüncüsü ise Almanya'nın hayat sahasının gerçekleştirilmesi idi. Hitler'in dış politikadaki ilk iki hedefinin sınırları belli olmasına rağmen üçüncü hedefinin yani hayat sahasının nerede başlayıp nerede bittiği belli değildi. Hitler

¹⁷⁵ Jivkova, *a.g.e.* s. 26- 27.

¹⁷⁶ Rıfki Salim Burçak, *Türk- Rus- İngiliz Münasebetleri (1791- 1941)*, İstanbul, Aydınlık Matbaası, 1946, s. 60.

Almanya'nın hedeflerine ulaşabilmesi için siyasî ve iktisadî açıdan güçlü olmak gerektiğini biliyordu. Bunun için Hitler bir taraftan siyasi açıdan uluslararası arenada kendine destek aramış ve bu desteği İtalya'dan bulmuştur. Diğer taraftan ekonomik gücünü artırmak için uğraşmış ve Alman ekonomisine hayat verecek zengin hammadde kaynaklarına sahip Doğu Avrupa'ya ve Türkiye'ye yönelmiştir.¹⁷⁷ Almanya, özellikle Türkiye ile yakın ilişkilere girerek hem savaş sanayisi için gerekli krom ve bakır temin etmek hem de İngiltere ve Fransa'nın Yakındoğu'daki durumunu Hindistan ile olan bağlarını tehlikeye sokmak istiyordu.¹⁷⁸

Aynı zamanda Almanya'yı herhangi bir savaş halinde, ülkenin son harpte yenilgiye itmiş olan iktisaden dışa muhtaç olma tehlikesinden kurtarıp, gıda ve hammadde bakımından gerekli olan bütün ihtiyaçlarını ülke içinden sağlamak ve ülkede elde edilemeyen ihtiyaç kısmını da dışardan ve karşılığında Alman malı vermek suretiyle elde etmekte.¹⁷⁹

Almanya harp sonrasında harp sonu kurallarını kabul ederek kolektif barışı gerçekleştirmeye çalışan Milletler Cemiyeti'nde uzun süre kalmamış ve Ekim 1933'te Milletler Cemiyeti'nden ayrılarak silahlanma yolunda devamlı bir faaliyete koyulmuştur. İngiltere, Almanya'nın silahlanmasından bu defa endişe eder hale gelmiştir. Çünkü Almanya'dan kalkan süratli uçaklar bir buçuk saatte Londra'ya gelebiliyordu. Bu sebeple İngiliz yöneticilerinden Baldwin 30 Temmuz 1934'te Avam Kamarasında söylediği bir nutukta “*Eski hudutlar artık mevcut değildir*” diyerek,¹⁸⁰ İngiltere'nin bu saatten sonra dış politikada daha aktif bir siyaset izleyeceğinin de sinyallerini vermişti.

3.6. Türkiye'nin Boğazlardaki Güvenliğini Sağlama Çabasında İngiltere'nin Yaklaşımı

Türkiye, Avrupa'da meydana gelen gelişmelere paralel olarak 1930'lu yıllarda daha aktif bir dış siyaset takip etmeye başlamıştır. Buna bağlı olarak da Cenevre'de toplanan silahsızlanma konferansına dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras katılmıştır. Gerçekleştirilen bu toplantılarda Tevfik Rüştü Aras, içinde

¹⁷⁷ Ramazan Çalık, “Türk- Alman İlişkileri (1923- 1945)”, *Türkler*, C. 16, s. 817.

¹⁷⁸ Haydar Çakmak, *Türk Dış Politikası 1919- 2008*, İstanbul, Platin Yayınları, 2008, s. 196.

¹⁷⁹ Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl*, C. I. , Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987, s. 42.

¹⁸⁰ Burçak, *a.g.e.* , s. 60- 61.

bulunulan ortama göre Türkiye'nin Boğazlar sorununu gündeme getirerek çözüme kavuşturulması yönünde adımlar atacaktır.

Türkiye giderek politik şartlar uygun olmaya başladığında güzel bir fırsat yakalayarak konunun çözümünü istemekteydi. Avrupa bu dönemde, revizyonist devletlerin yeniden silahlanması konusunda başı sıkışmış durumdaydı. Aynı zamanda uluslararası istikrarsızlık giderek artıyordu. Boğazların böyle bir durumda silahsızlandırılmış bir şekilde durması ülkenin güvenliğini tedirgin ettiği gibi dünyanın dikkatini bu noktaya çekmek için mükemmel bir koşul sağlıyordu.¹⁸¹

İlk olarak McDonald¹⁸² tasarısının kabul edilmesiyle Türkiye, Boğazların silahsızlandırılması ile ilgili hükümlerin iptal edilmesini resmen talep etmiştir. Ancak Türkiye'nin talebi silahsızlanma konferansı ile doğrudan ilgili görülmediği için kabul edilmemiştir. Türk talebinin reddedilmesiyle birlikte Amirallik Dairesi, Lozan konferansından sonra koşulların değiştiğine işaret ederek, Boğazları tahkim etmenin Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki işbirliğini ve böyle bir gelişmenin bu hükümete büyük bir askeri güç kazandıracağına dikkat çekmiştir.¹⁸³

Türkiye'nin bu sorunu yeniden gündeme getirmesinde çeşitli olayların etkisi olmuştur. Öncelikle Lozan'da imzalanan Boğazlar Sözleşmesi iki bakımdan Türkiye'nin içine sinmemiştir. İlki Türkiye bu sözleşme ile Boğazları silahlandırmaktan men edilmişti. İkinci olarak da Boğazlardan geçiş milletlerarası bir komisyonun denetimi altına konmuştu. Lozan'da dönemin şartları gereği kabul edilmek zorunda kalınan bu hususun ortadan kaldırılması, Türkiye'nin gerçekleşmesini istediği ancak zamana bıraktığı hedeflerden biri idi. Türkiye konuyu bir süre uykuda tuttuktan sonra Dünya Silahsızlanma Konferansı çalışmaya başlayınca yavaş yavaş ortaya çıkarmıştır.¹⁸⁴

23 Mayıs 1933 günü Dünya Silahsızlanma Konferansı'nda Aras, konuyu tekrar gündeme getirmiş ve *“Türkiye'nin Boğazlardan serbestçe geçişi sağlama yükümlülüğünün Boğazlar bölgesinde kıyı topçu savunma sistemi kurmasını gerektirdiğini”* açıklamıştır. Bunun üzerine İngiltere Dışişleri Bakanı G. Simon,

¹⁸¹ Süleyman Seydi, *The Turkish Straits And The Great Powers*, İstanbul, The Isis Press, 2003, s. 36.

¹⁸² 1933 yılında İngiltere Başbakanı McDonald tarafından ortaya konulmuş bir tasarıdır. Tasarıya göre; Almanya'nın Fransa ve İtalya anavatan orduları ile aynı kuvvete sahip olması fikrini içeriyordu. Hepsinin orduları 200.000'er olacaktı. Bu tasarının en mühim noktası ise hava bombardımanlarını büsbütün yasaklamasıydı. (Karabekir, a.g.e. , s. 30).

¹⁸³ Sadık Ertaş, “İki Savaş Arasında Türk Boğazları”, *Türkler*, C.16, s. 679.

¹⁸⁴ Gürün, a.g.e., s. 466.

Türkiye'nin Boğazları açık tutmak ve buralardan serbest geçişi sağlamak gibi uluslararası bir yüklenim altında olmadığını hatırlatarak Boğazlardaki gayri askerî halin Türkiye'nin güvenliği için bir tehlike oluşturmadığını, zira Boğazlar sözleşmesine imza koyan devletlerin Türkiye'ye garanti verdiğini hatırlatmıştır. Yine de Tefvik Rüştü Aras, aynı gün silahsızlanma komisyonunda Türk Hükümeti'nin ilgili Karadeniz ve Akdeniz devletlerinden başka Japonya ve ABD'nin katılımıyla bir komisyon örgütlenmesini ve bu komisyonun Ankara Hükümeti tarafından ileri sürülen sorunu ele almasını öneren bir tasarı sunmuştur. Ancak Türk tasarı konferansa katılan delegeler tarafından ilgiyle karşılanmasına rağmen kabul görmemiştir.¹⁸⁵

İngiltere'nin 1933 yılında Boğazlar statüsünü değiştirme sorununun ele alınmasına yanaşmamak zorunda bırakan nedenler vardı. İngiltere askersizleşmiş bölgeye ilişkin Boğazlar Sözleşmesi'ni gözden geçirmenin arkasından Lozan Konferansı'nda kabul edilmiş olan diğer koşulların da değiştirilmesi isteğini getireceğinden ve istenmeyen tepki uyandıracığından endişeliydi. İngiliz Hükümeti'ne göre böyle bir şey bütün diğer barış antlaşmalarının da gözden geçirilmesi isteklerini körükleyebilirdi ve bu da savaş sonrası kurulu barış yapısının daha fazla zayıflatılmasına yol açabilirdi. İngiltere, Boğazları yeniden silahlandırmanın, her şeyden önce, Almanya tarafından Ren bölgesinin tekrar silahlandırması gerekçesi olarak kullanabileceği düşüncesindeydi. İngiltere'nin endişe duyduğu bir diğer mesele ise Boğazları yeniden silahlandırmanın Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile daha sıkı ve daha çabuk yakınlaşmasına yol açmasıydı. Böyle bir gelişme Akdeniz çevresi bölgesinde iki devletin stratejik ve askersel mevzilerini güçlendirebilirdi. İngiltere emperyalizmi bu yakınlaşmayı imparatorluğun sömürgecilik çıkarlarını tehdit eden bir tehlike sayıyordu.¹⁸⁶

Milletler Cemiyeti'nin Japonya'ya karşı karar alma ve yaptırım uygulama konularındaki çaresizliği, Avrupa'nın fırsat bekleyen revizyonist devletleri harekete geçirmiştir. Hitler, Almanya'yı Versay antlaşması'nın hükümlerinden kurtarmak ve Avrupa'nın kaderine hâkim olmak istiyordu. Almanya 1934 yılından itibaren silahlanmaya başlamış ve 1935 yılında da zorunlu askerlik sistemini kabul ederek silahlanmasını açık bir hale getirmiştir. Almanya'nın zorunlu askerlik sistemini kabul

¹⁸⁵ Ertas, *a.g.m.*, s. 678- 679.

¹⁸⁶ Jivkova, *a.g.e.*, s. 70- 71.

etmesi nedeniyle, bu sorunu görüşmek üzere, Milletler Cemiyeti Konseyi olağanüstü olarak toplanmıştır. Türk Dışişleri Bakanı Aras, Konseyin 17 Nisan 1935 tarihli oturumunda Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin Boğazların silahlandırılmasıyla ilgili hükümlerinin iptal edilmesini istemiştir. Aras'a göre Boğazların silahsızlandırılması sorunu Türkiye'nin güvenliği ile yakından ilgiliydi. Bu bölgenin silahsızlandırılması sorunu Türkiye'nin savunmasını zayıflatmıştı. Bu nedenle Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin bu konudaki hükümleri kaldırılmalıydı. Türkiye'nin bu talebini Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin hükümlerinden memnun olmayan Sovyetler Birliği desteklerken, İngiltere, Fransa ve İtalya, sorunun Milletler Cemiyeti Konseyi ile doğrudan doğruya ilgili olmadığı görüşünü ileri sürdüler. Böylece Türkiye'nin talebi yine kabul edilmemiş oldu. Ancak Türkiye Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'nun Eylül 1935 tarihli toplantısında talebini yeniden ileri sürdü, fakat yine sonuç alamadı.¹⁸⁷

1935 yılında gazeteci Glady Baker'in Atatürk'e Türkiye'nin Boğazları tahkim etmek istemesinin nedenini sorduğunda Atatürk; *"Türkiye'nin Boğazları açık bırakmaya razı olduğu Lozan Antlaşması'ndan beri dünya vaziyeti ve bazı şartlar değişmiştir. Boğazlar Türk arazisini iki kısma ayırır. Bundan dolayı bu deniz geçidinin tahkimi Türkiye'nin emniyeti ve müdafaası için çok ehemmiyetlidir. O, aynı zamanda, uluslararası ilişkilerin can alıcı bir unsurudur. Anahtar vaziyetinde böyle mühim bir yer herhangi maceracının keyfine ve merhametine bırakılamaz. Türkiye, muhtemel sulh bozucularının, birbiriyle harp etmek için Boğazlardan geçmesine mâni olmaya mecburdur. Türkiye buna asla müsaade etmeyecektir"*¹⁸⁸ şeklinde cevap vererek sorunun Türkiye için ne kadar önemli olduğuna vurgu yapmıştır.

Nitekim Sovyetler Birliği de Türkiye gibi Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesi hususunda istekli idi. Ancak bu dönemde Türk Hükümeti'nin temel amacı Sovyetler Birliği'ne bağlı konumundan kurtulmaktı. Türkiye Batı güçleri ile bu soruna bir çözüm bulmak istiyordu. Fransa da İngiltere ile aynı doğrultuda idi. O da Almanya'nın Ren bölgesini yeniden askerileştirilmesi konusunda endişeli idi.¹⁸⁹ Tüm bu gelişmeler boğazlar sorununun çözümünü şimdilik engellemiştir. Sorun

¹⁸⁷ Yüksel İnan, *Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi*, Ankara, Turhan Kitapevi, 1995, s. 43.

¹⁸⁸ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C- III, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1997, s.s. 137.

¹⁸⁹ Seydi, *a.g.e.*, s. 37.

tekrar 1936 yılında gündeme getirilerek Türkiye'nin lehine çözüme kavuşturulacaktır.

Burada dikkati çeken bir nokta vardır ki anti- revizyonist grubun başını çeken İngiltere silahsızlanma konferanslarında ve daha sonra gerçekleşecek olan revizyonist grupla yapılan konferanslarda yatıştırıcı bir siyaset takip etmektedir. Ancak bu siyaseti 1934 yılına kadar sürecektir. Daha sonra gelişen olaylar yatıştırıcı bir siyaset izlemenin revizyonist grubu pek etkilemediği ortaya çıkacaktır.

3.7. Balkan Paktı'nın Kurulması ve Dolaylı İşbirliği Süreci

Türkiye genel barışa önem verdiği kadar bölgesel barışa da büyük önem vermiştir. Çünkü bölgesel barış Türkiye'nin güvenliği açısından birinci dereceden öneme sahipti. Türkiye, Misak- ı Millî esasları üzerinde hak iddia etmemiş, Lozan Antlaşması'nda belirlenen mevcut durumun korunmasını Balkanlar'da izlediği politikanın temeli yapmıştır. Lozan Antlaşması Türkiye'nin Balkan ülkeleriyle karşılıklı saygı ve güvene dayanan iyi komşuluk ve işbirliği sürecini başlatmıştır. Bu çerçevede Balkan ülkeleri ile uzun bir süreden beri kesilmiş olan ilişkilerini yeniden kurmak için Türkiye, Balkan devletleri ile dostluk antlaşmaları imzalamıştır.¹⁹⁰

Balkan ülkeleriyle Türkiye'yi yakın ilişkiler kurmaya iten sebebin başında 1929 yılında gerçekleşen Dünya Ekonomik Krizi gelmektedir. Çünkü bu kriz bütün dünyayı sarstığı gibi Türkiye'yi de her alanda sarsmış, Türkiye'nin ve diğer Balkan ülkelerinin de aralarında bulunduğu diğer tarım ülkelerini sanayileşmiş ülkelere daha fazla etkilemiştir. İhracatları tarım ürünlerine dayanan bu devletlerin özellikle dış ticaretleri büyük açıklar veremeye başlamıştır. Bu krizin etkileri Balkan paktı fikrini pekiştirerek Ankara ile Atina'yı harekete geçirmiştir. Türkiye ile Yunanistan Ekim 1930'da Atina'da tüm Balkan ülkeleri temsilcilerini bir araya getirmişlerdir. Burada sanayileşmiş devletlerle ticaret yapmak yerine, kendi aralarında ticareti geliştirmek gibi kararlar almışlardır.¹⁹¹ Bu Türk- Yunan yakınlaşması Balkan Paktı'na en önemli dayanak olmuştur.¹⁹²

¹⁹⁰ Hikmet Öksüz, "Atatürk Dönemi Balkan Politikası (1923- 1938)", *Türkler* 16, s. 625- 626.

¹⁹¹ Dilek Barlas, " Atatürk Döneminde Türkiye'nin Balkan Politikası", Berna Türkdoğan(ed.), *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2000, s. 276- 277.

¹⁹² Öksüz, *a.g.m.* , s. 631.

Aynı zamanda Mussolini'nin dünya barışını sağlayabilecek devletlerin sadece İtalya, Almanya, İngiltere, Fransa olduğunu söylemesi üzerine Türkiye başta olmak üzere Balkan ülkeleri böyle bir düşünceye karşı çıkmışlardır. Mussolini'nin bu demeci de Balkan ülkelerini hemen harekete geçirip Balkan Paktı kurma planlarını hızlandıran bir diğer etken olmuştur.¹⁹³

Türkiye ile Yunanistan'ın Eylül 1933'te "*Samimi (Dostluk) Antlaşma Paktı*" imzalanması Balkan Paktı'nın kurulmasına giden yolda ilk siyasî girişim olmuştur. Türk- Yunan Anlaşma Paktı, Romanya'yı da harekete geçirmiştir. Türkiye- Romanya Dostluk Saldırmazlık, Hakemlik ve Uzlaştırma Antlaşması Ekim 1933'te imza edilmiştir. Hem Bulgaristan'ın revizyonist isteklerinden hem de İtalya'nın saldırgan yayılmacı politikasından rahatsızlık duyan Yugoslavya, Türkiye ile Kasım 1933'te Dostluk, Saldırmazlık, Hakemlik, Uzlaştırma Antlaşması'nı yapmıştır. Böylece, Türkiye'nin yapmış olduğu bu anlaşmalarla aslında dört Balkan devleti aralarında dolaylı olarak anlaşmışlardır. Bu nedenle bu ikili antlaşmalar Balkan Paktı'nın temelini oluşturmuştur. Fakat bütün ısrarlara rağmen Bulgaristan bu ittifak sisteminin dışında kalmak istemiştir. Böyle olunca Balkan Devletleri'nin yapmış olduğu ikili antlaşmalar bu amaca dönük olduğu için dört devlet yani Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya tek bir antlaşma ile birbirlerine bağlanmak istemişlerdir. Balkan Paktı bu dört devlet tarafından Şubat 1934'te imzalanmıştır.¹⁹⁴

Pakt'ın ortaya çıkışına en büyük tepki İtalya'dan gelmiştir. Bu paktın imzalanmasına paralel olarak Türk- İtalyan ilişkileri gittikçe bozulmuştur. Balkan Paktı'nın imzasından sonra Mussolini 19 Mart 1934 günü Faşist Kongresinde yaptığı bir konuşmada İtalya'nın geleceğinin Akdeniz, Afrika ve Asya'da olduğunu söylüyor, birkaç saatlik deniz seyahati ve bir deniz sefiri İtalya'yı Afrika ve Asya'ya bağlamak için yeterlidir diyordu. Üniversite faşistlerinin sözcüsü durumundaki bir İtalyan gazetesinde ise "..... Çiftçilerimize yerleşecek yer bulmak bizi özellikle alakadar eder(...) Bunun için Ürdün, Lübnan, Anadolu ve bilhassa bu sonuncu ülke vardır. Çünkü bu yerler ziraat, çiftçi yokluğundan dolayı pek feci bir durumda bulunmaktadır" ¹⁹⁵ şeklinde yazı yayımlıyordu. Aynı zamanda Mussolini Daily Telegraph Gazetesi muhabirine verdiği bir demeçte İtalya'nın bir deniz devleti

¹⁹³ Barlas, *a.g.m.*, s. 279.

¹⁹⁴ Kodal, *a.g.m.*, s. 219- 220.

¹⁹⁵ Kamuran Gürün, *a.g.e.*, s. 359.

olduğunu, milletini beslemek için muhtaç olduğu 29 milyon ton zahirenin yalnız 6 milyonunun memlekette üretilbildiğini bunun içinde tabii bir genişleme ihtiyacında olduğunu söylüyordu. Tüm bu söylemler üzerine kendisini tehlike altında hisseden Türkiye için İtalyan Hükümeti, Mussolini'nin bu ülkeyi kastetmediği yönünde Türkiye'yi ikna etme çabalarına girişmiştir. Mussolini'nin demeci ile ilgili olarak Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras bu konuda İtalyan Hükümeti'nden açıklama yapılmasını istemiştir. Bunun üzerine İtalyan Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Büyükelçimizi çağırarak İtalyan Hükümeti başkanının demecinde Türkiye'yi asla kastetmemiş olduğunu ve Türkiye'nin bir Avrupa ülkesi olduğunu söylemiştir. Mussolini de bu olay üzerine Büyükelçimizi çağırarak kendisine demecinde Türkiye'yi kastetmediğini ve Türk- İtalyan Antlaşması'ndan sonra Türkiye'ye karşı olan tutumunda bir değişiklik olmadığına vurgu yapmıştır.¹⁹⁶

Ancak İtalya'nın bu çabası Türkiye'nin şüphelerini ortadan kaldırmaya yetmemiş ve Türkiye Ege kıyısında İtalya'ya gözdağı verecek şekilde savaş oyunları düzenlemeye başlamıştır. Ayrıca Türkiye, İtalya'nın savaş hazırlıklarını dikkatle takip ettiğini ve kendisinin herhangi bir acil duruma karşı hazırlıklı olduğunu ilan etmiştir.¹⁹⁷

Balkan Paktı'nın imzalanması İtalya ile ilişkileri olumsuz yönde etkilemiş olsa da Türkiye bu pakta imza atarak Batı ile olan ilişkilerinde dolaylı işbirliği yolunda adım atmıştır. İngiltere ilke olarak Balkan Paktı'nı iyi karşılamış olmakla birlikte, Bulgaristan'ın ayrı kalmış olmasından ötürü kaygılanmıştı.¹⁹⁸ Ancak Türkiye İngiltere ile dolaylı bir işbirliği yolunda Milletler Cemiyeti'ne üye olduktan sonra Balkan Paktı'yla ikinci bir adım atmış oluyordu.¹⁹⁹

Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Percy Loraine Balkan Paktı ile ilgili olarak hükümetinin görüşlerini Dışişlerine bildiriyor. Başka bir devlete karşı olmaması şartıyla genel bir barışı sağlamaya yönelik her anlaşmanın memnurluk yaratacağını, eğer Bulgaristan henüz bu misaka katılmaya hazır görülüyorsa, Pakt'ın Bulgaristan'ın ileride katılmasını temin edecek şekilde yapılmasının faydalı olacağını dile getiriyordu.²⁰⁰

¹⁹⁶ Akşin, *a.g.e.* , s. 223.

¹⁹⁷ Çakmak, *a.g.e.*, s. 225.

¹⁹⁸ Öksüz, *a.g.m.* , s. 634.

¹⁹⁹ Kürkçüoğlu, *a.g.m.* , s. 82.

²⁰⁰ Gürün, *a.g.e.* , s. 332.

Öte yandan Mussolini'nin 1932- 1933 yılları arasında bir konuşmasında dört büyük devleti yani İtalya, Almanya, İngiltere ve Fransa'nın bir araya gelerek Avrupa'da barışı sağlayabileceğini söylemiş ve bu tasarısını da İngiliz Başbakanı'nın Roma'yı ziyaretinde kendisine sunmuştur. Bunun sonucunda dört devlet kendi aralarında “*Dörtlü Pakt*” adı verilen pakta imza atmışlardır. Ancak bu durum ne Türkiye'nin ne de diğer Balkan ülkelerinin hoşuna gitmiştir. Çünkü dört büyük gücün Avrupa'daki barışı sağlamada pek etkili olmayacağı ve bunun sadece büyük güçlerin meselesi olmadığı bilinmekte idi. Yoğunlaşan Balkan işbirliği sonucunda da Türkiye kısa bir süre sonra Balkan Paktı'na imza atarak, Avrupa'da meydana gelen gelişmeler doğrultusunda Balkan topraklarını garanti altına almak isteyecektir.²⁰¹

Ne var ki böyle bir paktın dört devlet arasında parafe edilmesi hem birçok devletin hem de Türkiye'nin huzursuzluğuna neden olmuştur. Türkiye Ankara'daki yabancı devletler temsilcilerine Ankara Palas'ta verilen akşam yemeğinde Atatürk meseleyi herkesin önünde açmış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin böyle bir Dörtlü Pakt lüzumunu anlayamadığını anlatmıştır.²⁰²

3.8. İngiltere ile Yakın İlişkiler Kurulmaya Çalışılması

Tüm bu gelişmeler yaşanırken Türkiye, dış politikada İngiltere ile daha yakın ilişkiler kurulması yönünde eğilimlerde bulunmuştur. Bunun en net göstergesi 1934 yılında İran Şahı Rıza Pehlevi onuruna verilen kabul resmi sona erdikten sonra Türkiye Cumhurbaşkanı Atatürk, İngiliz Büyükelçisi Percy Loraine ile görüşmek istemiştir. Bu görüşmede Atatürk, Loraine'in Türkiye hükümeti üzerinde iyi bir izlenim bıraktığını belirtmiştir. Atatürk, Loraine'in Büyükelçi olarak Türkiye'ye gönderilmesini İngiltere tarafından gösterilen iyi niyetin bir sonucu olarak değerlendirmiştir. Atatürk, İngiltere ile dostluk ilişkilerini daha da geliştirme isteğini ileri sürerek İngiltere'nin Türkiye hakkındaki tutumuyla ilgilenmiştir. Türkiye'nin büyük ve zengin bir ülke olmadığını ama kendi ulusal bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü her saldırıya karşı savunabilecek güçte olduğunu belirtmiştir. Buna karşılık Loraine ise iki ülke arasında ortak çıkarlar bulunması ve iki ülkenin birbirinden ayıran sorunlar yaşamamasının dostluk ilişkilerini kolaylaştırdığını ve

²⁰¹ Dilek Barlas, “İki Savaş Arasında Türkiye ve İtalya”, *Çağdaş Türkiye Seminerleri*, 18 Kasım 2006, <<http://www.obarsiv.com>>, (12.01.2009), s. 4.

²⁰² Gürün, a.g.e. , s. 365.

geliştirdiğini belirtmiştir. Ancak Lorraine konuşmasında “*bugün İngiltere’nin Rusya ile ilişkileri dürüst olsa bile doğallıkla yakın ilişkiler olmadığı halde Türkiye’nin en samimi dostu Rusya’dır*” demeyi de ihmal etmemiştir. Atatürk ise Lorraine’nin bu cevabına sert bir tepki göstermiş ve eğer İngiltere Türk- Sovyet ilişkilerini Türk- İngiliz ilişkilerinin gelişmesinde engel sayıyorsa daha da öte konular hakkında konuşmanın yersiz olacağını belirtmiştir. Bunun üzerine Lorraine ise bu kritik durumdan çıkabilmek için Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkileri yermek ve eleştirmek niyetinde olmadığını ifade ederek, fikrini gerektiği gibi geliştiremediğini söylemek zorunda kalmıştır. Sonunda Atatürk bu sorunun yetkili Türk bakanlarıyla ve İngiliz Büyükelçisi arasında görüşülebileceğini söylemiş, Türkiye’nin İngiltere ile daha iyi dostluk ilişkileri kurmak isteğinde olduğunu tekrar etmiştir.²⁰³

Zaten bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkilerin yakınlaşmasında en büyük etken bizzat Atatürk olmuştur. Çoğu akşam oynanan poker oyunları ile İngiltere’nin Ankara Büyükelçisi Lorraine ile Atatürk yakın ilişki kurmuşlardır. Nitekim Atatürk’ün en yakın arkadaşı Fethi Okyar iki ülke arasındaki ilişkileri yakınlaştırmak için Londra Büyükelçisi olarak atanmış, böylece iki ülke arasındaki yakınlık daha da hız kazanmıştır.²⁰⁴

Öte yandan İngiltere de Türkiye ile ilişkilerinde yakınlaşma sinyalleri vermiştir. Aralık 1935 yılında Türkiye’nin Londra Büyükelçisi Ali Fethi Bey adına verilen akşam yemeğinde hem Birmingham vekili hem de İngiliz dışişleri bakanının söylemleri dikkat çekicidir. Öncelikle konuşan Birmingham Vekili Mr. Hannon “*Türkiye’de gerçekleştirilen inkılâpları İngilizlerin dikkatle ve memnuniyetle takip ettiklerini söyleyerek, İngiltere’den Türklere karşı eski zamanda mevcut olan dostluğu son yıllarda tekrar canlandırmak istediğini ve kendisi ile beraber birçok vekilin de bu duyguda olduklarını*” söylemiştir. Ardından Dışişleri Bakanı Sir John Simon’un katılmasıyla başlayan akşam yemeğinde söz alan bakan “*Hannon’un duygularına birçok İngiliz yöneticilerinin katıldığını ve kendisinin de öteden beri Türk dostluğuna taraftar olduğunu*” belirtmiştir. “*İngiliz dış politikasından görevli bir bakan sıfatıyla İngiliz hükümetinin dış siyasetinde Türk dostluğunu*

²⁰³ Jivkova, a.g.e. , s. 29- 31.

²⁰⁴ Seydi, a.g.e., s. 36.

*kuvvetlendirmek prensibine özen gösterdiğini resmen ifade edebileceğini” söylemiştir.*²⁰⁵

Türk- İngiliz ilişkilerinde aslında yakın ilişkiler kurulmaya çalışılırken İngiltere Türkiye’nin bu isteğine karşı, İtalya’nın Habeşistan’a saldırmasına kadar, net bir adım atmayacaktır. Öyle ki İtalya’nın Akdeniz’de egemenlik savlarında bulunması ve İtalya’nın Asya ve Afrika’daki tarihsel misyonu konusunda Mussolini’nin yaptığı konuşma Türkiye’de telaşla karşılanmış, ayrıca İtalya’nın Habeşistan’a saldırmak üzere 1934 yılında giriştiği hazırlık Türk ve Yunan hükümetlerinin deniz güçlerini artırma kararına götürmüştür. 1934 Kasım’ında Tevfik Rüştü Aras, İngiliz mühürdar lorduna iki hükümetin bu kararı hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca donanma birimleri sağlama işini İngiltere’nin üstlenme isteğini ileri sürmüştür. Aynı zamanda gerek Yunanistan’ın gerekse Türkiye’nin gerekli parasal olanaklara sahip olmadıklarını ve İngiliz hükümetinden kredi almak istediklerini belirtmiştir. İngiltere Büyükelçisi Loraine 26 Aralıkta Türkiye Dışişleri Bakanıyla yaptığı konuşmada Yunanistan ile Türkiye’nin söz konusu kararının İtalya’nın da deniz güçlerini artırmasına yol açacağından İngiliz Hükümeti’nin endişe duyduğunu açıklamıştır. Deniz güçlerinin böylece artırılması sonucunda kuşku ve silahlanma yarışının artacağını, bunun da İngiltere’nin deniz silahlı gücü sınırlama yolundaki çabalarını olumsuz yönde etkileyeceğini ifade etmiştir. Bu yüzden Yunanistan ve Türkiye’nin programına karşı çıkmıştır. Ancak İngiltere Türkiye’nin İtalyan tehlikesinden sakınması karşısında Türkiye’yi teskin etmek üzere belirli adımlar atmak zorunda kalmıştır. Loraine Türkiye’nin İtalyan tehlikesini abarttığını Aras’a söylemiş ve Elçi, olası bir İtalyan saldırısına karşı sağlam garantiler bulunduğunu ve bu garantilerin Milletler Cemiyeti ile Kellogg Paktı olduğunu belirtti. Batılı güçlerin İtalya- Habeş antlaşmazlığı konusunda hareketsiz kalmaları ve Almanya’da genel askerlik hizmeti zorunluluğu konulması Mussolini Hükümeti’ni daha fazla cesaretlendirmiştir. İtalya hiçbir engelle karşılaşmadan saldırıyı gerçekleştirmiştir.²⁰⁶

²⁰⁵ BCA, 030. 10/ 234. 579. 8.

²⁰⁶ Jivkova, *a.g.e.* , s. 43- 48. İtalya ile Habeşistan arasında çıkan Qual Qual hadisesinin diplomasi müzakereleriyle çözümlenememesi üzerine Habeşistan Milletler Cemiyeti Misak-ı’nın 11. maddesi gereğince Milletler Cemiyeti Meclisine başvurmuştur. Meclis iki tarafı uzlaştırmak için çabalamışsa da bir sonuç elde edememiş, bunun üzerine Habeşistan Misak- ın 15. maddesinin 3. fıkrasının uygulanmasını istemiştir. Bu fırka Meclis anlaşmazlığın giderilmesi için çaba sarf eder, başarı elde

İşte İtalya- Habeş savaşı Türk- İtalyan ilişkileri arasında olumsuz bir hava estirdiği kadar aynı zamanda Türkiye'nin bu buhranın içerisinde Batılılarla tam olarak işbirliğine girme devresini de açmıştır. Özellikle Türk- İngiliz ilişkilerinde bu savaştan sonra önemli gelişmeler yaşanacaktır.

3.9. İtalya- Habeş Savaşı'yla Gelen Akdeniz Paktı

İtalya'nın saldırgan yaklaşımı Türk- İngiliz ilişkilerini geliştirmiştir. Mussolini'nin hesapsız ve kavgacı yaklaşımı hem Türkiye'nin uluslararası kazancını hem de İngiltere'nin Asya'daki kazancını tehlikeye sokmaktaydı. Akdeniz Bölgesi'nde İngiliz- İtalyan ve Türk- İtalyan çatışmaları özellikle İtalya- Habeş savaşından sonra yeni bir durum almış ve bu savaşla birlikte Türk- İngiliz ilişkileri arasındaki yakınlık hızlanarak ilişkilerin daha da gelişmesine yardımcı olmuştur. 7 Ekim'de İtalya'nın Habeşistan'a saldırısı sonrası Tefik Rüştü Aras ile Lorraine bir görüş alış- verişinde bulunmuş ve bu görüşmede Aras, Türkiye'nin ittifaka hazır bir şekilde beklediğini, toplu güvenlik ve yaptırımlar için Milletler Cemiyeti'nin savunmasında İngiltere'yi takip edebileceğini söylemiştir. Tabii bunu yaparken de Balkan Paktı dolayısıyla Balkan müttefiklerine danışıldıktan sonra İngiltere'yi destekleyebileceklerini haber vermiştir. Buna karşın karşılıklı bir güven istemiştir. Milletler Cemiyeti İtalya'nın Habeşistan'a saldırısından hemen sonra İtalya'ya karşı yaptırımlar uygulamıştır. Polonya, Sovyet Rusya, Romanya, İspanya, İsveç ve Türkiye'nin de içerisinde bulunduğu Onsekizler Komitesi İtalya'ya karşı üç şekilde yaptırım uygulama kararı almıştır. İlk olarak İtalya'nın mallarını boykot etme, ikinci olarak önemli mallara ambargo koyma üçüncü olarak ise Habeşistan için maddî destek organizasyonu sağlama şeklindedir.²⁰⁷

Milletler Cemiyeti'nin barışı koruma çabalarında samimi bir işbirliği gösteren Türkiye bu zorlama tedbirlerine katılmıştır. Bunun üzerine İtalya 11 Kasım 1935'te zorlama tedbirlerine katılan bütün devletlere ve bu arada Türkiye'ye de gönderdiği bir protesto notasında bu devletlerin bu hareketlerinin sadece İtalya ile olan ticarî

edemezse olayların niteliğini, bunlar dolayındaki açıklamaları ve biz uzlaşmanın ne yönde olabileceği noktalarını kapsayan raporunu yayınlar şeklindedir. Fakat Meclis bütün çabalarına rağmen iki tarafı uzlaştıramamış, bu arada da İtalyan birlikleri Habeşistan sınırlarına saldırmışlardır. Akşin, *a.g.e.* , s. 226.

²⁰⁷ Yücel Güçlü, "Turco- British Relations on the Eve of the Second World War", *Middle Eastern Studies*, Volume 39, Number 4, October 2003, s. , 164- 166.

ilişkilerine zarar vermekle kalmayıp, zorlama tedbirlerinin fonksiyonu sona erdikten sonra da moral ve psikolojik alanda en vahim sonuçlar doğuracağını bildirmiştir. Yani İtalya, bu devletlerle olan siyasal ilişkilerini tehdit etmekteydi. Çünkü Mussolini 2 Ekim’de verdiği söylevde “*askerî nitelikteki yaptırımlara askerî nitelikte emirlerle cevap vereceğiz*”²⁰⁸ demişti. İtalya’nın bu sert tutumu İngiltere’yi endişeye sevk ettirmiştir.

Türkiye İtalya’ya karşı ceza tedbirlerine katılmış olmasına karşın bir İtalyan saldırısını kışkırtmaktan sakınma duygusuyla hareket ettiği için bu ülkeye karşı tutumunda gayet ihtiyatlı hareket etmiştir. İtalyan saldırısından sonra Aras, Türkiye’nin Milletler Cemiyeti çerçevesindeki yükümlülüklerinin dışında İtalya’ya karşı dostça olmayan duygular beslemediğini ve böyle bir tutum takınmadığını bu ülkenin zararına tedbirler almak istemediği konusunda İngiltere’nin Ankara Büyükelçisi’ni uyarmıştır.²⁰⁹

Nitekim İtalya da Ankara’daki Büyükelçisi vasıtasıyla Türk hükümeti yetkililerine yaptırımlar konusunda İtalyan memnuniyetsizliğini bildirmiştir. Bu durumdan rahatsız olan Ankara herhangi bir İtalyan saldırısına karşı ne yapabileceği konusunda İngiltere ile görüşmeler yapınca Ankara’daki İtalyan Büyükelçi’si bu görüşmenin 1928 Türk- İtalyan Antlaşması’yla bağdaşmayacağını bildiriyor ve Türkiye’yi İtalya’ya karşı düşmanca davranmakla suçluyordu. Bunun üzerine Türkiye ise Milletler Cemiyeti’nin bir üyesi olarak görevini yaptığını, İtalya’ya karşı hiçbir saldırı emelinin olmadığını bildirmiştir.²¹⁰

İtalya’nın Habeşistan’ı işgal etmesi Avrupa’da artık geri dönüşümü olmayan sonuçlar doğurmuştur. Öncelikle Almanya bütün devletlerin dikkatleri bu İtalya-Habeş savaşında olmasını fırsat bilerek Versay Antlaşması’nın son hükmünü ortadan kaldırmış ve Ren bölgesine askerlerini sokmuştur. Hitler buna gerekçe olarak Milletler Cemiyeti’nin uluslararası politikada etkin bir rol oynayamadığını ve bu nedenle de Almanya’nın kendi güvenliğini kendisinin sağlaması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu savaş İtalya ile Almanya’nın yakınlaşmasına ve Berlin- Roma Mihveri kurmalarına neden olmuştur. İtalya’ya göre Akdeniz’de hâkimiyet kurmak için Avrupa’dan bir destek alınması gerekiyordu. Bu nedenle İtalya kendisine destek

²⁰⁸ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 341.

²⁰⁹ Jivkova, *a.g.e.*, s. 48.

²¹⁰ Özgiray, *a.g.e.*, s. 53.

aramaya başladı. Bu devlet de İtalya gibi faşist bir rejime sahip, dış politikası revizyonist olan Almanya'dan başkası olamazdı. Ayrıca Almanya, Milletler Cemiyeti'nin İtalya'ya karşı uyguladığı zorlama tedbirlerine katılmamış, Habeşistan'ın işgali boyunca da İtalya için yaşamsal önemi olan kömür vermiştir. Tüm bunların sonucu olarak da Ekim 1936'da Berlin- Roma Mihveri kurulmuştur.²¹¹

Bu olaylarla birlikte Türk- İtalyan ilişkileri kötüleşmeye devam ederken buna paralel olarak Türk- İngiliz ilişkileri de çok iyi gelişmeler olmuştur. Çünkü İtalya'nın saldırgan politikası iki ülke ilişkileri Akdeniz Paktı olarak adlandırılan ittifaka doğru bir aşama göstermiştir. Bu da savaşın bir başka önemli sonuçlarındandır.

İtalya tarafından Habeşistan'a açılmış savaş dolayısıyla İtalya aleyhine Milletler Cemiyeti tarafından kabul edilen yaptırımlar uygulama safhasına geçince, İngiltere bu kararın yerine getirilmesi konusunda bazı Akdeniz devletleri ile ve bu arada Türkiye ile temasa geçmiştir. İngiltere yaptırımların uygulanması dolayısıyla Akdeniz'de İtalyanların sebep olacakları herhangi bir huzursuzluğa karşı Milletler Cemiyeti Paktı çerçevesinde İngilizlerle işbirliği kurulması için Türkiye'nin niyetlerini araştırmıştır. Olumlu cevap gelmesi üzerine garanti protokolü görüşülmüş, herhangi bir an yürürlükten kaldırılma hakkı taraflarca korunmuş kalmak üzere, Akdeniz'deki İngiliz hedeflerinin İtalya tarafından saldırıya uğraması ihtimaline karşı karşılıklı yardım sistemi imzalanmıştır. Türkiye'den ve diğer Akdeniz Devletleri'nden, Fransa, Yunanistan, Yugoslavya, arasında Akdeniz Paktı olarak bilinen pakt oluşturmuşlardır.²¹²

1935 Ekim ayında kendisine karşı uygulanmaya başlayan ekonomik yaptırımlar nedeniyle, İtalya'nın Akdeniz'de bu yaptırımlara katılan devletlerden birine saldırması olasılığı ortaya çıkmıştı. O dönemde en güçlü donanmaya sahip olan İngiltere, Cebelitarık, Malta, Kıbrıs, Filistin ve Mısır ile Doğu Akdeniz'de deniz yollarının denetimini elinde tutuyordu. İtalya'nın herhangi bir saldırısından çekinen devletler ise Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan idi. Bunun üzerine İngiltere, Akdeniz Devletleri'yle İtalya'ya karşı birer yardımlaşma antlaşması yapılmasının yararına inandığı için bunu Milletler Cemiyeti çerçevesinde gerçekleştirmek için çaba göstermiştir. Başbakan Baldwin 19 Ekim'de yaptığı konuşmada, anlaşmazlığın

²¹¹ Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918- 1994)*, Ankara, İmge Kitapevi, Mart 2004, s. 53- 55.

²¹² Erkin, *a.g.e.* , s. 81.

İngiltere ile İtalya arasında değil, İtalya ile Milletler Cemiyeti arasında olduğunu, İngiltere'nin Milletler Cemiyeti dışında bir eylem düşünmediğini açıklamıştır.²¹³

6 Temmuz 1936 tarihine gelindiğinde İngiltere'nin isteği üzerine Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'nun oybirliği ile İtalya'ya uygulanan yaptırımlar kaldırılmıştı. İngiltere'nin böyle bir kararı almasının sebebi İtalyanların Akdeniz'de aldığı birtakım askerî tedbirlerle Mısır ve Filistin'de İngiltere aleyhine giriştiği kışkırtmalar idi.²¹⁴

İngiliz Büyükelçiliği'nden gelen notada, Türk- İngiliz karşılıklı garantisini gerektiren şartların yaptırımların kaldırılması dolayısıyla sona erdiği ileri sürülerek, İngiliz garantisinin tek taraflı olarak geri çekildiği ve bu kararın Milletler Cemiyeti'ne haber verildiğini bildiriyordu. Bunun üzerine Atatürk; *“yaptırımların kaldırılması her türlü tehlikenin sona ermesi demek değildi. İngiltere Hükümeti'nin bize verdiği garantiyi geri çekmesine rağmen, Türkiye yaptırımlarla ilgili her türlü İtalyan eylem ve saldırısına karşı İngiltere'ye garantisini tek taraflı olarak muhafaza edecektir”*²¹⁵ şeklinde emir vermiştir.

Akdeniz Paktı'nın imzalanmasından sonra Türk- İngiliz ilişkileri Boğazlar sorununun görüşülmesi için yapılan Montreux Konferansı'nda yeni bir döneme girecektir.

²¹³ İsmail Soysal “ Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi (1934- 1937)” , *Belleten*, 177 (TTK, Ocak 1981), s. 118.

²¹⁴ Akşin, *a.g.e.*, s. 227.

²¹⁵ Erkin, *a.g.e.*, s. 82.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİ ÜLKE İLİŞKİLERİNDE NORMALLEŞME DEVRESİ (1936- 1939)

Türk- İngiliz İlişkileri 1936 yılından başlayarak bu süreç içerisinde artık restorasyona doğru adımların net olarak atıldığı ve ilişkilerin geliştiği bir yola girmiştir. İlk olarak Montreux Konferansı'nda Boğazlar sözleşmesinin imzalanmasında İngiltere'nin Türkiye'ye yatkın bir tutum sergilemesi oldukça dikkat çekicidir. İngiltere, Türkiye'nin 1933 yılından beri Boğazlarda güvenliğini sağlamak için bu bölgenin silahlandırılmasına dair isteklerini Milletler Cemiyeti toplantılarında ve silahsızlanma konferanslarında konuyu gündeme getirdiğinde bu konuya kayıtsız kalmıştır. Ancak 1936 yılı Avrupa'daki buhranların artık gün yüzüne çıktığı yıldır. İtalya ve Almanya'nın saldırganlaşan tutumları İngiltere'nin Boğazlar konusunda kayıtsız kalmasının pek de mümkün olamayacağını göstermiştir. Çünkü Türkiye'nin bu sürece kadar Boğazlar konusunda uygulamış olduğu politika pek alışıldık bir politika değildi. Türkiye, İtalya ve Almanya'nın aksine sorunlarını uluslararası görüşmeler ve anlaşmalar yoluyla çözümünden yana bir tavır sergilemişti. Bu çabalarının sonucunda imzalanan Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile Türkiye Boğazları silahlandırma isteğini kabul ettirmiş oldu.

1937 ve 1939 yılındaki ilişkiler de ise tam olarak ittifaka doğru adımların atılacağı bir süreç olmuştur. Türkiye Avrupa'daki revizyonist hareketlenmelere karşı Balkanlarda güvenliğini korumak için Balkan Paktı'nın kurulmasında öncülük ettiği gibi bu süreçte de Ortadoğu'da da güvenliğini sağlamak adına Sadabad Paktı'na katılmıştır. Bu pakt ile beraber Türkiye ilk olarak Milletler Cemiyeti ikinci olarak Balkan Paktı ve üçüncü olarak da Sadabad Paktı ile özellikle İngiltere ile dolaylı işbirliği süreci yaşamıştır. Sadabad Paktı'nın imzalanmasından sonra Türkiye, 1937 yılında Akdeniz'deki güvenliğini sağlamak için Nyon Konferansı'na katılmıştır. Bu konferansta Türkiye İngiltere'nin dış politikası ile uyumlu bir siyaset gütmüştür. Nyon Antlaşması aynı zamanda İngiltere ile işbirliğinin ilk basamağını oluşturmuş ve bu konferansla iki ülke ittifaka doğru giden bir yolu takip etmişlerdir.

1939 yılında ise Türkiye muhtemel bir savaşta İngiltere ile İttifak antlaşması imzalayarak Batı'dan yana ya da dar kapsamda İngiltere'den yana tavrını koymuştur.

4.1. Montreux Boğazlar Sözleşmesi İle Başlayan Dostluk

4.1.1. Konferans Öncesi Durum

Türkiye, 1923'te Lozan'da, Boğazlar bölgesinin silahtan arındırılmasını ve Boğazlardan geçişin denetlenmesi işinin Uluslararası Boğazlar Komisyonu'na bırakılmasını, o günkü koşullar içinde başka çare bulunmadığı ve Milletler Cemiyeti'nin dünyada barış ve güvenliği sağlayabileceği umudu ile kabul etmek zorunda kalmıştır. Oysa Milletler Cemiyeti, kendisinden beklenen etkinliği gösterememiştir.²¹⁶

Lozan Boğazlar rejimi ile kurulan ortak güvence sistemi Japonya'nın Milletler Cemiyeti'nden 1933 yılında ayrılmasından sonra sekteye uğramıştır. Daha sonra Mussolini'nin Habeşistan üzerine sefer yapması ve Milletler Cemiyeti'nin İtalya'ya karşı almış olduğu yaptırımlardan bir sonuç alınamaması Türkiye'yi endişeye sevk etmiştir. İtalya üstelik Türk sahillerinin hemen civarında On İki Ada'da tahkimat inşasına koyulmuştur.²¹⁷

Öte yandan Hitler'in Versay Barış Antlaşması'nı tek taraflı olarak ihlal etmesi durumu çok önemli bir boyuta taşımıştır. Almanya Ren bölgesini yeniden askerileştirmiş ve Mart 1935'te Hitler, Almanya'nın yeniden silahlandığını duyurmuştur. Avrupa'da artık açık bir şekilde hareketlenmeler yaşanmış ve askeri revizyonizm başlamıştır. Avrupa'da meydana gelen bu askerî ve politik gelişmelere paralel olarak Türkiye Boğazları yeniden silahlandırma ihtiyacı duymuştur. Türkiye'ye göre Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde verilen ortak güvence kâğıt üzerindedir. Bu sözleşme Türkiye'nin güvenliğini sağlamada yetersiz kalmıştır.²¹⁸ Aynı zamanda Türkiye güvenliğini sağlamak adına özellikle İtalya'nın On İki Ada'daki tahkimatı üzerine kendisini daha da güvensiz hissettiği için Boğazlar bölgesine silahsızlandırmaya aykırı olmayan askerî alt yapılar inşa etmiştir.²¹⁹

Lozan'dan sonra gelişen şartlar ve olaylar neticesinde Milletler Cemiyeti ortak garantilere ilişkin düzenlemeleri sağlayamamıştır. Gelişen olaylarla birlikte

²¹⁶ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları (1920- 1945)*, Ankara, Cilt I. , Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s. 493.

²¹⁷ Feridun Cemal Erkin, *Türk- Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara, Başnur Matbaası, 1968, s. 63- 64.

²¹⁸ Güçlü, *a.g.m.* , s. 167.

²¹⁹ Seydi, *a.g.e.* , s. 33.

Türkiye, o zamanki koşullarda asgari güvenliği için yeterli gördüğü garantinin artık yeterli olmayacağı sonucuna varmıştır.

Tüm bunlar yaşanırken Türkiye, Boğazlar sözleşmesinin değiştirilmesi konusunda resmen müracaatta bulunma kararı almıştır. Tefik Rüştü Aras, Hitler Almanyası'nın tek taraflı teşebbüsü ile silahlandırılmış olan Ren bölgesine ordusunu sokması üzerine Milletler Cemiyeti Konseyi toplantısında Avrupa'da artık siyasî durumun yeni ve tehlikeli değişikliklere doğru koştuğunu göstererek, Boğazlar rejiminin çözüme kavuşturulması için teşebbüste bulunmuştur. Bu toplantıda Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Maksim M. Litvinov'a ve Romanya Dışişleri Bakanı Tutulesko'ya ayrı ayrı konuyu açmış ve onların desteklerini almıştır. Ardından Türkiye'nin Londra Büyükelçisi ile birlikte İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden'ı ziyaret ederek Boğazlar meselesinden bahsetmiştir. İngiltere de Aras'ın bu teşebbüsünü olumlu karşılamıştır. Bu görüş alış-verişlerinden sonra Ankara'ya dönen Tefik Rüştü Aras, bu durumu dönemin başbakanı İsmet İnönü'ye anlatmış, İnönü bu konuda Aras'ı en başta teşvik eden insanlardan biri olmuştur. Bunun üzerine meseleyi Atatürk'e açmıştır. Atatürk Aras'ı dinleyip kısa bir süre düşündükten sonra:

*“Biz böyle bir adım attıktan sonra bir daha dönemeyiz. Bu yüzden çok acı sonuçlarda çıkabilir. Millet o vakit senin kafanı koparır, fakat faydası olmaz. Bunun için git tekrar düşün. Eğer en küçük bir tereddüdin varsa bu teşebbüsten bana tekrar bahsetme, ben de seni böyle bir teklifte bulunmamış sayarım”*²²⁰ diyerek konunun önemi üzerinde vurgu yapmıştır. Bunun üzerine Aras ertesi günü İsmet İnönü ile aynı fikirde olduklarını görüştüktan sonra tekrar Atatürk'ün yanına giderek teşebbüsün kati zamanının geldiğine kanaatinin olduğunu söyleyerek konuyu tekrar açınca Atatürk:

“Kanaatinizin kati olduğunu gördüm. Benim görüşüme göre de Avrupa durumu böyle bir teşebbüs için müsaittir. Git, keyfiyeti hükümete aç ve benim de muvafık bulduğumu söyle. Bu işte behemehal muvaffak olacağız” demiştir.²²¹

Aras'ın bu kararı almasında hem İngiliz Genelkurmayı'nın hem de İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın etkisi olmuştur. İngiliz Genelkurmayı Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki taleplerinin yerine getirilmemesi durumunda Türkiye'yi Sovyetlere ve

²²⁰ Tefik Rüştü Aras, *Görüşlerim*, Ankara, Tan Basımevi, 1956, s. 125.

²²¹ Tefik Rüştü Aras, *a.g.e.*, s. 126.

Almanlara yakınlaştıracabileceğini bunun ise İngiltere'nin aleyhine bir durum olacağını, zira Türkiye'nin dostluğunun İngiltere'nin bölge çıkarı için hayatî bir önem taşıdığını vurgulamıştır. İngiliz Dışişleri aynı görüşte olduğunda dolayı Türkiye'den bu yönde bir talep gelmesini beklemiştir. Ama Türkiye Boğazlar sorununu 1933 yılından beri diplomasi yoluyla çözümü için uğraşıyordu. İşte Avrupa'da meydana gelen olaylara paralel olarak Türkiye'nin Milletler Cemiyeti üzerinden talepte bulunması Milletler Cemiyeti'nin itibarını da kurtaracaktı. Bunun üzerine İngiltere Türkiye'den teklif beklemek yerine gayri resmi bir şekilde Türkiye'ye yaklaşıp isteklerini tekrar dile getirmesini istemiştir.²²² Aras'ın böyle bir kararı almasında İngiltere'den gelen bu gayri resmi teklifin de etkili olduğu göz ardı edilemez. Aras 1936 yılının Mart ayında Londra'ya bir ziyarette bulunmuş ve burada İngiliz Dışişleri Boğazlar sorununun değiştirilmesine ilişkin düzenlemelerin yapılması gerektiğine dair gayri resmi de olsa Aras'ı cesaretlendirmiştir.²²³

Öte yandan Türkiye'nin Milletler Cemiyeti toplantısında Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Litvinov ve İngiltere Dışişleri Bakanı Eden ile ayrı ayrı görüşmelerde bulunmasının altında yatan neden Montreux'deki konferansa gitmeden iki devlet arasında görüş farklılıklarından kaynaklanacak sorunların konferans sürecinde problem yaratacağından duyduğu kaygıdır. Aynı zamanda Türkiye, konferansa gitmeden önce Sovyetler Birliği dışında İngiltere ile de görüş birliğine varmaya çalıştığını göstermektedir. Türkiye'nin bu çabalarının nedeni ise İngiltere'nin Boğazlara geleneksel ilgisinin yanında başlıca konferans sonuçlarının geçerliliğini sağlamak konusunda İngiltere'nin koyacağı ağırlıktır.²²⁴

Aslında Türkiye o dönemde diğer revizyonist devletlerin yaptığı gibi tek taraflı olarak hareket edebilirdi. Ama uluslararası konferanslar yoluyla anlaşmayı tercih etmiştir. Atatürk meşru yolu uygun görmüştür. Türkiye böylelikle Milletler Cemiyeti sistemini yıkmaksızın savaş sonrası mevcut durumun değiştirilmesi için yasal yolları kullanan ilk devlet olmayı da başarmıştır.²²⁵

Şartların olgunlaşması üzerine Aras, Dışişleri Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu'dan ilgili devletlere nota yazmasını istemiştir. Hazırlanan nota,

²²² Seydi, "Atatürk'ün Dış Politikası'nda İngiltere Faktörü", s. 8- 9.

²²³ Seydi, *The Turkish Strains And The Great Powers*, s. 41.

²²⁴ *Türk Dış Politikasında 50. Yıl: Montreux ve Savaş Öncesi yılları (1935- 1939)*, Ankara, T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, 1973, s. 57.

²²⁵ Güçlü, *a.g.m.*, s. 167.

Boğazlar antlaşmasına imza atan devletlere hitaben Akdeniz'deki tehlikenin giderek ortaya çıkmasıyla birlikte Boğazlar güvenliğini ve yeniden silahlandırılmasını içeriyordu. Ankara Hükümeti tarafından onaylandıktan sonra Türk notası Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne imza atan devletlere gönderilmiştir.²²⁶

4.1.2. Türkiye'nin Notası ve Notaya Verilen Tepkiler

Türkiye Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne taraf olan İngiltere, Bulgaristan, Yunanistan, İtalya, Japonya, Romanya, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya Hükümetlerine ve bilgi için Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliği'ne 11 Nisan 1936 tarihinde gönderdiği nota ile kısa zamanda bir konferansın toplanmasını istemiştir. Türkiye, Boğazlar Sözleşmesi'nin Lozan'da 1923 yılında imzasından sonra Avrupa'daki askerî ve politik durumun tamamen değiştiğini, bu nedenle Milletler Cemiyeti tarafından verilen güvencenin, yani Boğazlardaki silahtan arındırılma koşulunun kaldırılmasını ve ortaya çıkan savaş tehdidi halinin öngörülmesini önerdi.²²⁷ Nota uluslararası hukuk açısından *rebus sic stantibus*²²⁸ ilkesine dayandırılıyordu.

Nota'nın ana prensiplerine göre ise;²²⁹

1. 23 Temmuz'da imzalanan Boğazlar Sözleşmesi ortadan kalkmıştır.
2. Ticaret gemileri Lozan'da olduğu gibi Boğazlardan serbestçe geçebilirler.
3. Karadeniz'de kıyısı bulunmayan devletlerin Karadeniz'de bulundurabilecekleri savaş gemisi tonajı ve kalış süreleri sınırlandırılmaktadır.
4. Boğazlardan geçişle ilgili hükümler Karadeniz'de kıyısı olan devlet savaş gemilerinin Akdeniz'e çıkışlarında da uygulanacak ancak, Karadenizli devletlerden biri Boğazlardan geçiş için kabul olunan en yüksek tonajı aşkın

²²⁶ Aras, a.g.e. , s. 127.

²²⁷ Suat Bilge, *Güç Komşuluk*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992, s. 114.

²²⁸ *Rebus sic stantibus* “koşullar değiştiği takdirde” anlamına gelen uluslararası hukuk ilkesidir. Bu ilkeye göre, bir anlaşmanın yapılması sırasında var olan ve anlaşmayı etkileyen koşullarda değişiklik olması halinde taraflar bu anlaşmaya son verme ya da uygulamayı durdurma hakkına sahiptir. *Rebus sic stantibus* ilkesine başvurulabilmesi için; 1) Ortaya çıkan değişiklik köklü bir değişiklik olmalıdır. 2) Değişiklik öncesi koşulların anlaşmanın ana gerekçesini oluşturması gerekmektedir. 3) Ortaya çıkan değişiklik tarafların yükümlülüklerini önemli ölçüde etkilememelidir. < [http:// tr.wikipedia.org](http://tr.wikipedia.org)>, (01.05.2009).

²²⁹ *Türk Dış Politikasında 50. Yıl*, s. 65.

ve 25.000 tonilatoya kadar varan bir savaş gemisini bazı şartlarla Boğazlardan geçirebilecektir.

5. Savaşta Türkiye tarafsız ise savaş gemileri yine barıştaki şartlarla geçebileceklerdir.

6. Türkiye savaşıyorsa savaş gemilerinin geçişi Türkiye'nin iznine bağlıdır.

7. Türkiye yakın bir savaş tehdidi altında ise Milletler Cemiyeti ve imzacı devletlere haber vererek savaş zamanındaki hükümleri uygulayacaktır.

Notanın önemli tarafı Karadeniz'de kıyısı olsun olmasın bütün devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçişine hemen hemen aynı kuralların uygulanması, buna karşılık Karadeniz'de sahilدار olmayanların donanmalarına konan toplam tonaj, geçiş tonajı ve kalıcı süresi sınırlamaları ile Karadenizliler yararına kurallar koymasındır. Ayrıca gönderilen notada önemli bir yenilik “*savaş tehlikesi halidir*”. Buna göre Türkiye kendisini savaş tehlikesi ile karşı karşıya kaldığı takdirde Milletler Cemiyeti'ne ve antlaşmaya imza atan devletlere bilgi vermek suretiyle savaş için öngörülen düzeni aynen uygulama hakkını elinde bulunduracaktı. Bu yenilik hem Türk topraklarının güvenliği hem de barışı devam ettirme endişesiyle açıklanmaktaydı. Her şeyden önce Türk topraklarını herhangi bir yabancı devletin anî tecavüzüne karşı korumak, barışın menfaati adına oluşacak tehlikeyi önlemek ve genel huzuru sağlamak gerekiyordu.²³⁰ Boğazlar konusu, tarihteki öneminden hiçbir şey kaybetmeyerek, bu dönemde de İngiltere ve Sovyetler Birliği başta olmak üzere birçok devleti etkileyecek konumdaydı. Dolayısıyla Türk notasının ilgili devletlere gönderilmesinden sonra verilen tepkilerde farklı şekillerde olmuştur.

Boğazlar meselesi ile ilgili ortaya konulacak tavırda ilk akla gelen devlet şüphesiz İngiltere idi ve notaya ilk cevap veren devlet de İngiltere oldu. İlk olarak İngiliz Dışişleri Bakanı Eden notayı değerlendirerek;

“Akdeniz olayları bu davranışın haklı olduğuna beni inandırdı. Mussolini'nin On İki Adalar'daki askerî hazırlıkları ve Akdeniz'deki kuvvet dengesini bozmak konusunda açıkladığı niyetleri Türkiye'nin önemini artırıyordu. Ayrıca, Litvinov'un aksine teminat vermesine rağmen, Sovyet Rusya'nın İngiltere aleyhindeki propaganda ve çalışması devam ediyordu. Türk- İngiliz dostluğunun sağlamlığını Kremlin'in görmesinin fena bir şey olmayacağını düşündüm. Hitler'in de Türkiye'ye

²³⁰ Feridun Cemal Erkin, *a.g.e.*, s. 70- 73.

ve Balkanlara uzun vadeli krediler teklif ettiğini duymuştum. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce olduğu şekilde, Almanya'nın Türkiye'de en fazla nüfuzlu devlet haline gelmesini istemiyordum. Bir başka mühim sebebim daha vardı; bu davranış, anlaşmaları müzakere yoluyla değiştirmeyi teşvik edecek bir fırsat yaratıyordu.

Bunun sonucu İngiltere Türk talebini çabucak kabul etti. 1936 Haziranı'nda Montreux'da bir konferans toplanması kararlaştırıldı. İngiliz delegasyonuna verilecek talimat konusunda, haziran başında Kabine üyeleri için bir memorandum yazdım ve şunları belirttim:

Boğazlar Sözleşmesi'ndeki Boğazlar bölgesinin askersiz hale sokulmasını öngören hükümlerin kaldırılması hemen kabul edilmelidir. Eğer Türkler Almanya'nın misalini takip ederek Boğazlar sözleşmesini tek taraflı olarak feshetmek kararını alsalardı onları önleyebilecek imkânımız mevcut değildi. Anlaşmaları müzakere ile değiştirmek yoluna giderek böylesine dürüst ve uygun şekilde hareket etmiş olmaları onlara en iyi muameleyi talep etmek hakkını vermektedir. Ayrıca politik açıdan halen Türkiye ile aramızda mevcut dostane ilişkileri kuvvetlendirmek ve geliştirmekte ve onun bu istikametteki yaklaşımlarına cevap vermekte çok büyük menfaatlerimiz vardır. Bu sebeple şahsen bu tavizin en eli açık, en geniş şekliyle ve hemen başlangıçta yapılmasını her bakımdan pek gerekli görürüm”²³¹ demiş ve İngiltere'nin konferansta nasıl bir tutum takınacağını da sinyallerini vermiştir.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan 16 Nisan'da verilen cevapta “Ekselans Türk Dışişleri Bakanı'nın Türkiye'deki Majesteleri Büyükelçisi'ne notanın elde etmeyi öngördüğü değişikliğin sadece sözleşmenin askerî hükümlerini ilgilendirdiği konusunda vermek nezaketinde bulunduğu teminatı da not ettim” diyordu. İngiltere, anlaşılacağı üzere Boğazların sadece silahlandırılmasını kabule hazır olduğunu kabul ediyordu. Ancak Türk notası sadece askerî hükümler içermemekteydi. Numan Menemencioğlu Konferansın toplanmasından önce katılacak devletlerin başkentlerini dolaşarak Türk görüşleri hakkında bilgi veriyordu. Londra'ya uğradığında bu bilgileri verince İngiltere'nin diğer Türk taleplerine karşı aynı ölçüde olumlu yaklaşmadığı ortaya çıkmıştı.²³²

İngiltere her ne kadar Türk notasına olumlu cevap vermiş olsa da notadan endişe duyduğu birtakım noktalar vardı. Öncelikle savaş gemilerinin Boğazlardan

²³¹ Gürün, a.g.e. , s. 473.

²³² A.g.e. , s. 474.

geçmek için özel izin almaları gereği, geçiş serbestliğinin kısıtlanmasına taraftar olmayan İngiltere için kabulü güç noktalardandı. İkinci olarak Karadeniz'e çıkacak olan gemilerin miktarı konusunu Türkiye'nin ne şekilde düşündüğünü merak ediyordu ve bu konuda peşin bir Türk- Sovyet anlaşması olup olmadığını anlamaya çalışıyorlardı. Üçüncü olarak Boğazlar komisyonunun aynen kalmasını istemekte idiler. Bunu bir nevi kontrol olarak kullanmak niyetindeler. Son olarak ise, Boğazlar meselesinde uzun çatışmaları önlemek istediklerinden konuyu gerekirse ikiye ayırıp önce yeniden silahlanma meselesinin görüşülmesine diğer konuların başka bir konferansta ele alınmasına taraftardılar.²³³

Sovyetler Birliği de notaya olumlu tepki vermiştir. Çünkü Sovyetler Birliği Lozan Boğazlar sözleşmesinden memnun değildi ve memnun olmadığı için de bu sözleşmeyi onaylamamıştı. Değiştirilmesi için uygun bir zaman bekliyordu. Sovyetler Birliği Türkiye'nin talebini kabul ettiği takdirde, Boğazlar rejiminde kendi lehine değişiklikler yapabileceği görüşündeydi. Bu nedenle Türkiye'nin talebini desteklemiştir.²³⁴ Türkiye, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar üzerindeki politikası hiçbir değişikliğe uğramadığını düşünüyordu. Nasıl ki Çarlık Rusya döneminde devlet, Boğazlar politikası üzerindeki emellerini düşmanca tavır sergileyerek gerçekleştirmeye çalışmışsa şimdide Sovyetler Birliği aynı emellerini dostça yaklaşımla gerçekleştirme isteğinde idi. Yani Boğazlar üzerindeki emelleri aynı kalmakla birlikte sadece tavırlarında değişiklik yaşanmıştır. Fransa da Boğazlar sorunu hakkındaki tavrı İngiltere ve Sovyetler Birliği ile aynı doğrultuda idi. Almanya'nın Ren bölgesine yerleşmesinden endişe duyduğu için Sovyetler Birliği ile Mayıs 1935'te yardımlaşma anlaşması imzalamış ancak Almanya'ya engel olamamıştır. Almanya'nın Ren bölgesinde silahlanmasından sonra Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki silahlanma isteğine karşı olmaya bir sebep kalmamıştır. Bu nedenle Fransa da Sovyetler Birliği ile Türk isteklerine aynı doğrultuda hazırды.²³⁵

Romanya Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan antlaşmaların değiştirilmesine karşı bir politika izlemekteydi. Bulgaristan ise Türkiye'nin Boğazlar üzerinde mutlak egemen olmasına karşıydı. Ancak Boğazlar rejiminde yapılacak

²³³ *Türk Dış Politikasında 50. Yıl*, s. 59.

²³⁴ İnan, *a.g.e.*, s. 46.

²³⁵ Seydi, *a.g.e.*, s. 42.

değişikliklerin, Neuilly Antlaşması'nın da değiştirilmesine yol açabileceği görüşündeydi. Bu nedenle, Türkiye'nin önerisine olumlu yanıt vermiştir.²³⁶

Boğazlar Sözleşmesine imza atan devletlerden biri de İtalya olduğu için Türkiye İtalya'ya da nota göndermiştir. Türkiye nota gönderirken de İtalya ile yakınlaşmayı umut etmiştir. Ancak İtalya'nın Boğazların yeniden silahlandırılmasındaki tutumu Türkiye'nin İtalya'ya karşı uygulanan yaptırımlarına bağlıydı. Türkiye ile yaptırımlar konusunda pazarlık yapmak niyetindeydi. İtalya Dışişleri Bakanı Signor Suvich, Türkiye'yi Milletler Cemiyeti tarafından konulmuş olan yaptırımların uygulanması konusunda Balkan Paktı devletlerini yani Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya'yı etkilediği için suçlamaktaydı. Ancak bu durum Türkiye'de hoş karşılanmadı. Çünkü İtalya'nın bahsettiği yaptırımlar Milletler Cemiyeti tarafından konulmuştu ve bu konuda Türkiye hiçbir devlete herhangi bir şey yapamazdı. Lozan Boğazlar Sözleşmesine imza atan bir diğer devlet Japonya idi. Japonya'nın Türk notasına verdiği ilk tepki Türkiye için hoşnuttu. Çünkü Türk taleplerini Japonya kabul ediyordu. Ancak konferansa katılıp katılmayacağı kesin değildi. Konferans Milletler Cemiyeti himayesinde gerçekleştirilecekti ve Japonya Milletler Cemiyeti'nden 1933 yılında ayrılmıştı. Bu nedenle Japonya'nın konferansta olmayacağı açıkça belli olduktan sonra Japonya konferansa bir delege göndermeyi kabul etti.²³⁷

4.1.3. Montreux Konferansı

Boğazlar rejimini gözden geçirme görevini yüklenen konferans, 22 Haziran 1936'da, İsviçre'nin Montreux şehrinde başlamıştır. Bu toplantıya, 1922- 1923 Lozan görüşmelerine katılmış olan dokuz devletin delegeleri gelmiştir. Sadece, İtalya temsilcilerini göndermeyi reddetmiştir. Konferansın açılışında, İtalyan Hükümeti, bu toplantıya katılanların İtalya aleyhinde ekonomik yaptırımlar uyguladıklarını ileri sürerek, katılmayacağını delegelere bildirmiştir. Bu yaptırımlar kaldırıldığı zaman İtalya Hükümeti başka bir neden bulmuş ve İngiltere, Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında yapılmış olan karşılıklı Akdeniz yardım anlaşmalarının İtalya'ya karşı olduğunu, gerçekliğini hala koruduğunu ileri sürmüştür. İtalya'nın yapmış olduğu bu açıklama, katılmayışının gerçek nedenini gizlemesiydi.

²³⁶ İnan, *a.g.e.* , s. 46.

²³⁷ Seydi, *a.g.e.* , s. , 43.

Uluslararası anlaşmaların tek taraflı çiğnenmesine yönelmiş bulunan Hitler Almanyası ile İtalya'nın dostluk kurmuş olması ve diplomatik görüşmelerle Lozan Antlaşması'nın yasal bir biçimde gözden geçirilmesine hiçbir biçimde katılmak istememesiydi.²³⁸

Konferans'ta Tevfik Rüştü Aras, Türk tasarısının doğuşunu anlattığı konuşmasında yeni sözleşme için katılımcılardan anlayış beklediğini ifade etmiş ve Türk tasarısının kabulü ile nerdeyse iki yüz yıldır hep savaş ve bunun sonuçları açısından göz önünde tutulan Boğazların, uygar halklar arasında bir işbirliği ve barış köprüsü yapılacağı temasını işlemiştir. Türkiye ayrıntılı görüşünü konferansa sunduğu 13 maddelik sözleşme tasarısı ile bildirmiştir.²³⁹ Türkiye'nin tasarısı, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlere ait savaş gemilerinin toplam tonajını ve bu denizde kalış sürelerini sınırlıyordu. Tasarıda belirtilmemiş olmakla birlikte Türkiye, Lozan'daki Boğazlar Komisyonu'nu kaldırmak ve bölgeyi askerileştirmek istiyordu.²⁴⁰

Konferans'ta söz alan İngiltere temsilcisi Lord Stanhope ise, “ *Türkiye'nin 1923'ten beri dünyanın durumunun değiştiği yolundaki değerlendirmesine katılıyor ve Milletler Cemiyeti üyelerinin ortak hareketlerinin çok yavaş gerçekleştiğini bu nedenle devletlerin başta kendi savunma güçlerine dayanmaları gereğini kabul ediyordu. Türkiye'nin bugünden farklı haller içinde yapılan bir sözleşmenin değiştirilmesini istemesi doğaldır*” diyordu. Ancak değişimin içeriği hakkında bir görüş belirtmiyordu. Sovyetler Birliği Dışişleri Komiseri Litvinov da Lozan'dan beri durumun değiştiğini kabul ediyor ve “ *barışçı cereyanın kuvveti azalmıştır, yeniden çatışma tehlikesi belirmiştir. Boğazlar'ın Sovyetler Birliği için hayati önemi vardır. Boğazlar hem dış dünyaya açılmasını hem de kıyıları arasındaki bağlantıyı sağlamaktadır. Türkiye şimdiye kadar barışçı davranışını kanıtlamıştır. Ülkesini sınırsız bir biçimde savunmasını sağlayacak önerilerine karşı tutumumuzu bu barışçı davranışı etkilemektedir. Konferans, Karadeniz devletlerinin menfaatlerini de sağlayarak Türkiye'nin haklı isteklerini olumlu karşılamadır*” diyordu.²⁴¹

²³⁸ Vladimir Potyemkin, *Uluslararası İlişkiler Tarihi*, Atilla Tokatlı (çev.), C- IV, İstanbul, May Yayınları, 1980, s. 303.

²³⁹ Ertas, a.g.m. , s. 681.

²⁴⁰ Oran, a.g.e. , s. 373.

²⁴¹ Bilge, a.g.e., s. 116.

Bu konferans, Türkiye'nin SSCB ve İngiltere ile ilişkilerinde yeni gelişmelerin başlangıcını oluşturmuştur. Lozan'da Türk görüşü Rusya tarafından hararetle savunulmuştur. Montreux'de bu cephe birliği bozulmuş, İngiltere ile Sovyetler Birliği'nin Lozan'daki rolleri değişmiş ve bu sefer İngiltere Türk tasarısını savunurken Sovyet Rusya karşı cepheye geçmiştir. Türk- Sovyet ilişkileri Montreux ile beraber bozulma sürecine girerken, Türkiye ile İngiltere arasındaki dostluk daha gelişerek devam etmeye başlamıştır. Türkiye'nin bu iki devlet ile ilişkileri bundan sonra yeni bir seyirde gelişecektir.²⁴²

Ne var ki Türkiye, Montreux Konferansı başlarken Sovyetler Birliği ve İngiltere'nin onayını daha önceden aldığı için Lozan'da olduğu gibi bu defa iki devlet arasında sıkışmaktan kurtulduğunu düşünmüştü. Ancak Sovyetler Birliği'nin ve İngiltere'nin isteklerinin birbirinden çok daha farklı olduğu ortaya çıkmıştır. Özellikle Sovyetler Birliği konferansın ilerleyen zamanlarında isteklerini daha da artırmıştır. Resmi toplantılara paralel olarak Tefik Rüştü Aras'ın Litvinov ile yaptığı ikili görüşmelerde Türkiye açısından sıkıntılı devreler yaşanmıştır. Sovyetler Birliği konferanstan alamayacağı hakları Türkiye ile yapacağı ikili antlaşma ile elde etmeyi denemiştir.²⁴³

Konferansta tartışmalar genel olarak iki soruna odaklanmıştır. İlki Karadeniz'de kıyısı bulunan devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi, diğeri öteki devletlerin savaş filolarının Karadeniz'e geçmesidir. Bu iki sorun, Karadeniz'de kıyısı bulunan bütün devletler için hayatî bir önem taşıyordu. Sovyetler Birliği, bu ülkelerin savunucusu olarak davranmıştır. Karadeniz'de kıyısı bulunmayan devletlerin savaş filolarının bu denize girmelerini mutlak olarak yasaklamak konusunda zorunlu bir sınırlama uygulanmasını istemiştir. Ayrıca Sovyet delegasyonu, Akdeniz ve Okyanuslar ile ilişki kurmalarını sağlayan biricik yol olarak Boğazlardan başka olanakları olmayan Karadeniz kıyısı devletlerine özel bir durum sağlanması ve bu devletlerin her türlü gemilerini Boğazlardan geçirme yetkisini istemekteydi.²⁴⁴

Sovyetler Birliği ticaret gemilerinin Boğazlardan serbestçe geçmesi ilkesini benimsemiştir. Sadece savaş gemilerinin Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin bu

²⁴² Burçak, *a.g.e.*, s. 67.

²⁴³ Bilge, *a.g.e.*, s. 115.

²⁴⁴ Potyemkin, *a.g.e.*, s. 304.

denize geçebilecekleri deniz kuvvetinin, tonaj ve tür bakımından çok kısıtlı olması görüşündeydi. Böylelikle kendi güvenliğini daha iyi koruyabileceği inancındaydı. Aynı zamanda Sovyetler Birliği Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliğini tanıyor ve Boğazların silahlandırılmasının Türkiye'nin yasal hakkı olduğunu kabul ediyordu.²⁴⁵

İngiltere'nin tutumu ise bambaşka bir seyir takip etmiştir. Konferansın ilk oturumlarından başlayarak, İngiltere'nin Türkiye tarafından Boğazlara asker yerleştirilmesi konusunda ileri sürülen istekleri kabul etmeye hazır olduğu görülmüş ama İngiliz diplomasisi, Karadeniz'de kıyısı bulunan devletlerin ve özellikle Sovyetler Birliği'nin özel çıkarlarını göz önünde tutmak istememiştir. İngiliz delegasyonu, Karadeniz'in uluslararası açık deniz kabul edilmesi gerektiği konusunda ısrar etmiştir. Bundan ötürü, Karadeniz'de kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerinin Karadeniz'e girmesine ilişkin her türlü kısıtlamaya karşı çıkmıştır. Ayrıca savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi konusunda kesin koşullar konması gerektiğini de kabul etmiştir. Ama İngilizlere göre bu koşulların Karadeniz'de kıyıları olan devletlerle olmayan devletler için aynı olması gerekiyordu.²⁴⁶

Konferans sürecinde İngiltere Türk tasarısının bazı özelliklerini eleştirmektedir. İngiliz delegesi Lord Stanhope Türk notasında yer almayan askerileştirme meselesine temas ediyordu. İngiltere Boğazların yeniden askerileştirilmesine itiraz etmeyecektir ancak konferans bütün taraflar için âdil bir şekilde yapılmalı ve sözleşme memnunluk verici olmalıydı. Ayrıca Türk tasarısında Boğazlar komisyonundan bahsedilmemesini de eleştirmektedir. Bu uluslararası kuruluşun devamından yana bir tavır sergiliyordu. Diğer taraftan Stanhope Akdeniz ve Süveyş Kanalından geçen İmparatorluk deniz yollarının güvenliğini sağlamak ve Musul- Hayfa petrol borusunu Karadeniz'deki Sovyet üslerinden gelebilecek ani tecavüzlere karşı korumak endişe içerisindeydi. Bu nedenle İngiltere, Lozan Sözleşmesi'nde olduğu gibi bütün gemiler için geçiş serbestisi prensibine dayanan bir sözleşme istemekte ve bu serbesti rejiminde Boğazlar Komisyonu tarafında kontrol edilmesi hususunda ayrıca ısrar etmekteydi.²⁴⁷

²⁴⁵ İnan, *a.g.e.*, s. 53.

²⁴⁶ Pomyemkin, *a.g.e.*, s. 305.

²⁴⁷ Erkin, *a.g.e.*, s. 75.

Ancak Sovyetler Birliği'nin kendi çıkarlarına karşı yönelen bir antlaşmayı imzalamayacağını belirten kesin tutumu, İngiliz Hükümeti'ni birçok isteklerinden vazgeçmek zorunda bırakmıştır. İngiltere isteklerinde çok ileri gitmekten ve böylece de Türkiye ile bir anlaşmaya varılmasına engel olmaktan korkmuştur. İngiltere'ye göre tatmin olmayan bir Türkiye çok kolaylıkla Almanya'nın ağına düşebilirdi. Bu da İngiltere açısından istenilmeyen bir durumdu. İngiliz Hükümeti aynı zamanda konferansın suya düşerek Almanya ve İtalya'nın arayıp da bulamadıkları bir şekle dönüşmesini istememişlerdir. Öte yandan Londra, Sovyetler Birliği'nin imzası olmadan Boğazlar konusunda bir anlaşmaya varılamayacağını kavradığından İngiliz Hükümeti Sovyetler Birliği'nin temel isteklerini kabul etme kararı almıştır.²⁴⁸

Aras başkanlığındaki Türk delegasyonu bir yandan Sovyetlerle dostluğun onarılmaz biçimde sarsılmamasına bir yandan da Türkiye'nin ulusal çıkarlarına ve güvenliğine en yakın tutum içindeki İngiltere ile geliştirmekte olan işbirliğini korumaya özen göstermiştir. Konferansta Türkiye için en önemli bir konu olan Boğazların silahlandırılması konusunda görüş birliği kolaylıkla elde edildiği gibi uluslararası Boğazlar komisyonunun görevlerinin Türk hükümetine geçirilmesinde anlaşmaya varılmıştı. Buna karşılık savaş gemilerinin çeşitli durumlarda geçiş koşullarını saptamak kolay olmamıştı. Bu konuda bir yandan Türkiye'nin güvenlik kaygıları öte yandan Litvinov'un ısrarla savunduğu Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin hak üstünlüğü ve ona karşı İngiltere'nin korumak istediği eşitlik ilkesi arasında bir uzlaşma aranırken çetin tartışmalar çıkmıştı. Sonunda arada kalan Türkiye'yi sıkıntıdan kurtarmak üzere İngiliz başdelegesi Lord Stanley bu konuda bir uzlaşma formülü bulmuş ve bunu hükümetine kabul ettirmişti. Böylece Montreux'un 19. maddesiyle Boğazların savaşta Milletler Cemiyeti yasasından doğabilecek yükümlülükler ve saldırıya uğramış bir devlete, Türkiye'nin taraf olduğu bir yardımlaşma anlaşması uyarınca yapılacak yardım durumu dışında, tüm savaş gemilerine kapalı tutulması öngörülmüştü. Türkiye savaşan ise ya da kendisini yakın bir savaş tehdidi içinde görüyorsa savaş gemilerinin geçişi onun dediğine göre olacaktı.²⁴⁹

20 Temmuz 1936 günü Montreux Boğazlar Sözleşmesi ilgili devletler tarafından imzalanmıştır. Bu sözleşme ile düzenlenen geçiş rejimi Karadeniz'e kıyısı

²⁴⁸ Jivkova, *a.g.e.*, s. 103.

²⁴⁹ Soysal, *a.g.m.*, s. 127- 128.

olan devletlerle, Karadeniz’e kıyısı olmayan devletler arasında bir denge kurulması amaçlanmıştır. Geçiş koşulları, ticaret ve savaş gemileri için her iki sınıftaki gemiler bakımından ayrı ayrı olmak üzere geçiş yapılacak zamanın barış durumu, savaş durumu ve yakın savaş tehlikesi durumuna göre ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Bu sözleşme ile Türkiye’nin Türk boğazları üzerindeki egemenliği ve kontrol yetkisi yeniden tesis edilmiştir. Lozan Boğazlar Sözleşmesi’nin 10. ve 17. maddeleri arasındaki hükümlere göre kurulmuş ve yetkileri belirlenmiş olan “*Uluslararası Komisyon*” Montreux Boğazlar Sözleşmesi’nin 24. madde hükmü ile ortadan kaldırılmış ve komisyonun tüm yetkileri Türkiye’ye devredilmiştir. Türkiye’ye verilmiş olan yetkiler esas olarak savaş gemilerinin boğazlardan geçişi sırasında, bunun Montreux Sözleşmesi hükümleri uyarınca yapılmasının sağlanmasına yönelik olan önemli bir uluslararası sorumluluk niteliğindedir. Savaş gemileri yanında, ticaret gemileri ve uçaklar bakımından da Türkiye, yapılan geçişleri izlemek ve yıllık raporlar hazırlayarak Milletler Cemiyeti’ne vermekle yükümlü tutulmuştur.²⁵⁰

Montreux’de İngiltere, Türk tasarısının görüşülmesine açık destek vermiştir. Sözleşmenin imzalanmasından sonra ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Bu bakımdan Almanya’nın Ankara Büyükelçisi Keller bir raporunda, Türkiye’nin Montreux Sözleşmesi’ndeki başarısının İngiltere’ye borçlu olduğunu, Türk basınında bir süre öncesine kadar devam eden İngiliz aleyhtarı yazı ve görüşlerin tamamen ortadan kalkarak yerini Türk- İngiliz dostluğuna bıraktığını belirtmiştir.²⁵¹

Sovyetler Birliği görünüşte bu konferanstan memnun olmuş gibiydi. Hatta Temmuz 1936’daki İzvestiya gazetesinin yorumuna göre; “*Montreux Konferansı’nın çalışmalarını sonuçlandıran yeni Boğazlar Antlaşması’nın imzalanması, Sovyet diplomasisinin Montreux’da sadece Sovyetler Birliği’nin değil aynı zamanda barış açısından da ısrarla savunulan düşüncenin bir zaferiydi. Sovyet diplomasisinin birinci hedefi, Karadeniz’de barışın güvence altına alınmasıydı. İkinci hedefi ise Sovyetler Birliği’nin gemilerinin Karadeniz’den çıkartılarak Sovyet filosunun bulunduğu diğer yerlere götürülebilme ve geri getirilebilme hakkının tanınmasıydı. Montreux’da imzalanan yeni Boğazlar antlaşması, Sovyetler Birliği’nin hayatı çıkarlarına uygundur. Antlaşma dostumuz olan Türkiye’nin haklı çıkarlarını*

²⁵⁰ Şule Güneş, “Türk Boğazları”, *Odtü Gelişme Dergisi*, Aralık 2007, s. 235.

²⁵¹ Cemil Koçak, *Türk- Alman İlişkileri (1923- 1939)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 116.

sağlamakta ve Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliğini yeniden kurmaktadır. Antlaşmanın hükümleri, barıştan yana olan herkesin isteklerine uygundur. Uluslararası güvenliğin kolektif bir şekilde sağlanmasından yana olanlar, önemli bir meydan savaşından zaferle çıktılar”²⁵² şeklindeydi.

Aslına bakılırsa Sovyetler Birliği için özünde Türkiye’yi konferansta daha çok İngilizlere yakın görmekten kaygılanmıştı. Türk delegasyonu da Sovyetlerin beklenmedik biçimde çıkardığı zorluklardan yakınıyordu. Gerçekte Türk tasarısı yerine İngiliz tasarısının ele alınışı Ankara’da Sovyet Dışişleri Bakanı Karahan ile yapılan danışmalarda öngörülmeleyen noktaların Montreux’da ortaya çıkışı ve bunların yanı sıra Türk- İngiliz yakınlığının uyandırdığı sinirlilik Sovyetlerin tutumunda değişikliklerin yaşanmasına neden olmuştur. Sonuçta bu konferansla birlikte Türk- Sovyet ilişkileri bir sarsıntı geçirmesine rağmen Türk- İngiliz ilişkileri güçlenmiş bulunuyordu.²⁵³

4.2. İngiltere Kral’ından Barışma Ziyareti

Türk- Sovyet ilişkilerinde bir duraksama başladığı sırada Türk- İngiliz ilişkilerinin gelişmekte olduğu bu dönemde İngiltere Kralı VIII. Edward’ın Akdeniz’de yaptığı deniz gezisi sırasında, Atatürk’ün konuğu olarak 4 Eylül 1936’da İstanbul’a gelmiştir.

Kral, 3 Eylül günü Türk karasularına gelmiş ve Orgeneral Fahrettin Altay’ın başkanlığında bulunan Türk heyeti tarafından karşılanmıştır. O gün Kral, Birinci Dünya Savaşı’nda batmış olan Triomf zırhlısı denizcilerini törenle anarak, Türk denizcileri tarafından hazırlanan çelengi suya bırakmıştır. Ardından Seddilbahir’deki mezarlıkları ziyaret etmiş, Çanakkale ve Kilya’ya da uğrayan misafir, halkın gösterileriyle karşılanmıştır. Kral ayrıca Conk bayırındaki Mehmetçik abidesini de ziyaret ederek buraya da bir çelenk koymuştur. 4 Eylül günü İstanbul’a gelen Kral, Tophane rıhtımında Atatürk tarafından karşılanmıştır. Atatürk ile müzeleri gezerek gece de kendisi adına düzenlenen şenliklere katılmıştır.²⁵⁴

²⁵² Süleyman Kocabaş, *Türkiye’nin Camı Boğazlar*, s. 156.

²⁵³ Soysal, *a.g.m.*, s. 129.

²⁵⁴ *Cumhuriyet*, 4- 5 Eylül 1936.

Kral 8 Eylül'de Türkiye'den ayrılmıştır ve İstanbul'da misafir kaldığı müddet içinde İstanbul halkı tarafından sevinçle karşılanmıştır. Her ne kadar bu gezi Kral tatilde olduğu için gayri resmî yapılmış olsa da sonucu başarılı olmuştur.²⁵⁵

İngiliz Büyükelçisi Loraine ile Kral VIII. Edward açısından ziyaret diplomatik başarıydı. Birinci Dünya Savaşı'nda düşmanı olan Türk kamuoyunu psikolojik olarak İngiltere saflarına çekmiştir. Türk kamuoyunda bu yeni havanın yayılmasında Kral VIII. Edward Türkiye gezisi boyunca Türk halkına gösterdiği sempati de yardımcı olmuştur. Hem Türk basınında hem de İngiltere basınında bu ziyaret çok olumlu bir atmosfer oluşmuştur.

Türk basını Kral'ın gelişini ve gidişini yakından takip etmiştir. Kral'ın bu barışma ziyareti ile ilgili dostça yazılar yazılmıştır. 3 Eylül 1936'da Yunus Nadi *“İngiltere Kral'ı Türkiye Sularında”* başlığıyla; *“İngiltere Kralı Majeste VIII. Edward bugün Çanakkale açıklarında Türk sularına gelmiş olacaklar ve Türkiye'de ilk ziyaret edeceği yer Gelibolu Yarımadası'nın Dünya Savaşı'nda harp sahası olan yerleridir. Majeste şahsan çok sevimli ve çok sevilmiş bir insandır. Yalnız hükümdar hanedanına pek kuvvetli kalbi bağlarla bağlı olan İngiliz milleti tarafından değil, hemen hemen bütün dünya insanlarınca da öyledir. Onun sıcak davranışları bütün dünyanın takdir ve sempatisini kendi üzerine çekmektedir. İşte bugün Çanakkale'de Türk sularına ve Türk topraklarına gelecek olan Majeste İngiliz Kralı'nın yüksek şahsında böyle bir barış dostunu selamlıyoruz”*²⁵⁶ diyerek memnunluğunu ifade etmiştir.

4 Eylül'de bu konuyla ilgili görüşlerini yazan Falih Rıfkı Atay *“Asil Misafirimiz”* başlığıyla; *“ Kral Edward İstanbul halkının misafiridirler. Kendilerini karşılayan Atatürk'ün selamında bütün vatandaşların candan hürmetini kabul etmelerini rica ederiz. Bu ziyaretin özelliği İngiliz milletine ve Türk halkının coşkun sevincine tercüman olacaktır. İngiliz menfaatleri ile Türkiye menfaatleri arasında hiçbir uyumsuzluk yoktur. Milli politikalarımız gerçekten barışçıldır ve uluslararası düzenin devam etmesini isteyen herkes ve her teşebbüsle el birliğinde bulunmaya vardır. İngiltere, Birinci Dünya Savaşı faciasından beri kendi içinde ve dışında baş gösteren bütün anlaşmazlıkları uzlaşma yoluyla halletmek hususunda kararlılığını göstermiştir. Türk Milleti hepsi birbirinden kıymetli hatıraları anacak ve hükümdarın*

²⁵⁵ *Ulus*, 9 Eylül 1936.

²⁵⁶ *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1936.

bu ziyaretini hiçbir zaman unutmayacaktır”²⁵⁷ şeklinde hoşnutluğunu dile getirmiştir.

Yine 4 Eylül günü Türk basınından Akşam gazetesinde Necmeddin Sadak İngiltere Kral’ın İstanbul’a gelişine geniş bir yer ayırarak; *“Türk ve İngiliz milletlerinin birbirlerini tanıyıp anlamaları, hatta sevmeleri Çanakkale’de başlamıştır denebilir. İnsanların hayatında olduğu gibi milletlerin tarihinde de böyle kötü hadiseler yaşanabilir. Ancak barış ve milletler arasında anlaşmayı özleyen iki devlet olmakla birlikte, Türkiye ve İngiltere aynı yolun yolcusudur*”²⁵⁸ yorumlarını yapmıştır.

İngiliz basınında ise Türk basınında olduğu gibi dost yazılar yazılmıştır. Daily Telegraph gazetesi 5 Eylül 1936 tarihinde *“Türkiye’de Şahane Bir Hareket”* başlığı altındaki yazısı; *“Biz İstanbul’un Kral Edward’a hayret edilecek derecede güzel bir karşılama yapılmasından memnunuz. Eski düşmanlıklar son olarak bir tarafa bırakılarak Türk- İngiliz münasebetinde yeni bir safhanın açılışına işaretir. İngilizlerin Kemal Atatürk’e karşı özel bir sempatisi vardır”* şeklindedir.²⁵⁹

The Newyork Times gazetesi 5 Eylül 1936 yılı yazısında Kral’ın Atatürk tarafından Tophane’de karaya çıkışında çok samimi bir şekilde karşılandığını ve Türk basınının İngiliz dostluğu ile ilgili yazılarla dolu olduğuna vurgu yapmıştır.²⁶⁰

Türkiye İngiltere arasında Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile başlayan gelişme, Kral’ın İstanbul’u ziyareti ile iyice pekişmiştir. Bu durum her iki ülkenin dış politikasını olumlu yönde etkileyen gelişmelerdir. Bu yakınlık siyasî ilişkilere olumlu yansıdığı gibi ticarî ilişkilerde de aynı şekilde yansımıştır. 1936 yılında Karabük Demir Çelik Fabrikaları inşaatı Brassert adlı İngiliz firmasına verilmiştir. Hâlbuki Almanya’nın Krupp firması İngiltere’den daha elverişli koşullar önerirken Türkiye tarafından kabul edilmemiştir. İngiliz Alexsander Gibb Partners ve Türk İnşaat Limited firmaları arasında imzalanan sözleşme gereğince, İngiltere İstanbul limanı gibi kamu inşaatlarını, Diyarbakır’dan İran sınırına uzanan demiryolu hattının ölçülmesi, Anadolu’da sulama sistemleri ve diğer tesislerin yapımına katkı hakkını elde ediyordu.²⁶¹

²⁵⁷ *Ulus*, 4 Eylül 1936.

²⁵⁸ *Akşam*, 4 Eylül 1936.

²⁵⁹ Hikmet Özdemir, *Atatürk ve İngiltere*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2004, s. 310.

²⁶⁰ *A.g.e.*, s. 313.

²⁶¹ Özdemir, *a.g.e.*, s. 73.

4.3. 1937- 1938 Arası İki Ülke İlişkileri

4.3.1. Sadabad Paktı ve Dolaylı İşbirliği Süreci

Haziran 1930'da İngiltere'nin manda yönetimine son vererek bağımsızlığını tanıdığı Irak, iki güçlü komşusu İran ve Türkiye ile yakınlaşmak istiyordu. Bu amaçla Temmuz 1931'de Kral Faysal ve Başbakan Nuri Said Paşa Türkiye'ye bir ziyarette bulundu. Böylece Irak ile Türkiye arasında daha alt düzeyde devam eden görüşmeler oldu. Bu görüşmelerdeki konu ise sınırdaki Kürt aşiretlerinin çıkarabileceği olası sorunlar üzerineydi. Türkiye, 1933 yılında Irak'ın Irak- İran-Türkiye arasında bir saldırmazlık antlaşması imzalanması önerisine Sovyetler Birliği ve İngiltere'nin de dâhil olması gerektiği cevabını vermiştir. Çünkü 1930 antlaşması Irak'a tam bağımsızlık kazandırmamış ve İngiltere'nin Irak'ın dış politikasını denetim altında tutmasına olanak sağlamıştı. Dolayısıyla İngiltere'nin bulunmayacağı bir saldırmazlık antlaşmasında, serbest iradeye sahip olmayan Irak'ın tek başına yer alması anlamsızdı. Ayrıca Türkiye, 1929 Protokolüyle Sovyetler Birliği'ne danışmadan böyle bir antlaşmaya girmeme sözünü vermişti. Türkiye'nin sadece İngiltere'nin yer alacağı bir antlaşmada bulunmasını Sovyetler Birliği hoş karşılamayacaktı. Türkiye bu nedenle, Sovyetler Birliği'nin de bu antlaşmada taraf olması gerektiğini ileri sürdü. Bunun üzerine öneri hem İngiltere'ye hem de Sovyetler Birliği'ne götürüldü. Ama İngiltere bu dönemde, Briand- Kellogg Paktı ve Milletler Cemiyeti güvenceleri olduğu için bölgesel paktlara girmeme politikası uyguluyordu. Bu nedenle teklifi reddetti. Sovyetler Birliği'nin tek başına pakta yer almasını uygun görmeyen üç devlet önerilerini geri çekti. 2 Ekim 1935'te Cenevre'de İran, Irak ve Türkiye arasında anlaşma parafe edildi. Ancak imza için iki yıla yakın beklendi. Bunun nedeni ise hem Irak ile İran arasındaki sınır anlaşmazlığının çözüme kavuşturulamamış olması hem de Irak'ın dört büyük devlet arasında tek Arap ülkesi olmasıydı ki Irak tek Arap ülkesi olarak pakta yer almak istemiyordu. Aynı zamanda Irak başkanı olan Haşimî de böyle bir pakta yer almak istemiyordu. 1936 yılında Haşimî'nin yerine başbakanlığa geçen Bekir Sıtkı Paşa ile birlikte Irak pakta imza atma kararı aldı. Böylece 8 Temmuz 1937'de Tahran'da Sadabad Sarayı'nda İran, Irak, Afganistan ve Türkiye dışişleri bakanlarının

Cenevre’de parafe ettikleri metni imzaladılar. Bu pakt askerî bir ittifak değil, bir tarafsızlık ve saldırmazlık antlaşmasıydı.²⁶²

Pakt, anti- revizyonist devletler, özellikle İngiltere tarafından olumlu karşılanmıştır. Aslında paktın imzalanması sırasında Irak hala İngiliz nüfuzu altında bulunuyordu. Bu yüzden İngiltere’nin rızasını almadan Irak’ın pakta katılması mümkün değildi.²⁶³

İngiltere ile ilişkilerde Sadabad Paktı ile kurulan dolaylı işbirliği bundan sonra gerçekleştirilecek olan Nyon Konferansı ile ilişkiler daha da yakınlık dönemine girecek, bu konferansta Türkiye İngiltere ile aynı yolda olduğunu somut adımlarla gösterecektir.

4.3.2. Nyon Konferansı

İspanya 1936 Şubat’ında yapılan seçimler üzerine bir Halk Cephesi Hükümeti kurulmuştu. Bunun ordu, kilise ve sağcı politikacılarda uyandırdığı tepki ülkeyi 18 Temmuz’da başlayıp 1939’da sona erecek olan bir iç savaşa sürükleyecekti. Çatışmaların başlangıcından birkaç hafta sonra İtalya, Portekiz ve Almanya’nın General Franko liderliğindeki isyancılara yardıma girişmesi, buna karşılık Sovyetler Birliği’nin de Madrid Hükümeti’ne yardımda bulunması bu olguyu hızla uluslararası alana getirmiş ancak İngiltere’nin önyak olduğu yatıştırıcı politikası sayesinde 1939 yılında başlayan İkinci Dünya Savaşı’nın gecikmesini sağlamıştır. İspanya iç savaşı çıkınca, ilk ve en çok kaygılanan devlet Fransa olmuştur. Fransız yöneticileri güneydeki bu komşu ülkenin dış kışkırtma ve karışmalara sahne olarak Avrupa’yı bir savaşa sürükleyebileceğinden kaygılıydı. Fransa kendisi gibi diğer devletlerinde İspanya iç savaşına karışmamasını sağlamak üzere 2 Ağustos’ta Sovyetler Birliği, Almanya ve Portekiz ile temasa geçmiştir. İngiltere de Fransa ile aynı doğrultuda karara varmıştır. Bunun üzerine 15 Ağustos’ta iki devlet aralarında Paris’te “*Karışmaktan Kaçınma Demeci*” ni imzalamışlardı. İmzalanan bu demece göre;

“Fransız ve İngiliz Hükümetleri İspanya’nın içişlerine doğrudan ya da dolaylı olarak herhangi bir biçimde karışmaktan kesinlikle kaçınmaya karar vermişlerdir. İki hükümet İspanya’da herhangi bir tarafa silah, cephane ve savaş gereçlerinin, her türlü uçak ve parçalarının, savaş gemilerinin doğrudan ya da

²⁶² Oran, *a.g.e.*, s. 367- 368.

²⁶³ Mehmet Gönübol, Cem Sar, *a.g.e.*, s. 108.

dolaylı biçimde satımı yasaklanmak niyetindedir.” Türkiye ile birlikte 26 Avrupa devletinin büyükelçileri 9 Eylül’de Londra’da “*Karışmaktan Kaçınma Komitesi*” nin ilk toplantısını yapmışlardır. Ne var ki antlaşmaya imza atmalarına karşılık İtalya, Almanya ve Portekiz’in İspanya’daki isyancı kuvvetlere yardıma başladığı ortaya çıkınca komitede gergin hava doğmuş, özellikle Sovyetler Birliği bu davranışları sert bir şekilde eleştirmiştir.²⁶⁴

İspanya iç savaşı başladığı sırada, Fransa Hükümeti bir Akdeniz Paktı yapılması için girişime geçmiş bulunmaktaydı. Bu konuda ilk başvurduğu devlet İngiltere olmuştur. Fransa Dışişleri Bakanı Delbos’un 22 Temmuz’da Londra Büyükelçiliği aracılığıyla İngiliz Dışişleri’ne sunduğu notadan anlaşıldığına göre Fransa, İngiltere, Türkiye, İspanya, Yugoslavya ve Yunanistan gibi Akdeniz devletlerinin Akdeniz’de güvenlik ve barışın sürdürülmesi amacıyla bir pakt yapmalarını öneriyordu. Eğer isteniyorsa Sovyetler Birliği, Bulgaristan ve Romanya’nın da katılabileceğini, bu sınırlara denizden ve havadan saldırı olursa, bağıtlı tarafların birbirine yardım edebileceğini düşünüyordu. Ancak İngiltere bu pakt önersine sıcak bakmıyordu. Çünkü İngiltere’ye göre İtalya böyle bir pakta yanaşmazdı, yanaşsa da onu kendi emelleri için kullanmak isteyebilirdi. İtalya aynı zamanda bu dönemde Almanya ile yakınlaşıyor ve İspanya iç savaşında onunla işbirliği yapıyordu. Öte yandan İngiltere Sovyetler Birliği’nin Akdeniz’e inmesini de iyi karşılamıyordu. Şimdilik İngilizlerin isteği Akdeniz’de bir revizyonun olmaması idi. Türkiye ise böyle bir durumda İspanya iç savaşına karışmaktan kaçınmakla birlikte özellikle İngiltere ile sıkı bir işbirliği içinde bulunuyordu.²⁶⁵

Zaman ilerledikçe yatıştırma politikasının etkili olmadığı düşünülmüştür. Çünkü Akdeniz’de kimlikleri kesin olarak bilinmemekle birlikte, İtalyan donanmasına mensup oldukları tahmin edilen birtakım denizaltı gemileri ortaya çıkmıştır. Bunlar, bir kısım İspanyol gemilerinden başka Rus ve İngiliz gemilerini de batırmakta idiler. Gemilere saldırı bu dönemde Türkiye’nin kara sularına da geçmiştir. Bunun üzerine Türk Dışişleri Bakanı Aras, Ankara’daki yabancı elçiliklere verdiği bir notada Çanakkale Boğazı önünde batırılmış bulunan İspanyol gemileri hakkında hükümetin resmi inceleme başlattığını bildirmiş ve Türkiye Cumhuriyeti’nin bu bölgelerde keşif amaçlı araştırmalar yaptığını ancak bir sonuç

²⁶⁴ Soysal, *a.g.m.*, s. 141- 142.

²⁶⁵ Soysal, *a.g.m.*, s. 144- 145.

alınmadığını söylemiştir. Gemiler bulunduğu takdirde Türk memurlarının emirlerine uyulmadığı takdirde ise gemilerin zorla yok edileceği talimatı verdiğini de ifade etmiştir. İşte bu sıralarda, Akdeniz’de meydana gelen korsanlık hadiselerine karşı sıkı tedbirler alınmak üzere İngiltere ve Fransa tarafından Akdeniz Konferansı’nın toplanması fikri ortaya atılmıştır.²⁶⁶

Nyon Konferansı Türk tarihi açısından Lozan’dan sonra en önemli toplantı olmuştur. Lozan Konferansı dış politikada Türkiye’yi Sovyet Rusya ile ilişkileri geliştirme sürecine sokarken, Nyon Konferansı ise bu ilişkiye son verilerek Batı ile birlikte harekete başlamasının ilk adımını atmıştır. Bu konferans sadece dış politikada etkisini göstermemiş Türkiye’nin iç politikasında da değişikliklerin yaşanmasına neden olmuştur. Türkiye Nyon’a daveti kabul etmiştir. Milletler Cemiyeti toplantısı için zaten Cenevre’ye gitmiş olan Tefik Rüşti Aras’ın toplantıya katılması kararlaştırılmış ve kendisine bu yolda talimat verilmiştir.²⁶⁷

10 Eylül 1937 günü konferans İsviçre’nin Nyon şehrinde toplanmıştır. Nyon konferansı olarak adlandırılan bu konferansa Türkiye’nin yanı sıra Arnavutluk, Bulgaristan, Mısır, Fransa, Romanya, Sovyet Rusya, Yugoslavya ve Yunanistan katılmıştır. Konferansta İngiliz ve Fransızların öne sürdükleri ilk teklif Akdeniz’i çeşitli bölgelere ayırarak, buralarda karakollar tesis etmek şeklinde idi. Buna göre Malta’nın batısından itibaren Batı Akdeniz’de karakolluk vazifesi İngiliz ve Fransızlara, Kuzey Ege bölgesini ise Türkiye, Yunanistan ve Sovyet Rusya’ya verilmekteydi. İkinci gün yapılan toplantıda iki saat görüşmelerin ardından konferans delegeleri tarafından, her memleketin kendi karasularında kontrol icra edeceği ve bütün Akdeniz’deki kontrolün Fransa ve İngiltere tarafından yapılacağı şeklinde kararlar alınmıştır.²⁶⁸

Nyon’da katılımcı devletlerle müzakereler gerçekleştirilirken Türkiye’de bu durum iç politikaya da yansımıştır. Bu konferansta Cumhurbaşkanı Atatürk ile Başbakan İnönü arasında görüş ayrılıklarının yaşanmasına sebebiyet vermiştir. İsmet İnönü, Akdeniz devleti olarak Nyon konferanslarına katıldıklarını ancak antlaşmanın, *“imzalayan devletlerin donanmaları anlaşmaya dâhil bir devletin limanlarında ikmal yapabilir”* maddesine göre İngiliz ya da Fransız donanmaları gelip Türk

²⁶⁶ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004, s. 625- 626.

²⁶⁷ Gürün, *a.g.e.*, s. 484-486.

²⁶⁸ Soyak, *a.g.e.*, s. 630- 631.

limanlarından ikmal yapabilir endişesini taşıyordu. Bu durum fiili olarak İtalya aleyhine bir düşmanlık gibi algılanabilirdi. İnönü, Akdeniz devleti olarak bu konferansa katılmanın normal olduğu düşüncesindeydi ancak fiili bir hareket için dikkatli olunması gerektiğini savunuyordu.²⁶⁹

Durum her ne kadar ileriki dönemde hükümet krizi yaşatsa da bu konferansta alınan uygulamalara bir ay devam edilmiş ve olumlu sonuç alınmıştır. Yapılan tatbikatlar sonucu denizaltı saldırıları tamamen durdurulmuştur. Nyon Antlaşması'nı imzalayan devletler, 17 Eylül 1937 günü Cenevre'de bir ek anlaşma imzalayarak, Nyon Antlaşması hükümlerinin korsan uçaklarla, korsan savaş gemilerine karşı da uygulanmasını kararlaştırmışlardır.²⁷⁰ Nyon Konferansı ile birlikte Türkiye Batı ile ittifak kurma yolunda önemli bir adımını daha atmıştır.

4.4. Üçlü İttifak Arifesinde İki Ülke İlişkileri

1938 yılı başından itibaren Avrupa'da uluslararası ilişkiler giderek gerginleşmeye, özellikle İtalya ve Almanya daha da saldırganlaşmaya başlamıştı. Böyle bir ortamda Türkiye Almanya, SSCB ve İngiltere gibi büyük güçlere karşı etkin bir diplomatik çaba göstermeye başlamıştır. Buna göre Türkiye, coğrafyasının da yardımıyla hem İngiltere'yi hem de Almanya'yı Türkiye'nin savaşa girmesinin, her iki ülkenin menfaatlerine aykırı olduğuna inandırmaya çalışmıştır. Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı başlamadan 18 ay önce, Türkiye'nin niyetini yansıtan kendisini Avrupa'nın en kuvvetli ekonomik ve politik güçleri olarak gördüğü İngiltere ve Sovyetler Birliği'ne göre hizalamaktı. Bu sırada, 1938'in başlarında Türkiye

²⁶⁹ İsmet İnönü, *Hatıralar*, Ankara, Bilgi Yayınevi, Ağustos 2006, s. 543. Nyon Konferansı sonunda oluşan metnin Nyon Antlaşması olarak imzaya açılması ve Aras'ın da bu konuda hükümetten talimat ve imza yetkisi istemesi, dış politika konusunda önemli bir anlaşmazlığın yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Çünkü bu sırada İstanbul/ Florya'da olan Atatürk ile Ankara'da bulunan İnönü, antlaşmanın imzalanması konusunda Aras'a farklı ve çelişkili talimatlar vermişlerdir. Atatürk dış politika ile ilgili konularda yakından ilgilenmiş, Aras ile doğrudan ilişki kurarak, temel politikayı saptamıştır. Ancak bu durumda Atatürk ile İnönü arasında anlaşmazlık konusu olmaya aday iki önemli sorun bulunuyordu. Birincisi, hükümetin sorumluluğunda olan dış politikanın Cumhurbaşkanınca saptanıyor olması İnönü'nün onaylayabileceği bir davranış değildi. Bir diğeri Türkiye'nin izlemesi gereken dış politika konusunda Cumhurbaşkanı ile Başvekil arasındaki görüş farklılığıydı. Atatürk, Türkiye'nin bu sırada İngiltere ve Fransa ile yakınlaşması gerektiğini ve bunun için de Nyon Antlaşması'nın önemli bir fırsat olduğunu savunurken; İnönü, Batılı ülkelere yakınlaşma konusunda daha dikkatli bir politika izlenmesinden yanaydı. Sonuçta Nyon Konferansı'na Türkiye'nin imza atması İsmet İnönü'nün başvekillikten çekilmesine neden olan olaylardan biridir. (Detaylı bilgi için bkz. Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938- 1945)*, İstanbul, Cilt I. , İletişim Yayınları, 2003, s. 47-76.)

²⁷⁰ Gürün, *a.g.e.*, s. 501.

muhtemelen bölgesel sorunların çözümünde isteksiz davranan Fransa hariç bütün büyük güçleri iyi idare etmiştir. O dönemde Türkiye'nin Almanya'ya sunduğu Türkiye'ye en dost ülkeler listesi, olağandışı bir birleştirmeyi oluşturuyordu. Liste sırasıyla Almanya, İngiltere, ABD, İtalya ve en son olarak Fransa'dan oluşuyordu.²⁷¹ Türkiye bu süreçte İngiltere'ye yakın olmakla birlikte diğer devletleri de göz ardı etmeyen bir siyaset takip etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sürecince Türkiye'nin izlediği dış politika 1930'lu yıllarda oluşturduğu dış politika ile paralellik göstermektedir. Türkiye bu dönemde Batı ile yakınlaşmaya; Batı ise, özellikle İngiltere, Türkiye'ye karşı katı ve uzak tutumunu terk etmeye başlamıştır. Her iki tarafında birbirine yaklaşmalarındaki ana etken Avrupa'da, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Versay sistemini beğenmeyen Almanya'nın ve Akdeniz'de tehdit haline gelen İtalya'nın revizyonist tutumlarıdır. Bu devletlerin açık ve gizli faaliyetleri Fransa ve İngiltere'yi tedirginliğe sevk etmiştir. Aslında Türkiye de Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulmaya çalışılan sisteme karşı çıkmış ve Milli Mücadele'yi gerçekleştirmiş, Sevr'in yerine Lozan'ı koymuştur. Hatta 1930'lu yıllarda Lozan'dan arta kalan Boğazlar meselesini de kendi isteği doğrultusunda değiştirmeyi başarmıştır. Ancak Türkiye'nin uyguladığı yöntem revizyonist devletlerden farklı bir şekilde olmuştur. Çünkü Türkiye, sorunlarının çözümünü kuvvet gösterileri ile değil, uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu nedenle Türkiye revizyonist devletlerle aynı kapsamda değerlendirilmemiştir. Türkiye'nin bu tür yaklaşımı Batı ile gerçekleşen ittifakına zemin hazırlamasına paralel olarak, Türk-Sovyet ilişkilerinde ise uzaklaşma meydana gelmiştir. Türkiye 1930'lu yılların sonunda dış politika adımlarını atarken Sovyet Rusya faktörünü daima göz önünde tutmuştur. Türkiye, Sovyet Rusya'nın Batılı devletlere yakınlaşmasından etkilenerek, bu devletle İngiltere arasında bir yakınlaşma sağlanacağını, bunun da kendi çıkarları açısından uygun olduğunu düşünmüştür. Ama her şey Türkiye'nin istediği gibi gerçekleşmemiştir. Türkiye 1939 yılı ve sonrasında zaman zaman İngiltere ve Sovyet Rusya arasında yakınlaşmadan yararlanan devlet değil, hiç istemediği halde bu iki devletten birini tercih etmek zorunda kalan bir devlet olmuştur. Türkiye hem Avrupa'dan hem de Akdeniz'den yönelecek bir saldırıya karşı ittifak ilişkilerini

²⁷¹ Wayne Bowen, "Türkiye ve İkinci Dünya Savaşı: Taraflı Fakat Savaşmayan Ülke", Mehmet Emin Baysal (çev.), *Türkler*, C. 16, s. 804.

çeşitlendirmek gerektiğini, bu tehdidi önleyebilmek için tek gücün de İngiltere’de bulunduğunu hesaplayarak hareket etmiştir.²⁷²

4.4.1. Üçlü İttifakın Hazırlanış Aşaması

Üçlü ittifakın gerçekleşmesi yolunda atılan ilk adım Eylül 1938 yılında Fransa tarafından atılmıştır. İttifak önerisi Fransa Dışişleri Bakanı Georges Bonnet tarafından Büyükelçi Suat Davaz’a yapılmıştır. Davaz Fransızlardan gelen teklifi Başbakan Celal Bayar ve Dışişleri Bakanı Aras’a şahsen Ankara’ya gelerek ulaştırmıştır. Bu teklifin esaslarına göre; *“Taraflardan birisi savaşta olduğu takdirde diğeri tarafsızlık tutumu almalıdır. Güçlük halinde işbirliği için danışmak göz önünde tutulmalıdır. Taraflar toprakları üzerinde diğerine düşman oluşumlar barındırmamalıdır. İngiliz Hükümeti’nin buna katılması şarttır”* şeklindedir. Fransız teklifi ve ona verilecek cevap konusunda Aras tarafından İngilizlere bilgi verirken şart olarak da İngiltere’nin katılmasını ileri sürdüğünü söylemiştir. Ancak İngiltere böyle bir antlaşmaya katılmak arzusunda olmadığını ve kendisine resmen bir teklif yapılırsa bunu reddetmek zorunda kalacağını Ankara’daki Büyükelçi aracılığı ile Türk Hükümeti’ne duyurmuştur. İngilizlere göre böyle bir ittifak üç devletin dostluğuna yeni bir unsur eklemeyecektir. Böyle bir anlaşma yapıldığında muhtemelen Yunanistan ile de böyle bir antlaşma imzalanması gerekecektir ki bu durumda dörtlü bir antlaşma ortaya çıkacaktır. Böyle bir sonuç Almanya ve İtalya tarafından kötü karşılanabilirdi. Sonuçta bu görüşme ve fikir alış- verişinden bir sonuç çıkmamış ve konu 1939 yılına sarkmıştır.²⁷³

Türkiye aslında 1935 yılından sonra Avrupa’daki buhranların etkisiyle Sovyetler Birliği ile olan ilişkileriyle bağdaşacak biçimde Batılılarla ittifak eğilimi göstermiştir. Ancak İngiltere o sıralarda Mihver Devletleri’ni yani Almanya ve İtalya’yı kışkırtmak istemediğinden duraksama göstermiş, bu duraksama 1939 yılına kadar sürmüştür. İlk olarak Almanya’nın 15 Mart 1939’da Çekoslovakya’yı işgal etmesiyle başlayan hareketlilik Arnavutluğun 7 Nisan 1939 yılında İtalya tarafından istilasıyla devam etmiştir. Bu olaylar İngiltere’nin tutumunda değişiklik yaşanmasına

²⁷² Süleyman Tüzün, “İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı Dönemi Türk Dış Politikası (1938- 1950)”, *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, Süleyman İnan- Ercan Haytoğlu (ed.), Ankara, Anı Yayıncılık, 2007, s. 238- 240.

²⁷³ *Montreux ve Savaş Öncesi Yılları*, s. 188- 191.

neden olduğu gibi Türkiye'yi de ittifak arayışına zorlamıştır. Çünkü Almanya ve İtalya'nın yayılmacı siyaseti Türkiye'nin hem Akdeniz'den hem de Balkanlar'dan tehdit altına girmesi anlamına geliyordu. Türkiye sınırlarına yaklaşan bu tehdit karşısında ittifak için değişik alternatifler üzerinde durmuştur. Bunlardan biri Balkanlar'dan Türkiye'ye yönelecek Alman tehdidini önlemek için Londra Büyükelçisi Tevfik Rüştü Aras'ın işgalden önce (30 Mart 1939'da) İngiliz Dışişleri Bakanı Viscount Halifax ile görüşmesinde ileri sürdüğü İngiltere'nin desteği ile Romanya, Polonya, SSCB ve Türkiye arasında bir saldırmazlık paktı önerisi olmuştur. Diğer bir alternatif ise, İtalya'yı Alman safından ayırmak ve Akdeniz'den gelebilecek Alman saldırısını önlemek için 19 Ocak 1937 tarihli İngiliz- İtalyan anlaşmasına Türkiye ile birlikte Yunanistan ve Yugoslavya'nın da dâhil edilmesi idi. Böylece güçlü bir Akdeniz ve Güneydoğu Avrupa bloğu oluşturulmuş olacaktı.²⁷⁴ Ancak Türkiye'nin İngiltere, Fransa ve SSCB'nin de içinde olduğu bir pakt fikri düşününceden öteye geçemeyecektir.

Arnavutluk'un işgalden sonra İngiltere ve Fransa 13 Nisan 1939'da Yunanistan ve Romanya'ya garanti vermiştir. İngiltere teklifini aynı gün Türkiye'ye de yapmıştır. Türkiye bu İngiliz teklifine 15 Nisan'da verdiği cevabında, İtalya'nın Arnavutluğa yerleşmesinden duyduğu endişeyi gizlememiş ve *"Akdeniz'in İtalyan egemenliği altına düşmesi ihtimali, İngiltere için olduğu kadar, Türkiye için de açık bir tehlike teşkil eder"* demiştir. Türkiye İngiltere'nin garantisini kabul etmekle beraber bunun tek taraflı değil iki taraflı olmasını istemiştir. Çünkü İngiltere'nin garantisini kabul etmekle yani Mihver'e karşı açıkça cephe almakla, Mihver'in düşmanlık ve kızgınlığını üzerine çekmiş olacaktı. Bu ise Türkiye'nin bir savaş tehlikesi karşısında kalması demektir. Türkiye'nin bu iki taraflı garanti isteği İngiltere tarafından da benimsenmiş ve iki taraf arasında görüşmeler başlamıştır.²⁷⁵

4.4.2. Almanya'nın Tutumuyla Gelişen Ortak Payda

Türkiye bu görüşmelere başlamadan önce özellikle Almanya ile ilişkilerinin devam etmesine özen göstermiştir. Çünkü Türkiye'ye göre Almanya taleplerinde

²⁷⁴ Süleyman Seydi, "İngiltere'nin Türk- Sovyet İlişkilerini İyileştirme Çabaları (1939- 1940)", *Arayışlar*, No. 13, 2005, s. 98.

²⁷⁵ Armaoğlu, *a.g.e.* ,s.s. 352- 353. ; Rıfki Salim Burçak, İkinci Cihan Savaşı'nda Boğazlar Meselesi, <www.politics.ankara.edu.tr/dergi> (20.04.2009) , s. 193.

meşru sınırlar içerisinde kaldığı sürece Almanya'nın davalarına sempati ile bakıyordu. Türkiye Versay Antlaşması'nı Sevr Antlaşması ile karşılaştırdığı zaman Almanya'yı haklı görüyordu.²⁷⁶ Nitekim Almanya'da özellikle 1936 yılından itibaren ticarî ve ekonomik ilişkilerle Türkiye üzerinde hegemonyasını kurmaya çalışıyordu. Almanya iktisadî nüfuzu ile Türk- İngiliz ve Türk- Sovyet ilişkilerini bozarak Türkiye'yi kendi yanına çekmeye çalışıyordu. Almanya'nın bu çabalarının 1936 yılından sonra artmasının nedeni ise Lozan'da kabul edilen Boğazlar rejiminin Montreux'de değiştirilmiş olmasıdır. Boğazların uluslararası egemenliğinden Türkiye'nin egemenliğine geçmesi Almanya'nın ve diğer büyük devletlerin Türkiye'ye olan ihtiyacını artırmıştır.²⁷⁷

Ancak Türkiye'nin Almanya'ya karşı ılımlı tutumunda değişiklikler yaşanmıştır. Almanya, üzerinde geniş bir Alman nüfusu barındıran Çekoslovakya'nın Südetler bölgesinde hak talebinde bulunmuştur. Bu talep 1938 yılı sonbaharında gerçekleştirilen Münih Antlaşması²⁷⁸ ile Almanya'ya tanınmıştır. Böylece Almanya yayılmacı politikasında önemli bir aşamayı tamamlamıştır. Südetler sorununda Almanya'nın amacı Almanları tek bir devlet çatısı altında birleştirebilmektir. Almanya'nın Çekoslovakya'nın Südetler bölgesini ilhakıyla başlayan askerî harekâtı durmamış, tam aksine genişlemiştir. Alman ordusu 15 Mart 1939'da Prag'a girdiğinde, tüm Çekoslovakya Alman işgaline uğramış oluyordu. Nitekim Prag işgaline dek Almanya, yayılmacı politikasını tüm Almanları tek bir devletin sınırları içinde toplamak temeline dayanıyordu. Çekoslovakya'nın tamamen işgali ile Almanya artık Avrupa'da "*Hayat Alanı*" ve "*Yeni Düzen*" gibi sınırsız bir politikayı gündeme getirmiştir. Sınırları Balkanlara dayanmış ve yayılma hedefinin

²⁷⁶ Rıfki Salim Burçak, *Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerinde Tesirleri*, Ankara, Gazi Üniversitesi Basın- Yayın Yüksekokulu Basımevi, 1983, s. 27.

²⁷⁷ Ramazan Çalık, *a.g.m.*, s. 818.

²⁷⁸ Almanya 1938 Martında Avusturya'yı ilhak etmiştir. Bu olay Almanya'nın dış politikasının ikinci aşamasına geldiğini yani "*bir ulus, bir devlet*" politikasına geçtiğini açıkça ortaya koymuştur. Zaten 1938 yılında bu politikayı ortaya koymak için oldukça uygun bir yıldır. Çünkü İspanya'da bir iç savaş başlamış, Japonya ise Uzakdoğu'da Çin'e saldırmıştır. Böylece Avrupa'da Almanya'nın karşısına çıkabilecek devletlerin dikkatleri bu iki alana dönmüştü. Ayrıca Hitler Berlin- Roma Mihver'i'nin kurulmasından sonra İtalya'dan çekinmemeye başlamıştı. Bunu üzerine dönemin İngiltere Başbakanı Chamberlain bunalımın atlatılabilmesi için İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya'nın konferansta bir araya gelmelerini önerdi. Böylece Hitler, Mussolini, Fransa Başbakanı Daladier ve Chamberlain'in katıldıkları Münih Konferansı 29 Eylül 1938'de toplanmıştır. Bu konferansta Südetler bölgesinin dört aşamada Almanya'ya verilmesi, İngiltere'nin Almanya ile birbirlerine karşı savaşmayacakları gibi noktalar üzerinde kararlar alınmıştır. (Sander, *a.g.e.*, s. 56- 60.)

ne olduğu tam bilinmeyen, üstelik İtalya'nın müttefiki Almanya'nın, Türkiye'nin gözünde artık farklı biçimde değerlendirilmesi kaçınılmaz hale gelmişti.²⁷⁹

Almanya'nın Prag darbesinden sonra Hitlerle bir uzlaşmanın mümkün olamayacağını kesinlikle anlayan İngiltere de tarihte ilk defa olarak barış zamanında mecburî askerliği ilan etmiştir. Dönemin Başbakanı Neville Chamberlain şimdiye kadar izlemiş olduğu yatıştırma politikasının revizyonist devletleri gittikçe cesaretlendirdiğini görerek politikasını temelden değiştirmiştir. Ruhunun derinliklerine kadar barışçı olduğunu söyleyen Chamberlain 17 Mart'ta Birmingham'daki konuşmasında Hitleri suçlayarak; “ *Bu, küçük devletlere yapılan saldırıların sonuncusu mudur yoksa bunu başka hareketler takip edecek midir? Çekoslovakya'ya saldırış, dünyaya şiddetle hâkim olma yolundaki hareketin başlangıcı değil midir?*” diyerek tepkisini açık bir şekilde ortaya koymuştur. İngiliz Başbakanı bu konuşmasında Avrupa'nın büyük bir tehdit karşısında bulunduğunu ve mütecavize karşı bir blok kurmak lüzumunu ilan ederek direnme cephesinin bayraktarlığını eline almıştır. İngiltere, bu yeni politikasının sonucu olarak Polonya, Fransa, Romanya ve Türkiye'ye garantiler vermiştir.²⁸⁰ Bu gelişmeler Türkiye'nin Almanya ile olan ilişkilerinde soğumanın yaşanmasına neden olurken Türkiye'yi Batı'ya daha da yaklaştırmıştır.

Öte yandan İngiltere ile Türkiye arasında görüşmeler yapılırken Almanlar, Türkiye'nin İngilizler ile işbirliği yapmasını istemiyordu. Çünkü kaçınılmaz bir şekilde gerçekleşecek olan savaş durumunda Türkiye'nin İngiltere safında savaşa girmesi Almanya'nın Güneydoğu Avrupa'daki stratejik hedeflerinin İngiltere tarafından saldırısına açık hale getiriyordu. Almanya bu durumu engellemek için eski başbakanlarından olan Franz von Papen'i Ankara'ya büyükelçi olarak atamıştır.²⁸¹ Von Papen'in gerek Cumhurbaşkanı İsmet İnönü gerekse Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile yaptığı görüşmelerde, İtalya'nın Arnavutluğa 30 tümen asker yığmasının ve On İki Ada'da tahkimat yapmasının Türkiye'de uyandırdığı endişeler kendisine açıkça söylenmiştir. Türkiye, Arnavutluk harekâtını Mihver devletlerinin daha önceden hazırlanmış olan planlarının bir kısmı olarak görmekte ve kendisini

²⁷⁹ Cemil Koçak, *Türk- Alman İlişkileri*, s. 133- 134.

²⁸⁰ Burçak, *a.g.e.*, s. 31.

²⁸¹ Süleyman Seydi, *Zor Yıllar*, Ankara, Asil Yayıncılık, 2006, s. 2.

sürprizlere karşı korumak istemekteydi.²⁸² Von Papen Türkiye’yi İngiltere’ye yaklaştıran nedenleri doğru olarak tespit etmiştir. Berlin’e yolladığı raporda Türkiye’nin İtalya’dan çekindiğini, Almanya’nın İtalya’yı destekleyeceğinden kaygı duyduğunu ve bu sebeple Batılılarla ittifaka kaydığını belirtmiştir. Durumu düzeltmek için de İtalya’nın On İki Ada grubuna dâhil olup da Türk karasularına yakın bulunan iki adanın Türkiye’ye terkini tavsiye etmiştir. Ancak bu adaların terkinin Türkiye’yi batı ile ittifaktan alıkoyacağı şüpheli olduğu gibi, İtalya’nın buna rıza göstermesine imkân yoktu. Hitler de bu düşünceye fazla önem vermemiştir. Çünkü Hitler bu süreçte Rusya ile anlaşmak kararındaydı.²⁸³

İngiltere’nin Ankara Büyükelçisi’ne göre Von Papen, Türkiye’nin tarafsızlık siyasetinden ayrılmasını önlemek için Türkiye’ye tehditkâr sözler söylüyordu: *“İngiltere’nin şu veya bu memlekete teminat vermesi veya teminat alması Almanya’yı kızdırıyordu. Hitler ateşli bir barış taraftarıdır. Eğer Türkiye, İngiltere ile aynı şekilde teminat anlaşması yaparsa Hitler bu duruma çok gücenecektir. Almanya, Balkan Birliğini hoş görür ve kuvvetlenmesini ister. Almanya ve İtalya’nın Balkanlarda yeni hareketlere girişecekleri yolundaki tahminler doğru değildir. Almanya Akdeniz havzasında harp hareketlerine girişmeye taraftar değildir.”*²⁸⁴ Almanya’nın bu tür davranışları Türk- İngiliz görüşmelerinden olumlu sonuç alınmasının basamağını oluşturmuştur. Türkiye artık *“Barış Cephesi”* olarak da adlandırılan İngiltere ve Fransa grubuna doğru yönelmiştir.

4.4.3. Potemkin’den Kısa Ziyaret

Türk İngiliz görüşmeleri devam ederken Sovyet Dışişleri Komiser yardımcılarında Potemkin 28 Nisan- 5 Mayıs tarihleri arasında Saraçoğlu ile görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmeler sınırlı bir hududu ve yükümlülüğü olacak askerî yardımlaşma paktı yapılması üzerinde olmuş ve böyle bir anlaşmanın faydalı olacağı üzerinde fikir birliğine varılmıştır. Görüşmeler sonunda Başbakan Refik Saydam’ın T.B.M.M.’de yaptığı açıklamada *“Büyük komşumuz ve dostumuz Sovyet Rusya ile en sıkı ve en samimi temaslarda bulunmaktayız. Ortak gaye ve*

²⁸² Armaoğlu, a.g.e., s. 354.

²⁸³ Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, “Türk Dış Politikası (1939- 1945)”, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1987, s. 138.

²⁸⁴ Burçak, a.g.e., s. 34.

menfaatlerimiz işbirliği yolunun tamamen açık olduğunu bize ispat etmiş ve sayın misafirimizin Ankara’da geçirdiği günler zarfında aramızda tam bir görüş ve anlayış beraberliği olduğu ve yarınki siyasetimizin de bu esas üzerinden gelişmeye devam edeceği tespit edilmiştir” diyerek Sovyet Rusya ile görüşmeler hakkında bilgi vermiştir.²⁸⁵ Potemkin’in Ankara gezisi Sovyetlerle Türkiye arasında siyasî bir görüş birliğinin olduğunu ispat etmiştir. Çünkü bu görüşmeden sonra yayınlanan bildiriye göre Türk- Sovyet Hükümetleri arasında karşılıklı yardımlaşma devam edecek ve Potemkin’in Ankara ziyareti esnasında olduğu gibi siyasî mahiyetteki bütün anlaşmalar konusunda fikir alış- verişinde bulunacaklardır. Böylece Türk Hükümeti Batılı devletlere yaklaşırken, izlediği siyasetin Sovyetlerce beğenildiğini görmüştür. Türkiye, Türk- İngiliz işbirliğinin yakında imzalanması tasarlanan Türk- Sovyet yardımlaşma paktı ile tamamlanacağı yolundaki Potemkin’in sözlerine güvenmiştir.²⁸⁶

Ancak zaman ilerledikçe ortaya çıkan olaylar Sovyetlerle bir anlaşma yapılabileceği yolundaki düşünceleri çürütecektir. Avrupa hızla yeni bir savaşa giderken, Türkiye, Sovyetlerin tutumundan habersiz gerçekleşmesi imkânsız bir amacın peşinden koşmaktaydı: İngiltere, Fransa ve SSCB’nin dostluklarını bağdaştırmak.²⁸⁷

Türkiye bir taraftan İngiltere ile görüşmeleri sürdürürken diğer taraftan Hatay sorununu çözebilmek amacıyla Fransa ile diplomatik bir mücadele içindeydi. Hatay sorunu nedeniyle Fransa, Türk- İngiliz görüşmelerine resmen katılmıyor, İngiltere’nin yanında görünerek gayri resmi şekilde gelişmelerde yerini alıyordu. Nitekim İngiltere ile görüşmeler sonucunda ortak demeç imzalanacak, Fransa ile imzalanacak olan demeç Hatay sorununun çözümünden sonraya kalacaktır.

4.4.4. İngiltere’nin Hatay Sorununun Çözümüne Katkısı:

İspanya iç savaşı yüzünden İtalya ile ilişkileri bozulup gerginleştikçe ve Almanya’nın Avrupa’da hâkimiyetini yerleştirme çabaları her gün biraz daha netleştikçe Fransa Türkiye ile bir anlaşmanın gereğini hissetmeye başlamıştı.²⁸⁸

²⁸⁵ Kamuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1983, s. 56.

²⁸⁶ Burçak, *a.g.e.*, s. 39.

²⁸⁷ Oran, *a.g.e.*, s. 416.

²⁸⁸ Kamuran Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, İstanbul, İnkılâp Kitapevi, 1997, s. 659.

Gittikçe büyüyen Alman tehlikesi karşısında kendi toprakları haricinde önemli taahhütler altında bulunmak istemeyen Fransa'da başa geçen Leon Blum Hükümeti, 9 Eylül 1936 tarihinde Suriye ile bir antlaşma yapmıştı. Bu antlaşmaya göre Fransa, Suriye'ye bağımsızlık vermişti. Antlaşmada, Ankara Antlaşması'yla İskenderun Sancağı'na (İskenderun ve Antakya bölgesi), tanınan bazı haklara yer verilmemişti. Bu hareketiyle Fransa, Türkiye'nin rızasını almadan Sancak üzerindeki yetkilerini Suriye'ye devretmiş oluyordu. Bunun üzerine Türk Hükümeti Fransa'ya verdiği bir nota ile Suriye'ye verilen bağımsızlığın İskenderun ve Antakya'ya da tanınmasını istemiştir. Ancak Fransa bunu Suriye'nin toprak bütünlüğünü böldüğünü ve bu duruma yetkili olmadığı şeklinde cevap vermiştir.²⁸⁹

Türkiye 1936 yılında Milletler Cemiyeti Konseyi'nin toplantısında Tevfik Rüştü Aras aracılığıyla Hatay sorunu hakkındaki görüşünü İngiliz Büyükelçisi'ne aktararak çözüm önerisinde bulunmuştu. Türk Hükümeti Sancak Bölgesi'nin geleceği için daimî bir çözüm bulunmasını istiyordu. Bu çözüm İskenderun Sancağı'nın Milletler Cemiyeti'nin himayesinde silahtan arındırılmış özerk bir bölge haline getirilmesi şeklinde olabilirdi. Böylece Sancak, Fransa, İngiltere ve diğer ülkelerin yanı sıra komşu ülkeler tarafından da garanti altına alınmış, aynı zamanda İskenderun limanının tüm imkânlarından ilgili ve komşu devletlerin yararlanabilmesi mümkün olabilecek bir bölge haline getirilebilirdi. Diğer taraftan Fransa da Londra'daki Fransız Büyükelçisi'ni Sancak'ın Suriye'den kopmasına müsaade edilmemesi gerektiği ayrıca konseyin İngiliz temsilcisinin Fransa'yı desteklemesi hakkındaki görüşünü İngiliz Hükümeti'ne bildirmekle görevlendirmişti. İngiltere ise Türkiye ile ilişkilerini bozmamaya gayret ediyor ancak Türklerin taleplerinde yasal dayanak olmadığını ifade ediyordu. Çünkü İngiliz Hükümeti'ne göre Sancak'ın yasal durumunun son şekli Lozan Antlaşması'nda belirtildiği gibi özel yönetim rejimi, Türkiye'nin bu bölgede tüm hâkimiyetini kaybettiği gerçeğini değiştiremezdi. Dolayısıyla Sancak'ın gelecekteki statüsünün saptanmasında Türkiye'nin onayına ihtiyaç yoktu. Ancak Cemiyet Konseyi'nin en önemli üyesi olan İngiltere Türkiye'ye Sancak'taki Türk nüfusun tüm hak ve özgürlüklerini güvence altına alan bütün tedbirleri destekleyeceğini ve Türk tekliflerini inceleyeceğini bildiriyordu.²⁹⁰

²⁸⁹ Süleyman Hatipoğlu, "Hatay'ın Türkiye'ye Katılması", *Türkler*, C. 16, s. 687.

²⁹⁰ Özden Zeynep Alantan, *a.g.m.*, s. 121.

Türkiye, Fransa'ya vermiş olduğu ilk notasına olumsuz yanıt gelince ikinci bir nota daha göndermiştir. Bu arada Fransa sorunun Milletler Cemiyeti'ne gönderilmesini teklif etmiş ve Türkiye'de bu teklifi kabul etmiştir. Milletler Cemiyeti meseleye 14 Aralık 1936 günü el koymuştur. Milletler Cemiyeti'nin 20 Ocak 1937 tarihinde yapmış olduğu toplantıda Türk ve Fransız temsilciler İngiliz Dışişleri Bakanı Eden'in dostane teşebbüsü ile görüşmelere başlamıştır. Bu görüşmelerde Eden'in arabuluculuğu ile 26 Ocak'ta Hatay meselesi üzerinde bir prensip anlaşmasına varılabilmiş ve bu anlaşma da Milletler Cemiyeti tarafından onaylanmıştır. Adı geçen antlaşmaya göre; İskenderun Sancağı iç işlerinde tamamen bağımsız, dış ilerinde Suriye'ye bağlı, kendine özgü bir anayasa ile idare edilen “*ayrı bir varlık*” olacaktı. Burası Milletler Cemiyeti'nin gözetimi altında olacak ve bu gözetim bir Fransız vasıtası ile yürütülecekti. Bundan sonra Fransa ile Türkiye aralarında bir anlaşma yaparak, Sancak'ın toprak bütünlüğünü garanti altına alacaklar ve İskenderun Sancağı bu antlaşma ile Atatürk'ün verdiği “*Hatay*” adını alacaktı. 1938 yılına gelindiğinde Avrupa'da uluslararası ilişkiler gergin bir ortama girmişti. Bu yılda Almanya'nın Avusturya'yı ilhak etmesi üzerine Avrupa'da kuvvet dengesi Mihver devletlerin lehine gelişmeye başlayınca anti- revizyonist devletlerin Türkiye'ye olan ihtiyacı daha da arttı. Böyle gergin bir ortamda Fransa, Türkiye ile ilişkilerini düzeltmek istemişti. Ayrıca Avrupa'da savaş ihtimalinin artması, Hatay hakkındaki yapılan görüşmelerde Fransa Türk haklarının teslimine mecbur olmuştu. Antakya'da Türk ve Fransız askerî heyetleri arasında yapılan görüşmeler sonunda Temmuz 1938'de Hatay'ın toprak bütünlüğünü ve siyasî statüsü iki devlet tarafından sağlanacaktı. Hatay bağımsız bir devlet haline gelmiş ve Haziran 1939 yılında da Türk topraklarına katılmıştır.²⁹¹

Avrupa'daki stratejik dengelerin sağlanması dolayısıyla Hatay davası Türkiye'nin lehine bir antlaşma imzalamasını sağlamıştır. Çünkü Alman baskısının artık iyice hissedildiği yıllarda Orta Doğu ve Hindistan'daki menfaatlerini korumak isteyen İngiltere ve Fransa bu konu yüzünden Türkiye'yi kaybetmek istemiyorlardı. Bu sorunun çözümü üç devleti ittifaka doğru götürecektir.

²⁹¹ Haytoğlu, *a.g.m.*, s. 689. (Detaylı bilgi için bkz. Yusuf Sarımay, “Atatürk'ün Hatay Politikası II (1938- 1939), *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 35, Cilt: XII, Temmuz 1996, <www.atam.gov.tr> (01.04. 2009).

4.4.5. Ortak Demeç'in Yayınlanması

15 Nisan 1939'da başlayan Türk- İngiliz görüşmeleri 12 Mayıs'ta Ankara'da, "Ortak Demeç" adıyla anılan bir ön anlaşma niteliğindeki sözleşmenin imzalanmasıyla sona ermiştir. Fransa ile henüz Hatay sorununun çözümü konusundaki görüşmeler bitirilmemiş olduğundan Türk- Fransız Ortak Demeci'nin yayımlanması gecikmiş ve ancak 23 Haziran 1939'da Hatay Antlaşması'nın Ankara'da yapıldığı gün, Paris'te Dışişleri Bakanı Bonnet ile Türkiye Büyükelçisi Suat Davaz tarafından imzalanmıştır. Özdeş niteliğinde olan bu Ortak Demeçlerin metnine göre;²⁹²

Türkiye, İngiliz- Fransız Hükümetleri, aralarında sıkı danışmalara girişmişlerdir. Yaptıkları ve yapmakta oldukları görüşmeler her zamanki görüş birliğini ortaya koymuştur. Antlaşmaya imza atan devletlerin ulusal güvenlikleri yararına karşılıklı yükümlülükleri gerektirecek uzun süreli kesin bir antlaşma yapmaları kararlaştırılmıştır. Bu kesin antlaşmanın yapılmasına kadar da Türk Hükümeti ve İngiliz- Fransız Hükümetleri, Akdeniz bölgesinde savaşa yol açacak bir saldırı ortaya çıktığı zaman, işbirliği yapmaya ve birbirlerine elinden gelen tüm yardım ve desteği göstermeye hazır bulunduklarını açıklarlar. Bu demeç ve öngörülen antlaşma hiçbir ülkeye karşı yöneltilmiş bulunmayıp ancak gerekli olduğu ortaya çıktığında Türkiye'ye, İngiltere'ye ve Fransa'ya karşılıklı yardım ve kolaylık sağlamayı amaçlamaktadır. Kesin antlaşmanın yapılmasından önce, karşılıklı yükümlülüklerin işlemlerini gerektirecek koşulların daha belirgin bir biçimde tanımlanması da kapsam içine girmek üzere, sorunların daha derinlemesine incelenmesi gerektiği kabul edilmiştir. Demece imza atan hükümetler, Balkanlarda güvenliğin kurulmasını sağlamak gereğini de kabul ederler ve bu amaca en hızlı şekilde varmak üzere danışma içinde bulunmaktadır. Yine bu üç hükümetten herhangi biri barışın güçlendirilmesi yararına başka ülkelerle antlaşma yapmasına müsaade edilmiştir. Demeç genel olarak; yalnız Akdeniz'de bir saldırı -İtalya'nın olası bir saldırısından bahsediliyor- karşısında karşılıklı yardımı öngörmüştür.

Başbakan Refik Saydam demecin imzalanmasından sonra ne gibi amaçla yapıldığına dikkat çekerek Türkiye'yi geleceğin tehlikeli olaylarından mümkün olduğu kadar uzak tutmak ve özellikle Avrupa'da başgösteren anlaşmazlıkların

²⁹² İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920- 1945)*, Ankara, C. I. , Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s. 592- 593.

önünde barışsever politikanın göstergesi olan tarafsızlığı korumanın Türkiye için temel politika olduğunu söylemiştir. Ancak olayların Balkan yarımadasına sıçramış olması ve Akdeniz emniyetinin önemli olduğunun yeniden fark edilmesinden itibaren Türkiye kendisini ciddi bir emniyet meselesi karşısında bulmuş ve bu emniyetini tehlikeli tesadüflere maruz bırakmadan tarafsız bir şekilde bulunmanın mümkün olamayacağına da vurgu yapmıştır.²⁹³

O tarihe kadar Türkiye takip etmiş olduğu tarafsızlık siyasetini bu demeç ile bir yana bırakmış ve şimdi İngiltere ile kader birliği yapmaya başlamıştı. Bu Türk dış politikasında yeni bir dönemin başlangıcı oluyordu. Türkiye'yi tarafsızlıktan ittifaklar politikasına yönelten esas faktör İtalya ve Almanya'nın politikalarıdır. Türkiye tarafsız kalmayı kendi emniyeti açısından tehlikeli görmüş ve ortak menfaatlere sahip olduğu İngiltere ile işbirliğine karar vermiştir.²⁹⁴ Çünkü Arnavutluk'un işgali Türkiye açısından endişe veren bir olaydır. Tehlike artık Balkanlara dayanmıştır. Türkiye böyle bir ortamda barışçı siyasetinin gereği olan tarafsızlık politikasından ayrılarak taarruza karşı koymak için barış uğruna İngiltere ve Fransa ile işbirliği yapmaya karar vermiştir.

4.4.6. Sovyet Rusya'nın Tutumundaki Değişikliğin İki Ülke İlişkilerine Yansıması

Türkiye, bu demeçleri imza ederken, Sovyet Rusya'nın da batılı ülkelerle yakınlaştığını ve kendisini daha fazla güvencede hissedeceğini düşünmüştür. Ancak, başlangıçta İtalya ve Almanya tarafından tepkiyle, Sovyet Rusya tarafından memnuniyetle karşılanan bu demeçlerin ilanından kısa bir süre sonra Sovyet Rusya dış politikada yönünü değiştirmiştir. Batılı ülkelerin Münih Antlaşması ile Almanya'yı doğu Avrupa'da serbest bırakıp kendi üzerine yönelttiklerinden kuşkulanan Sovyet Rusya, hızlı bir manevra yapıp, 23 Ağustos 1939'da Almanya ile bir saldırmazlık Antlaşması imzalamıştır.²⁹⁵ Sovyet Rusya böyle bir adım atarak

²⁹³ Rıfıkı Salim Burçak, *Türk- Rus- İngiliz Münasebetleri (1791- 1941)*, s. 78.

²⁹⁴ Burçak, *Moskova Görüşmeleri*, s. 45.

²⁹⁵ Tüzün, *a.g.m.*, s. 241. Hitler Polonya'ya saldırı kararını almıştı. Bu saldırı sonunda İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya harp açıp açmayacakları kesin olmamakla beraber, eğer bir savaş açılacak olursa bunu tek cepheden yürütmek ve özellikle Rusya'dan gıda gibi ihtiyaçlarını karşılamak düşüncesindedir. Almanya, Rusya ile de savaşın eninde sonunda kaçınılmaz olduğunu bilmekle birlikte bunu Batı ile hesabın tamamlanmasından sonraya ertelemeyi düşünmekteydi. Bu sebeple Almanya, Rusya ile böyle bir antlaşmaya imza atmıştır. Öte yandan Rusya'nın düşünceleri de buna

Alman tehlikesini kendi üzerinden uzaklaştırmış olsa da durum Türkiye açısından endişe vericiydi. Çünkü Türkiye hesaplarını batılı ülkelerle Sovyet Rusya'nın revizyonist devletlere karşı işbirliği oluşturacakları varsayımına göre yapıyordu. Ancak Sovyet Rusya ile ilişkilerine her zaman özen gösteren ve bu ülkenin tepkisini çekmemeye çalışan Türkiye, Alman ve Sovyet işbirliğinden olumsuz etkilenen ülkelerin başında geliyordu.

Rusya, Almanya ile saldırmazlık paktı imzalamasına rağmen Türkiye, bir taraftan Müttefik devletlerle görüşmelerini hızlandırırken, diğer taraftan Sovyet Rusya ile işbirliği arama çabasına girişmiştir. Bunun üzerine Saraçoğlu ve beraberindeki Türk heyeti Moskova'nın daveti üzerine 25 Eylül'de Rus Dışişleri Bakanı Molotov ile görüşmek için Moskova'ya gitmiştir. Saraçoğlu ve heyetinin Moskova'ya hareketinden önce, İngiliz ve Fransızlarla Ankara'da yürütülen görüşmeler sonuçlanmış ve metin imzalanmak için hazır hale gelmişti. Ancak Rusya seyahati çıkınca, Moskova'daki görüşmelerin sonuçlanmasına kadar imzalanması ertelenmiştir.²⁹⁶

Türkiye'nin Moskova'ya yapmış olduğu ziyaret İngiltere tarafından desteklenmiştir. İngiltere de Türkiye gibi sürpriz bir şekilde Almanlar ile anlaşılan Stalin'in amacını merak etmiştir. SSCB'nin Batı bloğunda yer alması Fransa ve İngiltere için savaşın kazanılması açısından önemliydi. Ama Ankara için ayrıca SSCB'nin Türkiye'ye saldırmayacağından emin olması daha da önemliydi. Dolayısıyla Ankara bundan sonra Batı ile ittifak görüşmelerine devam ederken artık Sovyet faktörünü de gözetmek zorunda kalmıştır. Türk heyeti Moskova'ya hareket etmeden önce İngiltere ve Fransa'dan, yapılacak anlaşma şartlarına Moskova ile çatışmaya sebep olabilecek herhangi bir yükümlülüğün Türkiye'yi muaf tutmayı öngören bir madde koydurmayı garanti altına almıştır.²⁹⁷

Moskova'da 26 Eylül günü yapılan ilk toplantıda Ruslar sadece Türk-İngiliz- Fransız anlaşması hakkında bilgi almakla yetinmişleridir. 27 Eylül'de ise Alman Dışişleri Bakanı von Ribbentrop Moskova'ya geldiği için bakan gidene kadar

benzer şekildedir. Bir savaşın yaklaşmaya başladığı süreçte Almanya korkunç bir kuvvetle ortaya çıkmıştır. Savaşın hemen başında buna karışmak, Almanya'nın asıl darbesine maruz kalmak demektir. Bu sebeple Rusya'nın ilk başta Almanya ile anlaşmaya varması Rusya'nın menfaatine bir durumdur. Gürün, *Dış İlişkiler Ve Türk Dış Politikası*, s. 59.

²⁹⁶ Gürün, *a.g.e.* , s. 62- 65.

²⁹⁷ Süleyman Seydi, "İngiltere'nin Türk- Sovyet ilişkilerini iyileştirme Çabaları (1939- 1940)", s. 99.

görüşmelere ara verilmiştir. Bu görüşme sonucunda Rusya ve Almanya nüfuz bölgelerini tespit eden antlaşmaya imza atmışlardır. Alman Dışişleri Bakanı'nın gitmesinden sonra Rusya Türkiye ile görüşmelerine tekrar başlamıştır. 1 Ekim'de başlanılan görüşmelere bu sefer Rusya Devlet Başkanı Stalin'de katılmıştır. Bu toplantıda Sovyetler Birliği, Türkiye ile İngiltere arasında imzalanmak üzere olan yardımlaşma paktının birçok noktaları üzerinde durmuşlardır ve konu ile ilgili Saraçoğlu'ndan açıklama istemişlerdir. Saraçoğlu açıklama yapmadan önce Sovyetler ile bir paktın imzalanması konusunda görüş birliğine varılıp varılmayacağını sorması üzerine Sovyetlerin cevabı çekimser kalmıştır. 15 Ekim'de yapılan son toplantıda ise yine görüşmeler başarısızlıkla sonuçlanmış ve toplantı kesilmiştir. Sovyet Rusya bu görüşmelerde Türkiye'den Boğazlar ile ilgili bazı isteklerde bulunmuştu. Bu istekleri Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki hâkimiyetini sınırladığı gibi Sovyet Rusya'nın hâkimiyetini daha da artıracak nitelikteydi. Ayrıca Sovyet Rusya Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile ilişkilerinden duyduğu rahatsızlığı da dile getirmişti. Tüm bunların neticesinde görüşmeler başarısızlıkla kesilmiş oldu.²⁹⁸

Sovyet Rusya'nın Saraçoğlu ile Alman Dışişleri Bakanı'nı da Moskova'ya davet etmesinin altında yatan neden ise Stalin'in her iki ülke ile yapacağı pazarlıkta birini diğerine karşı koz olarak kullanıp daha fazla kazanım elde etmeyi planlamasıdır. Ancak Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ni imzalanacak olan Üçlü İttifaka dâhil etme girişimi sonuçsuz kalmıştır. Stalin'in ve Molotov'un Boğazlar üzerindeki ısrarcı talepleri görüşmelerin sonuçsuz kalmasında oldukça etkilidir.²⁹⁹ Sovyet Rusya'nın tutumundaki değişiklik ittifakın imzalanma sürecini hızlandırmıştır.

4.5. Üçlü İttifakın İmzalanması

Sovyet- Alman antlaşmasının imzalanması Türkiye için acı bir sürpriz olmuştur. Zira Türkiye Avrupa buhranının başından beri Sovyetler Birliği'nin dünya barışını kurtarmak üzere Batılı devletlerle işbirliği edeceğine inanıyordu. Hatta Türkiye Rus- Alman Paktı'nın imza edildiği güne kadar Sovyet Rusya'nın barışı korumak üzere çaba harcadığına inanmış ve onun Batılı devletlerle işbirliği yapacağı yolundaki umudunu korumuştur. Ancak paktın imzalanmasından sonra Türkiye'nin

²⁹⁸ Gürün, *a.g.e.*, s. 66- 70.

²⁹⁹ Seydi, *a.g.m.*, s. 100.

önünde zorluklar belirmeye başlamıştır. Türkiye, Almanya'dan uzaklaştığı gibi artık Sovyetler Birliği'nden de uzaklaşmıştır. Hitlerin gözünde Sovyet dostluğu paktın imzalanmasıyla büyük bir değer ifade etmiştir. Sovyet tarafsızlığını elde eden Almanya için Türkiye tarafsız kalmalı ve Batılı devletlerine katılmamalı şeklindeki politikası artık Sovyetler Birliği için de geçerli durumdaydı. Sovyetler Birliği de barışın korunması ile ilgilenmemiş ve İkinci Dünya Savaşı'nın hazırlayacağı fırsatları değerlendirmeyi düşünmüştür. Artık Türkiye'de yeni bir kararın eşiğine gelmiştir. Türkiye Sovyetler Birliği gibi tarafsızlık politikasına dönebilirdi ya da İngiliz- Fransız ittifakına yanaşabilirdi. Türkiye böyle bir ikilemde tereddütsüz Batılılarla birlikte yürümeyi tercih etmiştir. Türkiye Batı ile ittifakta kararlıydı. Türkiye'yi tarafsızlığa çekmek maksadıyla Von Papen'in harcadığı çabalardan bir sonuç elde edilmemiştir. 23 Ağustos paktından sonra Almanya ümidini Moskova'ya bağlamış, kendisinin elde edemediği neticeyi Rusya'nın Türkiye üzerinden yapacağı baskı ile temin etmeye çalışmıştır.³⁰⁰

Sovyetler Birliği ile görüşmelerin başarısız olması üzerine Türkiye, henüz Moskova'dan gelecek olan heyeti yolda iken 19 Ekim 1939 tarihinde İngiltere-Türkiye- Fransa arasında Üçlü İttifak Antlaşmasını imzalamıştır. Buna göre;

Madde 1- *Türkiye'ye karşı bir Avrupa devletince girişilecek bir saldırı sonucunda bu devletle savaş durumuna girdiği takdirde, Fransa ve İngiltere fiilî olarak Türkiye ile işbirliği yapacak ve onlara elinden gelen tüm yardım ve desteği gösterecektir.*

Madde 2- a) *Bir Avrupa devletince girilip Akdeniz bölgesinde Fransa ve İngiltere'nin karışacakları bir savaşa sürükleyici bir saldırı durumunda, Türkiye fiilî olarak Fransa ve İngiltere ile işbirliği yapacak ve elinden gelen tüm yardım ve desteği gösterecektir.*

b) *Bir Avrupa devletince girilip Akdeniz bölgesinde Türkiye'nin karışacağı bir savaşa sürükleyici saldırı eylemi durumunda, Fransa ve İngiltere fiilî olarak Türkiye ile işbirliği yapacak ve onlara elinden gelen tüm yardım ve desteği gösterecektir.*

Madde 3- *Fransa ve İngiltere'nin Yunanistan ve Romanya'ya 13 Nisan 1939'da verdiği garanti geçerli olduğu müddetçe Türkiye, Fransa ve İngiltere'nin bahsi*

³⁰⁰ Burçak, a.g.e., s. 59- 66.

geçen ülkelerle yardımı gerektirecek bir durum olduğunda elinden gelen bütün yardım ve kolaylığı gösterecektir.

Ayrıca 3 numaralı gizli protokol, *bir Avrupa devletince girilen askerî eylem Bulgaristan ya da Yunanistan sınırına erişir erişmez İngiltere ve Fransa'nın, Türkiye ile fiilî işbirliği yapmasını ve Türkiye'nin istemesi durumunda ellerinden gelen tüm yardım ve desteği vermesini göz önünde bulunduruyordu. Ayrıca İtalya'nın antlaşmanın hükümlerinin işletilmesine neden olabilecek bir hareketin ise Türk güçleri İngiliz ve Fransızların da katkılarıyla On İki Ada'yı tehlikesiz duruma getirmeyi öngörüyordu.* Bunların dışında İngiltere ve Fransa, Türkiye'ye çeşitli maddî ve aynî yardımda bulunmayı üstleniyordu. Türkiye'nin yükümlülükleri ancak bundan sonra devreye girecekti.³⁰¹

Üçlü ittifak ile Türkiye'nin üstlendiği yükümlülükler bakıldığında hukukî açıdan bir karmaşa söz konusuydu. Üçlü İttifak Antlaşması ile Montreux Antlaşması'nın Türkiye'ye verdiği yükümlülük çelişkiliydi. Mesela, Almanlar Güneydoğu Avrupa'ya doğru yayılmaya başladıklarında İngilizlerin, Romanya'ya yardım amacıyla donanmalarını Boğazlar veya Marmara'da konuşlandırılmasını istediği zaman, Türkiye Üçlü Anlaşmaya göre İngilizlerle bu konuda işbirliğine mecburdu. Öte yandan Türkiye savaşa dâhil olmadığı için Montreux Antlaşması'nın 19. maddesine göre³⁰² İngiliz gemilerine geçiş izni verilemiyordu. Kısaca Üçlü Anlaşmayla Montreux Antlaşması birbirine uyumlu değildi. Aynı zamanda Türkiye'nin Üçlü Anlaşmaya koydurduğu protokolün ikinci maddesi de Sovyetlerden çekindiğini ortaya koyuyordu. Bu madde aslında Türkiye'nin savaş dışı kalmak için uyguladığı bir taktikti.³⁰³

Türkiye bu savaşta Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi bir maceraya atılmak niyetinde değildi. Her şeyden önce bu Türkiye'nin savaşı değildi. Üstelik Türkiye savaştan önce gerçekleşmesi için ciddi çaba sarf ettiği Hitler'e karşı, SSCB'nin de dâhil olduğu Fransa ve İngiltere ile dörtlü ittifak Moskova'nın Almanya'ya yaklaşımından dolayı oluşturulamamıştı. Sovyetlersiz kurulan üçlü ittifakında Fransa'nın savaşın başında yenilmesi ile sonuçsuz kalmasından başka

³⁰¹ Süleyman Seydi, "1939- 1945 Dönemi İç ve Dış Politika", C. Göktepe, A. Çaylak, M. Dikkaya, M. Cemrek (editörler), *Türkiye'nin Politika Tarihi 1919- 2005*, Ankara, 2008, s. 12.

³⁰² Montreux Antlaşması'nın 19. maddesi; savaş zamanında Türkiye'nin taraflar arasında yer almaması durumunda savaşan ülkelerin savaş gemilerinin boğazlardan geçişine engel oluyordu.

³⁰³ Seydi, *a.g.m.*, s. 13.

Moskova'nın Türkiye'ye yönelik tehditvari tavırları Türkiye'nin tarafsız kalma isteğini güçlendirmişti. Aslında orta büyüklükte bir devletin tarafsız kalma gibi bir lüksü yoktu. Türk Hükümeti de böyle şartlar altında savaşı tarafların kendisine olan ihtiyacını kullanarak savaştan mümkün olduğunca uzak kalmaya çalıştı.³⁰⁴ Mesela Haziran 1940 yılında İtalya, Almanya'nın müttefiki olarak, İngiltere ve Fransa'ya savaş açınca, savaş Akdeniz'e geçmişti. Bunun üzerine, 13 Haziran'da İngiltere ve Fransa Üçlü İttifakın 2. maddesinin 1. fıkrası gereğince Türkiye'nin savaşa katılmasını istemişlerdi. Ancak Mayıs'ta başlayan Alman saldırısı karşısında Fransız ordusu çökmüş ve 17 Haziran'da Fransa silah bırakmayı istemiştir. Böylece Türkiye'nin müttefikleri ikiden bire inmiştir. Türkiye bu durumu sebep olarak göstermiş ve savaşa girmemiştir.³⁰⁵

Dönemin Cumhurbaşkanı İnönü'nün İkinci Dünya Savaşı sürecinde izlemiş olduğu dış politika çizgisi Türkiye'nin mümkün olduğunca savaşa girme sürecini uzatmaktı. Türkiye savaşın başlangıcında Batı bloğunun içinde kendisine yer edinse de Nazilerin Türkiye sınırına dayanması sonucunda Almanlar ile Dostluk Antlaşması imzalamıştır. Böylece Türkiye dengeleri kollayarak ve savaşı tarafların kendisine olan mecburiyetinden istifade ederek savaş dışı kalma süresini mümkün olduğunca uzatmıştır.³⁰⁶

Türkiye her ne kadar üçlü anlaşmaya imza atarak Batı müttefikleri yanında yer almış olsa da aslında bu ittifak anlaşmasının Türkiye'ye yararı olmayacağına dair Tefik Rüştü Aras'ın itirazları vardır. Aras'a göre bu ittifak Türkiye için bir hataydı. Türkiye tarafsız kalarak İsveç örneğinde olduğu gibi üretimini artırabileceğini, savaş sonrası Balkanlar'da ekonomik, siyasal, askerî açıdan büyük bir güç olarak belireceğini ifade etmiştir. Aras aynı zamanda Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile iyi ilişkilerinin ittifakın imzalanmasından sonra bozulduğunu ve Hitler'in kuvvetli zamanında anlaşma yaparak onu tahrikten çekinmediği halde Hitler'in zayıfladığı sıralarda Türkiye'nin pasif kaldığına dikkat çekmiştir.³⁰⁷

Türk- İngiliz ittifakını İngiltere adına Ankara'da imza etmiş olan Sir Hug Knatchbull Hugessen bu ittifakın temellerinin Atatürk devrinde atılmış olduğunu

³⁰⁴ Seydi, *Zor Yıllar*, s. 3.

³⁰⁵ Soysal, *a.g.e.*, s. 595- 596.

³⁰⁶ Seydi, "1939- 1945 Dönemi İç ve Dış Politika", s. 11.

³⁰⁷ Melih Tınal, "Atatürk'ün Dışişleri Bakanı: Tefik Rüştü Aras", *Türkler*, C. 16, s. 695.

belirterek İngiltere ile geleneksek dostluk politikasına dönülmesi kararının dikkatli görüşmelerin sonucu olduğunu belirtmiştir. Ancak Aras bu konuda elçinin söylemlerine katılmadığını ifade etmiştir. Aras'a göre Atatürk yalnız İngiltere ile değil, hiçbir büyük devletle ittifak tarafı olmamıştır. Buna karşılık Sovyetler Birliği ile yaptığımız işbirliği gibi İngiltere ile de işbirliği yapılmasının taraftarı olduğunu söylemiştir.³⁰⁸

Ancak Atatürk'ün de İngiltere ile ittifak arayışı içinde olduğu bilinmektedir. Amaç savaşmak değil savaşı ülkeden uzak tutmaktır. İngiliz politikaları farklı olduğu için Atatürk'ün sağlığında bu gerçekleşemedi. 1939 yılına gelindiğinde ise şartlar değişmiş, Atatürk'ün işaret ettiği tehlike kapıya dayanmıştır. Bu amaçla İnönü'nün Batı bloğu ile ittifak arayışının arka planında da savaşın bölgeye gelmesini önlemek vardır. Üçlü ittifaka dikkat edilirse asıl amaç, SSCB'yi de ittifaka dâhil etmektir. Bu gerçekleşseydi zaten savaşın Türkiye sınırına kadar yayılması düşük bir ihtimal olurdu.³⁰⁹

³⁰⁸ Tefik Rüştü Aras, *Atatürk'ün Dış Politikası*, İstanbul, Kaynak Yayınları, Ocak 2003, s. 200- 202.

³⁰⁹ Seydi, *a.g.m.*, s. 12.

SONUÇ

İngiltere, XVIII. yüzyılda Hindistan'ı fethetmesiyle birlikte devam ettirdiği Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasını XIX. yüzyıl sonlarında terk ederek Osmanlı Devleti'yle Birinci Dünya Savaşı'nda çatışma dönemine girmiştir. Gerçekleştirilen bu savaş dönemi sonunda Türkler kendileri için hazırlanan barış antlaşmasına itiraz ederek Millî Mücadele hareketini gerçekleştirmiştir.

Atatürk önderliğinde gerçekleştirilen Millî Mücadele hareketinin zaferle sonuçlanması ve elde edilen kazanımların Lozan'da kabul ettirilmesinden sonra Türkiye için yeni bir dönem başlamıştır. Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla savaş halinde olunan devletlere kendini kabul ettiren Türkiye artık bağımsız, modern bir devlet olma yolunda adımlar atmaya başlamıştır. İşte bu süreçte Türkiye'nin modern devlet olma yolunda kendine model olarak aldığı İngiltere ile ilişkileri Lozan'dan arta kalan en önemli meselelerden biri olan Musul sorununun çözümü ile restorasyon sürecine girmiştir. İlişkiler 5 Haziran 1926 Musul sorununun çözümünden sonraki dönemde bu sorunun gölgesinde kalsa da yavaşça ılımlı sürece girmiştir.

İki ülke ilişkilerinin gelişmesi Avrupa'da meydana gelen olaylarla yakından alakalıdır. Birinci Dünya Savaşı Avrupa'yı, imzalanan barış antlaşmalarından memnun olanlar, anti- revizyonist grup, barış antlaşmalarından memnun olmayanlar, revizyonist grup, şeklinde iki gruba ayırmıştır. Revizyonist grubun başında gelen İtalya ve Almanya 1930'lu yılların ortalarına doğru saldırgan tutumlarını daha da gün yüzüne çıkarmışlardır. Böyle bir ortamda Türkiye elde etmiş olduğu kazanımları tehlikeye atmamak ve ülke içersinde gerçekleştirmiş olduğu reformların devamının barış ortamına bağlı olduğunu düşünerek anti- revizyonist grupta yer almıştır.

Türkiye revizyonist grupta yer almadığını da Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Milletler Cemiyeti'ne girerek somut bir şekilde göstermiştir. Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne girdikten sonra Misak'ın hükümlerine bağlı olan devletlerden biri olmuştur.

İtalya'nın 1935 yılında Habeşistan'a saldırması iki ülke ilişkilerinde pakta doğru giden bir sürecin adımını atmıştır. Bu savaş Avrupa'da artık geri dönüşümü olmayan bir yola girildiğinin de göstergesi olmuştur. Çünkü bu savaşı fırsat bilen

Almanya, Birinci Dünya Savaşı sonunda imzaladığı Versay Barış Antlaşmasını ihlal ederek Ren bölgesine askerlerini sokmuştur. Suların durulmaz bir hal aldığı dönemde İngiltere başta olmak üzere Türkiye, Fransa, Yunanistan ve Yugoslavya arasında Akdeniz Paktı olarak bilinen pakt imzalanmıştır. Böylece iki ülke ilişkileri ittifaka giden yolun ilk adımını atmışlardır.

Avrupa'daki özellikle Almanya ve İtalya'nın saldırgan tutumları Türkiye'yi Boğazlar konusunda endişelendirmiştir. Türkiye Lozan Boğazlar Sözleşmesi ile bir Uluslararası Boğazlar Komisyonu'nun kurulmasını kabul etmiş ve bu antlaşma ile boğazlar silahtan arındırılmıştır. Ancak Boğazların silahtan arındırılması Almanya ve İtalya'nın saldırgan tavırlarına bağlı olarak Türkiye'nin güvenliğini tehdit eder boyuta ulaşınca Türkiye sorunun uluslararası konferans yoluyla çözümünden yana bir tavır koymuştur. Türkiye'nin bu talebi sonuç vermiş ve yapılan görüşmeler sonunda 22 Temmuz 1936 yılında Montreux Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır. Böylece Lozan'da kabul edilen Uluslararası Boğazlar Komisyonu kaldırılmış ve Türkiye Boğazlar bölgesini silahlandırarak kendi güvenliğini sağlamaya çalışmıştır. Bu konferans ile birlikte Türk- İngiliz ilişkileri normal seviyeye gelmiştir. Çünkü konferansta İngiltere Türkiye'nin sunmuş olduğu tasarıya destek vermiş ve sözleşmenin imzalanmasından sonra karşılıklı yakınlık daha da artmıştır.

Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nde kurulan yakınlık aslında Üçlü İttifaka giden bir sürecin ilk aşamasıdır. 1930'lu yılların sonu İkinci Dünya Savaşı'nın ayak seslerinin duyulduğu bir yıldır. Almanya ve İtalya'nın yayılmacı siyaseti Türkiye'yi hem Akdeniz'den hem de Balkanlar'dan gelebilecek bir tehlike ile karşı karşıya bırakabilirdi ki bu durum önce Almanya'nın 15 Mart 1939'da Çekoslovakya'yı işgali daha sonra da İtalya'nın 8 Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgali ile netleşmiş oldu. Bu yüzden ittifak arayışlarına başlamıştır. Öte yandan özellikle Arnavutluk'un işgali İngiltere'nin politikasında değişikliğe neden olmuştur. İngiltere Arnavutluk'un işgaline kadar yatıştırma siyaseti takip ediyordu. Ancak İngiltere uygulamış olduğu bu siyasetin pek de etkili olmadığını görmüş ve ittifak arayışlarına başlamıştır. O dönemde Türkiye'nin düşüncesi Sovyet Rusya'nın Batılı devletlere yakınlaşmasından hareketle İngiltere, Sovyetler Birliği, Fransa ve kendisinin de dâhil olduğu bir dörtlü pakt imzalamaktı. Ama Sovyet Rusya seçimini Almanya'dan yana kullanarak 23 Ağustos 1939'da Almanya ile Saldırmazlık Antlaşması'na imza atması

Türkiye’yi daha da telaşa düşürmüş ve Üçlü İttifak Antlaşması’nın imzalanmasını hızlandırmıştır.

Almanya’nın Polonya’ya saldırmasıyla başlayan İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye, askerî ve ekonomik yetersizliklerini siyasî manevralarla kapatmaya çalışmıştır. İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin dış politikası tarafsız değildir. Türkiye kendi konumunu, “*savaş dışı*” olarak tanımlamış ve Üçlü İttifak Antlaşması ile bağlı olduğu Müttefik ülkeler yanında yer almış ancak savaşa katılmamıştır.

Türkiye savaşan tarafların kendisine olan mecburiyetinden istifade ile savaş dışı kalma süresini mümkün olduğunca uzatmıştır. Her şeyden önce Türkiye, daha ziyade İngiltere’den yana bir tavır sergilese de varlığını korumak adına zaman zaman savaş boyunca güçlü olan devletten yana tavrını koymuştur.

İngiltere ve Fransa savaşın ilk dönemlerinde Türkiye’nin kendi lehlerine savaşa girmesi dileklerini dile getirirler de bunda ısrarcı olmamışlardır. Çünkü Türkiye’nin savaşa girmesi için yapılacak ısrar Türkiye’yi Müttefiklerden koparıp, Mihver’e yaklaştıracığından çekinmişlerdir. Bu durumda Mihver’le ittifak yapmış bir Türkiye yerine tarafsız bir Türkiye’yi tercih etmişlerdir.

Türkiye’yi kendine bağlamak isteyen Almanya da kısa süre içerisinde bu düşüncesinden vazgeçmiştir. Almanya da bu durumun Türkiye üzerinde ters tepki doğuracağından çekinmiş ve Almanya’nın Ankara büyükelçisi Von Papen’in amacı Türkiye’nin Almanya’nın yanında savaşa girmesi yerine, Müttefik devletler yanında savaşa girmesini önlemeye çalışmak olmuştur.

Türkiye’nin savaş dışı kalma yaklaşımı Müttefikler tarafından anlayışla karşılanmış, savaşan taraflar olarak gerek İngiltere gerekse de Almanya Türkiye’nin savaş dışı konumundan yararlanma yoluna gitmek istemişlerdir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Abdülhat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

Ahmet Özgiray, *Atatürk'ün Dış Politikası (1919- 1938)*, İzmir, Selçuk Basımevi, 1999.

Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları/1194.

Ali Kemal Meram, *Belgelerle Türk- İngiliz İlişkileri*, Tarih Boyunca Türkler ve Dünya Dizisi No: 2.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. III, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1997.

Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, İstanbul, İletişim Yayınları.

Bayram Kodaman, *Cumhuriyet'in Tarihi-Fikri Temelleri ve Atatürk*, Ankara, 2005.

Bülent Gökay, *Bolşevizm ve Emperyalizm Arasında Türkiye (1918- 1922)*, Sermet Yalçın(çev.), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Aralık 1998.

Cemil Koçak, *Türk- Alman İlişkileri (1923- 1939)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

_____, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938- 1945)*, C. I. , İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.

Durdu Mehmet Burak, *Birinci Dünya Savaşı'nda (1914- 1918) Türk- İngiliz İlişkileri*, Ankara, Babil Yayıncılık, 2004.

Durmuş Yalçın vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II.* , Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2000.

- Elif Uyar, *Türk- İngiliz Siyasal ilişkileri (1929- 1936)*, Antalya, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2007.
- Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, C. V.
- Erdoğan Karakuş, *İkinci Dünya Savaşı Öncesi İngiliz Belgelerinde Türk- İngiliz İlişkileri (1938- 1939)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Haziran 2006.
- Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarih*, Alkım Yayınevi.
- Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl*, I. Cilt, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.
- _____, *Türk- Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara, Başnur Matbaası, 1968.
- H. Bayram Soy, *Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi (1890- 1914)*, Ankara, Phoneix Yayınları, Ocak 2004.
- Hasan Berke Dilan, *Atatürk Dönemi Türkiye'nin Dış Politikası(1923- 1939)*, İstanbul, Alfa Yayınları, Kasım 1998.
- Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- Haydar Çakmak, *Türk Dış Politikası 1919- 2008*, İstanbul, Platin Yayınları, 2008.
- Hikmet Özdemir, *Atatürk ve İngiltere*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2004.
- Hüner Tuncer, *Atatürkçü Dış Politika*, İstanbul, Kaynak Yayınları, Ocak 2008.
- İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920- 1945)*, Ankara, Cilt I., Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.
- İsmet İnönü, *Hatıralar*, Ankara, Bilgi Yayınevi, Ağustos 2006.
- Kamuran Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, İstanbul, İnkılâp Kitapevi, 1997.
- _____, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1983.

- Kazım Karabekir, *İngiltere, İtalya ve Habeş Harbi*, Emre Yayınları, Eylül 1995.
- Kemal Melek, *Doğu Sorunu ve Milli Mücadele'nin Dış Politikası*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları No:149, 1978.
- Kenan Kırkpınar, *Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi İngiltere ve Türkiye (1919- 1922)*, Ankara, Eylül 2004.
- Ludmila Jivkova, *Türk- İngiliz İlişkileri*, F. Muharrem- F. Erdinç (çev.), İstanbul, Habora Kitapevi Yayınları.
- Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919- 1938)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1997.
- Mim Kemal Öke, *Musul- Kürdistan Sorunu (1918- 1926)*, İstanbul, İz Yayıncılık, 1995.
- Mustafa Budak, *İdeal'den Gerçeğe, Misak- ı Milli'den Lozan'a Dış Politika*, İstanbul, Küre Yayınları, Nisan 2002.
- Mustafa Yılmaz, *İngiliz Basını ve Atatürk'ün Türkiye'si*, Ankara, Phonex Yayınları, Eylül 2002.
- Ömer Kürkçüoğlu, *Türk- İngiliz ilişkileri (1919- 1926)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 412, Ankara 1978.
- _____, *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908- 1918)*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1982.
- Philip G. Graves, *Osmanlı'dan Günümüze Türk- İngiliz İlişkileri (1790- 1939)*, Yılmaz Tezkan (çev.), Ankara, 21. Yüzyıl Yayınları, 1999.
- Rıfkı Salim Burçak, *Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*, Gazi Üniversitesi Basın- Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1983.

- _____, *Türk- Rus- İngiliz Münasebetleri (1791- 1941)*, İstanbul, Aydınlık Matbaası, 1946.
- Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. II. , Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003.
- Suat Bilge, *Güç Komşuluk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992.
- Süleyman Kocabaş, *Türkiye ve İngiltere*, İstanbul, Vatan Yayınları, Ağustos 1985.
- _____, *Türkiye'nin Canı Boğazlar*, İstanbul, Vatan Yayınları, 1994.
- Süleyman Seydi, *The Turkish Straits and The Great Powers*, İstanbul Press, 2003.
- _____, *Zor Yıllar*, Ankara, Asil Yayıncılık, 2006.
- Ş. Yurdakul, *Musul Meselesi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1975.
- Taha Akyol, *Ama Hangi Atatürk*, İstanbul, Doğan Kitap, Ocak 2008.
- Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Savaşı, Siyaset ve Diplomasi*, İstanbul, Alfa Yayıncılık, 2005.
- Tevfik Rüştü Aras, *Atatürk'ün Dış Politikası*, İstanbul, Kaynak Yayınları, Ocak 2003.
- _____, *Görüşlerim*, Ankara, Tan Basımevi, 1956.
- Türk Dış Politikasında 50. Yıl: Montreux Savaş Öncesi Yılları (1935- 1939)*, Ankara, T.C. Dışişleri Bakanlığı ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, 1973.
- Türkiye'nin Parçalanması ve İngiliz Politikaları (1900- 1920)*, Andaç Uğurlu(ed.), Örgün Yayınevi, 2005.
- Vladimir Potyemkin, *Uluslararası İlişkiler Tarihi*, Atilla Tokatlı(çev.), C. IV, İstanbul, May Yayınları, 1980.
- William Hale, *Türk Dış Politikası 1774- 2000*, Petek Demir (çev.), İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2003.

Yakup Yavuzer, *Türkiye İngiltere İlişkileri ve Muhtemel Gelişmeler*, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, Mayıs 1993.

Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995.

Yüksel İnan, *Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi*, Ankara, Turhan Kitapevi, 1995.

Makaleler

Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, “1939- 1945 Dönemi Türk Dış Politikası”, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1987.

Ali İhsan Bağış, “Tarihsel Gelişim”, Ali İhsan Bağış vd. (ed.), *Türk- İngiliz ilişkileri 1583- 1984 (400. Yıldönümü)*, Ankara, Başbakanlık Basın- Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü, 1985.

Ayşe Durgun, Dilek Gözü, “1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Atatürk Dönemi Ekonomi Politikalarına Yansıması”, Bayram Kodaman vd. (ed.), *“Uluslararası Türkiye Cumhuriyeti Bildirileri”*, Isparta 2009.

Bige Yavuz, “1921 Tarihli Türk- Fransız Antlaşması'nın Hazırlık Aşaması”, Berna Türkdoğan (ed.), *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Atatürk Araştırma Merkezi, 2000.

Boris Potskhveriye, “1920 ve 1930'lu Yıllarda Türk- Sovyet İlişkileri”, *Türk- Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1492- 1992)*, Türk Tarih Kurumu 1999.

Dilek Barlas, “Atatürk Dönemi'nde Türkiye'nin Balkan Politikası”, Berna

Türkdoğan (ed.), *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2000.

Dursun Gök, “1924 Türk Basımında Musul Meselesi”, *Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikası’nda Musul*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1998.

_____, “Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri”, *Selçuk Üniversitesi Atatürk İlke ve İlkeleri Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Ata Dergisi*, Konya, Selçuk Üniversitesi Basımevi, S. 8, 1998.

Esin Yurdusev, “İstanbul’dan Lozan’a İngiltere’nin Boğazlar Politikası (1915-1923)”, *Belleten*, C. LXXI, Sayı 260, 2007.

Haluk Ülman, Oral Sander, “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. XXVII., No.1, Mart 1972.

Harry N. Howard, “Paris- San Remo- Sevr’de Türkiye’yi Yok Etme Planları”, Müge Yılmaz (çev.), *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 79, Ağustos 2003.

Hasan Esat Işık, Atatürk- Uluslararası Düzen ve Dış Politika, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Devrimi Araştırma Enstitüsü tarafından düzenlenen Uluslararası Atatürk Konferansı’na Dış Politika Konusunda Sunulan Bildiri, Kasım 1981.

Hikmet Öksüz, “Atatürk Dönemi Balkan Politikası (1923- 1938)”, *Türkler*, C.16.

İhsan Şerif Kaymaz, “Geçmişten Geleceğe Musul”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı 91, Güz 2007.

İsmail Soysal “ Türkiye’nin Batı İttifakına Yönelişi (1934- 1937)” , *Belleten*, 177 (TTK, Ocak 1981).

Mehmet Gönlübol, “Atatürk’ün Dış Politikası Amaçlar ve İlkeleri” , *Tarih*

Gelişmeleri İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu'nda Sunulan Bildiri, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılâpları Tarihi Enstitüsü, Ankara, 8-9 Mart 1990.

Mehmet Gönlübol, Ömer Kürkçüoğlu, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Berna Türkdoğan (ed.), Atatürk Araştırma Merkezi, 2000.

Melih Tinal, “ Atatürk’ün Dışişleri Bakanı: Tevfik Rüştü Aras” , *Türkler*, C.16.

Metin Toker, “Atatürk ve Barış”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Berna Türkdoğan (ed.), Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2000.

Mevlüt Çelebi, “Atatürk Dönemi Dış Politikasında İtalya Faktörü (1923- 1938)” , *Türkler*, C. 16.

Mustafa Çulfaı, “Çanakkale Krizi ve Lord George’un İktidardan Düşmesi: Eylül-Ekim 1922” , *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XV. , Sayı 45, Kasım 1999.

Mübahat S. Kütükoğlu, “ 1838 Osmanlı- İngiliz Ticaret Muahedesi”, *Türk- İngiliz İlişkileri 1583- 1984 (400. Yıldönümü)*, Ankara, Başbakanlık Basın- Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü, 1985.

Osman Okyar, “Fethi Okyar’ın 1922 ve 1934- 1939 Yıllarında Londra’da Görevlendirilmesi’nin Işığında Türk- İngiliz İlişkilerinin Savaş Arası Dönemdeki Gelişimi, *Türk- İngiliz ilişkileri 1583- 1984 (400. Yıldönümü)*, Ankara, Başbakanlık Basın- Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü, 1985.

Ömer Kürkçüoğlu, “Türk- İngiliz ilişkileri(1920’lerden 1950’lere), *Türk- İngiliz İlişkileri(1583- 1985) 400. Yıldönümü*, Ankara, Başbakanlık Basın- Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü, 1985.

- Özden Zeynep Alantan, “Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, Faruk Sönmezoğlu (der.), İstanbul, Der Yayınları, 2004.
- Ramazan Çalık, “Türk- Alman İlişkileri (1923- 1945)”, *Türkler*, C. 16
- Sadık Ertaş, “İki Savaş Arasında Türk Boğazları”, *Türkler*, C.16.
- Sadi Irmak, “Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.III. , S. 9, Temmuz 1987.
- Semih Yalçın, “Misak- Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi”, Berna Türkdoğan(ed.), *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2000.
- Süleyman Seydi, “Atatürk’ün Dış Politikası’nda İngiltere Faktörü”, *SDÜ Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 14, 2006.
- _____, “1939- 1945 Dönemi İç ve Dış Politika”, C. Göktepe, A. Çaylak, M. Dikkaya, M. Cemrek (ed.), *Türkiye’nin Politik Tarihi 1919- 2005*, Ankara, 2008.
- _____, “İngiltere’nin Türk- Sovyet İlişkilerini İyileştirme Çabaları (1939- 1940)”, *Araştırmalar*, No.13, 2005.
- Süleyman Tüzün, “İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı Dönemi Türk Dış Politikası (1938- 1950)”, *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, Süleyman İnan- Ercan Haytoğlu (ed.), Ankara, Anı Yayıncılık, 2007.
- Süleyman Hatipoğlu, “Hatay’ın Türkiye’ye Katılması”, *Türkler*, C. 16.
- Şule Güneş, “Türk Boğazları”, *Odtü Gelişme Dergisi*, Aralık 2007.
- Tahir Kodallı, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (1923- 1938)”, Süleyman İnan,

Ercan Haytoğlu (ed.), *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, Ankara, Anı Yayıncılık, 2007.

Toktamış Ateş, “Lozan Beklentileri”, *Türkler*, C. 16.

Wayne Bowen, “Türkiye ve İkinci Dünya Savaşı: “Taraflı Fakat Savaşmayan Ülke”, Mehmet Emin Baysal (çev.), *Türkler*, C.16.

Yavuz Özgüldür, “Atatürk ve Çağdaşlaşma”, Atatürk’ün Düşünce Yapısı ve Türkiye, Ankara, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 2006.

Yuluğ Tekin Kurat, “1878- 1919 Arasında Türk- Rus İlişkilerinin Siyasal Anatomisi”, *Türk- Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491- 1992)*, Türk Tarih Kurumu, 1999.

Yücel Güçlü, “Turco- British Relations on the Eve of the Second World War”, *Middle Eastern Studies*, Volume 39, Number 4, October 2003.

Zülal Keleş, “Musul Meselesi”, *Türkler*, C. 16.

İnternet

Dilek Barlas, “İki Savaş Arasında Türkiye ve İtalya”, *Çağdaş Türkiye Seminerleri*, 18 Kasım 2006, < <http://www.obarsiv.com/pdf/dilekbarlas.pdf> > (12. 01. 2009).

İsrafil Kurtcephe, “Türk Dış Politikası’nda Musul Sorunu”, *Stradigma.com Aylık Strateji ve Analiz Dergisi*, Sayı:2, Mart 2003, < <http://www.stradigma.com/>> (23.12.2008).

Özer Özçelik, Güner Tuncer, “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları”, <<http://www.sosbil.aku.edu.tr/makale.>> (20.01.2009).

Rıfkı Salim Burçak, “İkinci Cihan Savaşı’nda Boğazlar Meselesi”,

<<http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/>> (20.04.2009).

Yusuf Sarınoy, “Atatürk’ün Hatay Politikası II (1938- 1939), Atatürk Araştırma

Merkezi Dergisi, S. 35, C. XII. , Temmuz 1996, < [www. atam.gov.tr](http://www.atam.gov.tr)>

(01.04.2009).

Tez

Veli Güven, Türk- İngiliz İlişkileri (1923- 1960), *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlke*

Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1992.

Diğer

BCA, 030. 10/ 234.579.8.

Akşam, 4 Eylül 1936.

Cumhuriyet, 3 Eylül 1936.

Cumhuriyet, 4 Eylül 1936.

Cumhuriyet, 5 Eylül 1936.

Ulus, 4 Eylül 1936.

Ulus, 9 Eylül 1936.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı ve Soyadı: Şefika Özmen

Doğum Yeri: Aksaray

Doğum Yılı: 01.11.1982

Medenî Hali: Bekâr

Eğitim Durumu

Lise: 1996- 2000 Keçiören Rauf Denктаş Lisesi (Yabancı Dil Ağırlıklı)

Lisans: 2001- 2005 Süleyman Demirel Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Tarih

Bölümü.

Yabancı Diller ve Düzeyi

1. İngilizce (Orta Düzey)

İş Deneyimi

2005- 2006 Millî Eğitim Bakanlığı (Ek- Ders Ücretli Öğretmenlik)